

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Önnek complimentálok, fenekét pöcsétlem.«

WOLFGANG AMADEUS MOZART

*»„Maga is első sorban magyar ember és csak
másodszorban romanista”.«*

LACKÓ MIKLÓS

»csupa rosszcsont!«

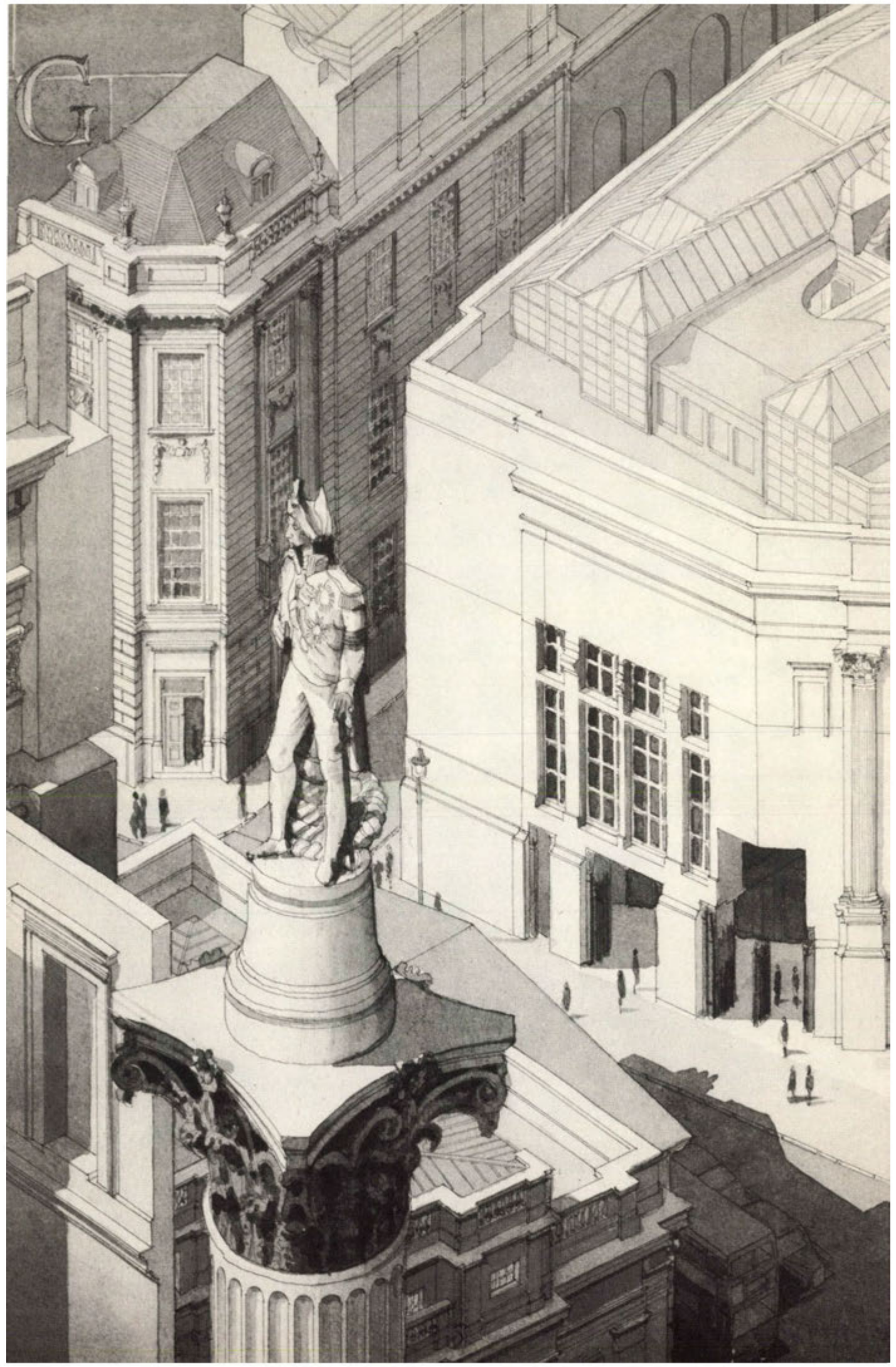
SZILÁGYI ÁKOS

Mcmxcii Szeptember

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Mcmxcii Szeptember

NEGYEDIK ÉVFOLYAM KILENCEDIK SZÁM

Szilágyi Ákos *Csonthuszárók* 3

Jan Patočka *A 20. század háborúi – a 20. század mint háború* 11

Lengyel László *Két író közt* 17

Gagy József *Anna és Albert* 23

Rakovszky Zsuzsa *Versek* 28

Glauziusz Tamás *Fakörző* 31

Alekszandr Kabakov *Az oroszok nem jönnek* 39

Joachim Ringelnatz *Versek* 42

Báthori Csaba *Versek* 43

Térey János *Versek* 44

Wolfgang Amadeus Mozart *Levelek Anna Maria Theklához* 47

Lackó Miklós *Akadémia és szellemi élet az 1920-as években* 53

Friedrich August von Hayek *Miért hagytam ott Ausztriát?* 56

Mihail Epstein *Gyémántos égbolt* 59

Lukácsy Sándor *Firkák a Tisztelt Ház falára* 63

---

*E számunkat a londoni Nemzeti Galéria új szárnyáról készült építészeti grafika részleteivel illusztráltuk.
(Robert Venturi terve, 1988)*

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. A 2000 EGYESÜLET FOLYÓIRATA. AZ EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY. LEVÉLCÍM: 1396 BUDAPEST, POSTAFIÓK 464.

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: GÓZ GABRIELLA.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ.

CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM,
A MAGYAR SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY ÉS AZ IPARBANK RT.

A CORVINA KIADÓ AJÁNLATA

Magyar Nemzeti Múzeum

Fodor István szerkesztésében

Kötetünk a Nemzeti Múzeum történetét, legértékesebb tárgyait mutatja be a főigazgató szerkesztésében és a munkatársak szakszerű elemzéseivel.

A gazdag, részben színes képanyag, valamint a műtárgyakat ismertető katalógus nemzeti történelmünk, kultúránk alapkönyvévé teszi a kötetet.

Az 1902-ben alapított Nemzeti Múzeum Európa egyik legrégebbi közgyűjteménye. A múzeum az őskortól napjainkig gyűjti és őrzi a Magyarország területén élt s élő népek régészeti és történelmi emlékeit.

ÁRA: 1200.- FT

EGÉSZ ÉVBEN KEDVEZMÉNNYEL VÁSÁROLHATJA
KIADVÁNYAINKAT A VÖRÖSMARTY TÉR 1. SZÁM
ALATTI IRODAHÁZ MÁSODIK EMELETÉN,

A CORVINA KLUBBAN (201. SZOBA).

HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 12-15 ÓRA KÖZÖTT,
PÉNTEKEN 12-14 ÓRA KÖZÖTT.

TELEFONSZÁMUNK 117-6222, 421-ES ÉS 461-ES MELLÉK.

Szilágyi Ákos Csonthuszárók

[CSONTOPERETT]

CSINN UND DRATTA

Teljes menetfelszerelésben

I. HANG

csinn und dratta

csinn und dratta

dratta dratta

csinnadratta

csinnadratta

csinna-csinna-

csinnadratta

csinnadratta

II. HANG (üvöltve)

CSENDET-RENDET!

I. HANG (folyamatosan)

csinnadratta

csinnadratta

csinna-csinna-

csinnadratta

csinnadratta

II. HANG (üvöltve)

CSENDET-RENDET!

I. HANG (folyamatosan)

csinnadratta

csinnadratta

csetdet-dratta

csinnadratta

csorda-csorda

csinnadratta

csinnadratta

II. HANG (közbeüvölt)

CSENDET-RENDET!

I. HANG (töretlenül)

csinnadratta

csinnadratta

csorda-csorda

csorda-csorda

csorda csörtet

fogvicsorda

csinnadratta

csinnadratta

dratta-dratta-

csinnadratta

csinn und dratta

csinn und dratta

dratta-dratta-

ORDÍT-DRATTA:

csendet-dratta!
 über-dratta!
 csindaratta!
 csindaratta!
 csína-csína-
 csindaratta!
 retteg-dratta
 csindaratta!
 csorda retteg
 csorda-csorda
 csorda-csorda
 fogvicsorda
 csorda csöndet!
 ráparancsol

RÁPARANCSOL:

csorda csöndet!
 csinnadratta
 csinnadratta
 csinna-csinna-
 csinnadratta

CSENDET-RENDET!

csorda-csorda
 csordultig van
 csordulásig
 csorda! – csördít –
 csöndet csorda!
 csördít erre
 csördít arra
 csinnadratta
 csinnadratta
 csendre csördít
 csinnadratta
 dratta-dratta
 csördít-ordít:
 csendet-csendet!
 csinn und dratta
 csinn und dratta
 dratta-dratta-
 sturm und dratta
 undor-dratta
 bumsztadratta
 bumszta-bumszta-
 bumsztadratta
 huszárdratta
 vágta-dratta
 szőrén-dratta

II. HANG (beüvöltve)

I. HANG (töretlenül)

dratta-dratta
 megpödrötte
 megforgatta
 így-tesd-dratta
 úgy-tesd-dratta
 dratta-dratta-
 csók-und-dratta
 kard-und-dratta
 huszárvári
 huszárdratta
 csinnadratta
 csinnadratta
 vágj-und-dratta
 szúrj-und-dratta
 huszárdratta
 csinnadratta
 bojt-und-dratta
 rojt-und-dratta
 csinnadratta
 csinnadratta
 csont und dratta
 csend und dratta
 csilla-árom
 csillag-dratta
 csinnadratta
 csinnadratta
 trappba trappba
 trappba trappba
 huszártrappba
 csinnadratta
 csinnadratta
 csínom-dratta
 szurony-dratta
 srápnell-dratta
 undaratta
 tündér-dratta
 pandúr-dratta
 lócsizári
 császár-dratta
 undaratta
 unda-unda-
 undaratta
 csinnadratta
 csindaratta
 indo-dratta
 germán-dratta
 szittyadratta
 pánszláv-dratta
 virrad-dratta

virrad-dratta
 undaratta
 undaratta
 csinnadaré
 csinnadratta
 csinnadaré
 csinnadrom!
 csárda-dratta
 csárda-csárda
 csárda-csárda
 csont-dalárda
 fogsor csattog
 kíndalárda
 csont-dalárda
 kripta-dratta
 kripta-csárda
 csonthuszárok
 (csupa rosszcsont!)
 csontruhába'
 csinnadratta
 csinnadratta
 csattog át a
 kriptacsenden
 kriptakő-éj
 csontpatáin
 csárdás-dratta
 csontja csonkján
 járja s csattog
 csinnadratta
 csinnadratta
 csont und dratta
 csont und roppan
 csinnadratta
 csinnadratta
 csatt und dratta
 csitt und dratta
 csontparádé!
 roppan-dratta
 csattan-dratta
 csont a csonton
 csont a csonttal
 csont csatázik
 csinnadratta
 csinnadratta
 csonthuszárok
 csontja csendül
 csinnadratta
 csinnadratta
 csontra csont hull

csontra csend üt
 csonthuszárók
 csattogása
 csend ha retten
 csont ha csattan
 csatta-csatta-
 csatta-dratta
 kripta-dratta
 lábszár-dratta
 fogsor-dratta
 csont ugatta
 csontkutyája
 csattog rajta
 csontpatájú
 csinnadratta
 csinnadratta
 csontkaszárnya!
 undaratta
 undaratta
 unda-unda-
 fogda-dratta
 fogda-fogda
 fogvacogda
 csont dőcögde
 csont-kocogda
 undaratta
 gárda-dratta
 gárda-gárda
 kíndalárda
 ha van gárda
 avangárda!
 gárdaféreg
 mint a dárda
 trotli-gárda!
 János bácsi
 a csat-tába
 trotli-trotli-
 trotli-dratta
 összetrotli
 undaratta
 csindaratta
 csindaratta
 undaratta
 csinnadaré
 csinnadrom!
 roppan-dratta
 krach und dratta
 csindaratta
 blitzkrieg-dratta

csindaratta
 csinnadratta
 csinnadratta
 csinna-csinna-
 csinnadratta
 über-dratta
 über-dratta
 bumsztadratta
 bumszta-bumszta-
 bumsztadratta
 csend ha retten
 Dritten Reichem
 Dritten Reichem
 Dritten Reichem
 Dritten Reichem
 darutoll
 csorda-dratta
 bumsztadratta
 csorda-dratta
 csürhe-dratta
 horda-dratta
 überhorda
 csinnadratta
 csinnadratta
 csinna-csinna-
 csinnadratta
 csend aratta
 csend kaszája
 csendül-dratta
 pendül-dratta
 hulla-dratta
 hulla-dratta
 hull a hulla
 hulladratta
 tilla-árom
 hulladáré
 hulladáré
 hulladrom!
 unda-unda-
 undaratta
 unda-undor-
 undor adta
 undor adta
 und elvette
 undaratta
 csinnadratta

II. HANG (beüvölt)
 I. HANG (folyamatosan)

CSENDET-RENDET!
 csitt-und-dratta

csitt-und-dratta
 csonthuszárók
 trappba trappba
 hangtalan trapp
 vissza-dratta
 virradatra
 kripta-dratta
 vissza trappba'
 trappba trappba
 undaratta
 csindaratta
 csend! csend! csend!

UTÓHANG

III. HANG (az utolsó sorok vonulása közben)

ismeretlen
 ismeretlen
 isme-isme-
 ismeretlen
 üss meg érte!
 ismeretlen
 ismeretlen
 ismeretlen
 halál neme
 ismeretlen
 halott neve
 ismeretlen
 ismeretlen
 ismeretlen
 isme-isme
 ismeretlen
 teste Isten
 ismeretlen!
 teste tüske
 ismeretlen!
 üstdob üstje:
 ismeretlen!
 sustorogj csak:
 ismeretlen!
 isme-isme-
 ismeretlen
 üss meg érte
 ismeretlen
 ismeretlen
 ismeretlen
 isme-isme
 ismeretlen

(lassan elhal)

A FILMVILÁG

S Z E P T E M B E R I   S Z Á M Á B Ó L

„A szuperhősnek nincs története, csak elintéznivalói vannak.” — **Király Jenő** mítoszfejtései.

„Amerikában nem szerették a hideg távolságtartás miatt.” — **Jancsó Miklós** és **Gaál István** a 80 éves Antonioniról.

„Mi nem fejlődni akarunk, ez önbecsapás.” — **Jankovich Marcell** rajzfilmet készít *Az ember tragédiájából*.

A *Laterna Magica* után **Bergman** — életében először — sorban megnézte saját filmjeit, majd válaszolt **Bergström** kérdéseire. — Fejezetek a könyvből.

A 20. század háborúi – a 20. század mint háború

JAN PATOCKA

Az első világháború magyarázatok egész sorát szülte nálunk, amelyek az emberek azon vágyát tükrözték, hogy megértsék ezt az óriási, emberek által folytatott, ám az emberiségen mégis túlnövő eseményt – ezt a mintegy kozmikus történetet. Ebbéli igyekezetünkben megpróbáltuk besorolni kategóriáinkba, már amennyire képesek voltunk erre, tulajdonképpen a 19. század eszméi alapján. A második világháború semmi hasonló magyarázatkeresést sem váltott ki; közvetlen okait és formáját tekintve talán (látszólag) túlságosan is nyilvánvalónak tűnt, és ami a legfontosabb – mindmáig nem ért véget: valamiféle különös állapotba torkollott, amely bár nem látszik háborúnak, békének semmiképpen sem mondható. A forradalom pedig, amely ezen állapot értelmezését kisajátította, senkit sem engedett szóhoz jutni, aki „a dolgokat létük szerint szétválasztaná, és elmondaná, mi is a helyzet”. Rádásul nálunk az a meggyőződés vert gyökeret, hogy léteznie kell a második világháború igazi (értsd) marxista magyarázatának a párt eszmei kincstárában, annak a pártnak a kincstárában, amely irányítja a történelem folyását. Hogy ilyen magyarázat valójában nem létezik, az mit sem számított...

Nem e soroknak a feladatuk az első világháború különböző magyarázatainak a kritikája. Arra azonban szeretném felhívni a figyelmet, hogy mindegyik magyarázatnak, szóljon akár a germánosság és a szlávosság harcáról, akár a kapitalizmus utolsó korszakából kinövő imperialista konfliktusról, akár a túlhajtott modern szubjektivizmus gyümölcseiről, amely erőszakosan objektívizálódik vagy akár a demokrácia és a theokrácia harcáról – van egy közös jellemzője: mindegyik a béke, a nappal és az élet szempontjából szemléli a háborút, kizárva annak sötét, éjszakai oldalát. Ebből a szempontból az élet, főleg a történelmi, folytatatlanságként jelenik meg, amelyben az egyének az általános mozgás hordozói, egyedül az élet számít, a halálunk a funkciók váltásában van jelentősége; a háború, ez a tömegesen szervezett halál kellemetlen, bár szükséges pauza, amelyet az élet folytonosságának az érdekében el kell fogadnunk, de a háborúban mint olyanban, nincs semmi „pozitív”. Legfeljebb, miként Hegel mondta (Hegel nyomán pedig Dosztojevszkij megismételte), azon üdvös megrázkódtatásokra szolgálhat, amelyekre a társadalom életében szükség van ahhoz, hogy a polgárok és az intézmények ne csontosodjanak meg, és ne merüljenek bele a mindennapok rutinjába. Az azonban, hogy a háború önmagában is értelmezhető volna, hogy rendelkezne értelemteremtő erővel, alapjában véve olyan gondolat, amely idegen a történelemfilozófiától, és ennek következtében a világháború általunk ismert magyarázataitól is.

A tanulmány eredeti címe: *Války 20. století a 20. století jako válka*. In: Kacífške eseje o filosofii dějin Academia, Praha, 1990.

Az első világháború a 20. század történelmének meghatározó eseménye. Meghatározta az évszázad egész arculatát. Éppen ez a háború mutatta meg, hogy a világ átváltozásának olyan laboratóriummal, amelyben aktivizálódik a konvervekben elraktározott energia, háború során kell végbemennie. A valóság felfogásának ilyen határozott megváltozása, amely a 17. századi mechanikus természettudományokban és minden olyan „hagyomány” elvesztésében gyökerezett, amely útjában állt az energia felszabadításának – minden dolog átértékelését jelentette, mégpedig az erő jegyében.

Miért kell, hogy a világ energetikai arculata megváltozása háborúval menjen végbe? Azért, mert a háború, az akut szembenállás, az akkumulált erők gyors felszabadításának legintenzívebb eszköze. A viszály az az eszköz, amelyet – mitologikus képpel élve – az Erő használ fel, hogy potenciálisból valóságossá, ténylegessé válhasson. Az emberek ebben a folyamatban, akárcsak az egyes népek, csupán a relé szerepét töltik be. Vajon nem éppen ebben rejlik a háborús események kozmikus élménye, amelyet oly kifejezően ragadott meg Teilhard de Chardin, így szólván:

„A front nem csupán tűzvonal, vagyis olyan hely, ahol az egymásra támadó embertömegek korrodeálódnak, hanem bizonyos értelemben inkább olyan »hullám«, amely új sorsok felé viszi az emberi világot... úgy látszik, hogy benne az ember egyszerre tapintja ki annak a legvégső határát tapintja ki, ami már végbement, és annak, ami készülően van.”¹

Vagy egy másik helyen: „a front nem csupán harctér, ahol feltáruznak és semlegesítik egymást az ellentétes energiák, amelyeket az ellenséges tömegekben halmoztak föl, hanem különös Élet helye is, amelyben csak azok részesülnek, akik közel merészkedtek hozzá, és csak addig, amíg ott tartózkodnak.”²

A nappal erői azok, amelyek emberek millióit négy éven keresztül a tűz gyehennájába kergetik, a front pedig az a hely, amely négy évre hipnózissal irányítja az ipari kor minden tevékenységét, azét a korét, amelyet a fronton harcoló Ernst Jünger a munkások és a totális mozgósítás korának nevezett.³

Ezek az erők maguk nem pusztulnak el, csupán csak kimerülnek, közömbös számukra, hogy megsemmisítik-e vagy megszervezik őket. Alapjában véve inkább meg „akarnak” szerveződni, és el akarnak jutni ahhoz a műhöz, amit a háború csak késleltet. A „háborús célok” helytelen kifejezés: mindezek inkább a béke céljai, igaz hogy a pax teutonica, esetleg a pax americana stb. céljai. Az emberiség azonban átél kény-

szertü négy évet a fronton, és aki ezt megjárta, mondja Teilhard, az más emberré válik. Milyen értelemben mássá?

Fronttapszalataikat sokan és sokféle szempontból megírták már. Példáinkhoz Jünger és Teilhard leírásaiból szemelgetünk.

Jünger és Teilhard egyaránt hangsúlyozza a frontélmények általi erős megrázkódást, amely semmiképp sem csupán pillanatnyi traumának tekinthető, hanem olyan élménynek, amely alapjaiban változtatja meg az ember életét: a háború, a front örökre rajta hagyja jegyét az emberen. Jünger és Teilhard beszámolójának újabb közös vonása: a háború borzalmas és bár a lövészárkokban mindenki azért reszket, hogy fölváltsák (még bizonyos tábornoki karok nem túlságosan finnyás és kényes mértéke szerint sem lehet a fronton többet kibírni kilenc napnál), mindezek ellenére a front megítélésének, a borzalom lényegének a mélyén van valami titokzatosan pozitív. Ez azonban nem a szakadék vonzása, a kaland romantikája, nem természetes érzések perverzója. A front emberét végeredményben az értelemmel való telítettség valamiféle nehezen megfogalmazható érzése ragadja el. Ez olyan érzés, amely képes hosszú évekig megőrződni.

A front élményének első fázisa, amelyen csak kevesen tudnak túllépni, az értelmetlenség és az elviselhetetlen rettegés élménye. A front a par excellence abszurditás. Ami azelőtt csak sejthető volt, valósággá válik: az ember számára a legdrágábbat a fronton kíméletlenül szétszaggatják. Az értelem demonstrálásának egyetlen módja az a gondolat, hogy annak a világnak, amely mindezt lehetővé tette, el kell pusztulnia... Ez *ad oculos* annak bizonyítéka, hogy a világ tökéletesen megérett a pusztulásra. Aki a lehető legnagyobb hitelességgel azt ígéri, hogy ezt a pusztítást lehetetlenné teszi, az testestül-lelkestül a maga pártjára állít bennünket, mégpedig annál radikálisabban, minél messzebb áll ígérete a ma társadalmi valóságtól, amely *ilyesmihéz* vezetett. A frontélményben és következményében, az aktív elutasításnak ez a formájában, amit Barbusse ragadott meg halhatatlanul¹, gyökerezik a békeharc fontos jelensége. Ez a jelenség első történelmileg jelentős és a történelem által méltatlanul kevésbé értékelt formáját a breszt-litovszki béke körüli tárgyalásokban nyerte el, és különösen a második világháborúban, és az azt követő években erősödött meg. Az az elhatározás, hogy leszámolunk az egész valósággal, amely lehetővé tesz ilyesmit, azt jelenti, hogy kitapintható benne valamiféle „szkatologikus”, valami olyasmi, mint a nappal minden értékének csödjé. De alighogy megpillantjuk ezt a „mást”, a nappal összefüggései már ismét eltakarják előlünk. Alig szembe-sült az ember a rettenetes világgal, erői nemcsak elragadják, hanem azonnal új harcra is kényszerítik. Az addigi élet és az addigi háború értelmetlensége új háborúhoz, a háború elleni háborúhoz vezet. Az, aki elutasította a frontot, amelyre kényszerítették, most önmagát kényszeríti évekre az újabb, nem kevésbé nehéz és kegyetlen frontra. Ez a háború elleni háború látszatra felhasználja az új fronttapszalatakat, látszatra eszkatologikusan jár el, valójában azonban az eszkatológiától visszakanyarodik a „világi” szférába, visszatér a nappal síkjára, és a nappal számára használja fel azt, ami az éjhez és az örökkévalósághoz tartozott. Ez a nappal demonológiája: úgy tesz, mintha mindenben ő lenne jelen, s képes meddővé változtatni és kiszípolozni azt is, ami nem tartozik hozzá.

Így veszi kezdetét 1917-ben az első orosz összeomláskor, az első orosz forradalom talaján, a radikális forradalmárok előretörésével az az új háború, amely szöges ellentétben áll a status quo ellen eladdig folytatott háborúval: kezdetét veszi egy olyan új küzdelem, amely a status quot mindkét oldalán más békeelvek alapján forogtatja ki a sarkaiból, figyelmen kívül hagyva az eredeti szándékot, amely a németek szeme előtt lebegett. Mindazonáltal a német status quo elleni támadás az, amely előfeltételként lehetővé tette és radikálisan támogatta ezt az új rohamot, és ettől a pillanattól fogva a háborút azzal a módszerrel folytatják, hogy kölcsönösen az élet-halál harcra összekovácsolt ellenfelek meggyöngyülésére, sőt megsemmisülésére várnak és számítanak. Egyikük kimarulása és másikuk győzelme azonban csak egy másik harc taktikai mozzanata: a győzelem látszólagos, amely a jövőbeli vereséget hordozza, a vereség pedig újabb ütközeteket szít. A győzelmes béke illúzió, amelyben a győztes erkölcsileg széthullik, és hogy a háború tovább zajlik, az abból vehető észre, hogy a forradalom földjén gőzrővel működik ugyanaz a hagyománypusztítás, az étellel szembeni ugyanazon könyörtelenség, ugyanazon gyanakvás, rágalmozás és demagógia mérge, amely szétáradt azokban a nappalokban, amelyekben a front törvényei mindenben uralkodtak, amikor a harcban nemcsak a löfegyvereket használták, hanem tudatosan kihasználták az ellenség minden gyöngéjét, és mindent megtettek azért, hogy az ellenség belső összeomlásba kergessék – mindezt csupán azért, hogy (legalább egy pillanatra és látszólag) érvényesíthessék akarataikat. Ami azonban ebben a könyörtelen harcban győzedelmeskedik, az ismét az Erő, amely a békét a harc eszközeként használja fel, úgyhogy a béke maga is a harc részévé válik, a harc azon csalóka korszakává, amely során az ellenséget puska- és lővésszerűen nélkül győzik le – azáltal, hogy be-szüntetik saját mobilizációjukat, míg a tényleges vagy potenciális ellenfelet megfigyelik, és hatalmas, fájdalmas, sok emberi életet, szabadságot és kint követelő mozgásban tartják. Az erő azonban most azáltal is győzedelmeskedik, hogy a kölcsönös feszültség új, hatványozott formáját alakítja ki tulajdonképpen két szinten, ama erő mozgósításával, amely ez idáig a résztvevők egyikének gyenge szervezetsége miatt el volt fojtva; ez most par excellence olyan körré szerveződik, amelyből hiányoznak azok a tompító erők, amely a világ többi részében a hagyományok és a lét múltbeli tiszteletét biztosítják, s amelyek ekkor már úgy jelennek meg, mint elhanyagolható babonák összessége és más emberek manipulálásának eszköze. Az európai Nyugat erőltet kísérletei, hogy a háborút Kelet felé irányítsák, ahhoz vezettek, hogy ismét Nyugaton lobbant föl. A háború tüze nem hunyt ki, csak parázslott, hiszen a nem eléggé eltiport és nem eléggé megsemmisített Németország képesnek bizonyult az egész 1914-es színjáték felújítására, hangsúlyozot-tan csak felújítására, és semmi egyébre, csak egy már érte-metlenebb háborús gépezet birtokában, a teljes háborús koncepció még nagyobb hiányosságaival, még ötletszerűbb erőszakos cselekedetekkel, a gyűlölet még lángolóbb felszít-ásával, a bosszúvágy és harag még elképesztőbb tetteivel. Ezzel persze lehetőséget adott első világháborús legyőzött ellenségének a planetáris méretű revansra: mert ez az ellen-ség időközben a békéről a háborúra kapcsolott, és megerősít-te korábbi gyenge pontjait. A Nyugat, amely ellensége erejét igyekezett ebbe az irányba terelni, kénytelen-kellet-len önmaga szolgálta pusztulással és vérrel ellenfele győzel-mét, komoran konstatálva, hogy állandó háborúban áll ve-le. Így sikerült utóbb az, amit Németország kezdett el,

vagyis a világ status quó-jának megváltoztatása; csakhogy nem Németország, hanem Németország gyöngébb első világháborús ellenfelének a javára. Végül ez az egész új helyzet és szerencsétlen mesterkedés végérvényesen Európa hanyatlásához vezetett. Pedig a jelek szerint Európa – értsük ezen ama Nyugat-Európát, amely a Nyugat-Római Birodalom örökségén fejlődött ki – az energia korának hajnalán – elérte a világhatalmat, Európa jelentett mindent; ám ezt az Európát az első világháború után saját utóda, az Egyesült Államok szorította háttérbe, az az ország, amely annak megvalósításából fejlődött ki, ami után Európa mindig is áhítozott, de sohasem ért el – a szabadság megvalósításából. Európa ekkor teljesen kiszorult világhatalmi pozíciójából, elveszítette gyarmatait és presztízsét, elveszítette öntudatát és önértékét; Európa gyöngé első világháborús partnere viszont tehetséges örökösnek bizonyult, mert a hosszú mozgósítás fegyelmében, az eleinte izzó, majd lángoló háborúban ismét azá változott, ami hagyományosan volt, és ami ma is, a Keleti Róma utódává, amely az ember testén-lelken uralkodik.

Hogyan uralkodik a nappal, az élet és a béke minden egyén, S minden egyén teste és lelke fölött? A halál segítségével, az élet fenyegetettségével. A nappal szempontjából az egyén számára az élet a létező legnagyobb érték. Ezzel szemben a nappal erői úgy tesznek, mintha a halál nem létezne, vagy – mint már mondtuk – távolságtartással és statisztikailag tervezik meg a halált, mintha az csupán funkcióváltoztatást jelentene. A háborús akaratban tehát a nappal és az élet a halál segítségével uralkodik. A háborús akarat a jövő nemzedékeivel számol, amelyek még nincsenek jelen, terveit az ő nézőpontjuk alapján fogalmazza meg. A háborús akaratban így tehát a béke uralkodik. Nem szabadulhat meg a háborútól az, akin a békének, a nappalnak az a formája uralkodik, amely nem számol a halállal, de szemtelenségűen az elmúlás fölött.

A front és a tűzvonal nagy és mély tapasztalata abban áll, hogy előhívja az éjjelt, a maga egész nyomaszorúságával és elhanyagolhatatlanságával. A béke és a nappal által uralkodik, hogy halálba küldi az embereket, hogy biztosítsák másoknak a *holnapot* a haladás, a szabad fejlődés és olyan lehetőségek formájában, amelyekkel ma még nem rendelkeznek. E cél érdekében feláldozott emberektől kiltartást követelnek szemtelenségűen szemben a halállal. Ez egyben azt is jelenti, hogy a feláldozott emberek homályosan sejtik, hogy az élet nem minden, hogy fölálldozható. Éppen ezt a lemondást, éppen ezt az áldozatot követelik tőlük. Úgy követelik, mint holmi viszonylagos értéket, amely a békével és a nappal áll kapcsolatban. A fronttapasztalat azonban abszolút tapasztalat. Ez az a pont, amikor a fronton harcolókat – ahogyan Teilhard rámutat – megrohanja a tökéletes szabadság érzése, a béke, a nappal, az élet minden értékétől mentes szabadság. Ez azt jelenti, hogy az áldozatok áldozata elveszíti viszonylagos jelentését, az áldozatnak *önmagában* is van értelme, nem csak az építés, a haladás, az élet programjának a szempontjából.

Ez az abszolút szabadság annak megértését jelenti, hogy benne elértek valami olyasmit, ami immár nem eszköze valami másnak, nem lépcsőfok ehhez vagy ahhoz, hanem olyan érték, ami mögött és fölött nem létezik semmi egyéb. Éppen ez jelenti a csúcspontot, ez a kiszolgáltatottság, amelybe az embereket foglalkozásuktól, lehetőségeikről,

jövőjüktől elvonva taszították bele. A nappal indítékai, amelyek megteremtették a háborús akaratot, elhamvadnak a front tűzébe, már amennyiben az egyén tapasztalatai elég mélyek ahhoz, hogy ne győzedelmeskedjenek rajta újból a nappal erői. A béke, amely háborús akaratává változott, addig volt képes az embert tárgyiasítani és felszínessé tenni, amíg a nappal, a hétköznapi, a hivatás és valamiféle életút reménye uralkodott rajta, egyszerűen azon lehetőségek reménye, amelyeket elegendő féltetni, és máris fenyegetve érzi magát az ember. Ekkor azonban sor kerül a békének, a béke tervezésének, programjának, a halandóság iránt közömbös eszméinek a megrendülésére. Ezen az egyszerű csúcson, amelyen az ember megvetette a lábát, elhalványul mindenféle hétköznapi és a jövő élet minden képe. Ehhez a csúcshoz képest a szocializmus, a haladás, a demokratikus kényszernélküliség, a függetlenség és a szabadság minden eszméje tartalmatlan, kisebb horderejű és kevésbé konkrét. Ezek az eszmék önmagukban sohasem rendelkeznek teljes értelemmel, csak abban az esetben, amennyiben a csúcshoz következnek, és ismét hozzá vezetnek vissza. Ahol arra ösztönzik az embert, hogy megváltoztassa egész életének, egész egzisztenciájának folyását. Ahol nem a mindennapi kitöltést, hanem az egyetemesség és kozmikus formáját jelentik, amelyhez az ember saját maga és nappala feláldozásával jutott el.

Így válik egyszercsak az éj a nappal abszolút akadályává a rossz holnapok végtelenjének útján. Azzal, hogy mint felülmúlhatatlan lehetőség lép meg bennünket, lesöpri az asztalról a nappal vélt emberfeletti dimenzióit, és a *valódi* emberfeletti dimenzióként ez az áldozat jelenik meg.

A megrendülés másik következménye, hogy az ellenség megszűnik olyan abszolút ellenfélnek lenni, aki a békeakarat útjában áll, aki már nem csak azért van, hogy eltegyék láb alól. Az ellenség ugyanabban a helyzetben van, ő is az abszolút szabadság társfeldezője, olyan ember, akivel egyezésre lehet lépni, mert ő is a nappal, a béke és a csúcshoz nélküli megrendült élet társrésztvevője. Ebben a pillanatban tehát szakadékokkal szabadult terület nyílik meg, azaz „ellenségért mondott imák” területe, a „bennünket gyűlölő szeretetének” a fenoménja, – a megrázkódtatáson közösen átesettek szolidaritásának fenoménja, amely minden ellentét és vita ellenére összekapcsolja az ellenfeleket.

A front legnagyobb felfedezése tehát az életnek az éjszaka, a harcra és a halálba való behajlása, az élet ezen összetevőjének le nem írhatósága, amely a nappal szempontjából csupán nemlétnék látszik; az élet értelmének a megváltozása, amely a *semmiről*, az átléphetetlen határról dadog, amelyben minden megváltozik. Ahogyan egy jelentős modern pszichológus megírta, egy fronton szolgáló tüzer tájszemlélete is megváltozik ezáltal: a romokban már nem azt látja, amik voltak, falvak stb., hanem azt amiké majd válhatnak egy adott pillanatban, fedezékké és menedékké. Így változott meg, így vált végponttal bíróná az élet alapvető jelentőségeinek a tájképe is, amely mögött már semmi más, magasabb, áhítottabb vágy nem található.

Miert nem hatott a 20. századi történelemre ez a nagy tapasztalat, az egyetlen, amely képes kivezetni az emberiséget a háborúból a tényleges békébe? Miért nem fejtette ki megváltó hatását? Miért nem játszott és miért nem játszik hasonló szerepet életünkben, mint a békéért való harc a 20. századi háborúiban?

Rendkívül nehéz válaszolni erre a kérdésre. Annál nehezebb, mivel az emberiséget mindmáig annyira átjárja és lelkesíti a háború tapasztalata, hogy egyedül belőle érthetjük meg korunk történelmének fő irányvonalait. A második világháborúban megszűnt a front és a hátszág közötti különbség. A légi háború egyforma kegyetlenséggel sújtott mindenkit. Az atomfegyverek meglétéből következően pedig fennállt az a veszély, hogy az utolsó felparázsló konfliktus háborús következményei akár végzetessé is válhatnak, amennyiben elég erős és intelligens imperialis akarat áll mögötte. Egy időben beszéltek Hiroshima-komplexusról – ez nem egyéb, mint a háborús tapasztalat sűrített összefoglalása, a fronttapasztalatok összessége a pusztító világvége látványos képében. A legegyszerűbb résztvevők sem tudtak megszabadulni ezeknek az eseményeknek az eszkatologikus hatásától. És a történelemre gyakorolt hatása? Mind ez idáig olyan látható hatás, amely ennek az alapvető fordulatnak volna tulajdonítható, amely ugyanakkor semmi máshoz nem hasonlítható (Teilhard szavai szerint), nem következett be. Az erő továbbra is lelkesedéssel tölt el, irányít, csodálattal tölt el, bolondjává tesz, és törbe csal bennünket. Amikor azt hisszük, hogy legyőztük a háborút, és biztonságban hagyhatkozhatunk a békére, valójában a leszerelés stádiumába jutottunk, és elveszítjük azt a háborút, amely fondorlatos alakváltozáson ment keresztül, véget azonban nem ért. Mindenki szívesen élné végre az életét, de éppen az élet maga az, amely háborút szül, és saját eszközeivel képtelen kikeményezni belőle. Mikor ér mindez véget? Ha a háborút mint az Erő eszközt felszabadították, akkor már nem lehet útját állni. Hiábavalónak bizonyul az az igyekezet is, hogy saját területére korlátozzák, mivel nem léteznek korlátozható területek akkor, amikor az Erő és a tudománytechnika olyan átjárhatóvá teszi a világot, hogy benne minden történés mindenhol visszhangra lel. A béke, az élet és a nappal szempontja érvényesítésének se vége, se hossza, ez a végtelen konfliktus birodalma, amelyben mindig új és mégis ugyanabban a formában születik újja a háború.

Az az óriási gazdasági megújulás, azok a soha nem látott, sőt soha nem is áldott vívmányok, amelyek a világtörténelemből kirekesztett Európában végbementek, azt mutatják, hogy földrészünk elszánta magát a demobilizációra, mert hogy más lehetőség nem maradt a számára. Ezzel tulajdonképpen növekszik a szakadék a *beati possidentes* és azok között, akik energiagazdag bolygónkon éhhalált halnak – tehát súlyosbodik a *háborús állapot*. A világ volt urainak győzelemre való tehetlensége és képtelensége a béke által szervezett háborúban világosan észlelhető. A dolgok gazdasági síkra terelése kérészerű és csalóka próbálkozás, mert a leszereléssel függ össze ott is, ahol pedig munkások, kutatók és mérnökök hadát mozgósítják: végül mind meghajlik a korbácsütések előtt. Különösen észlelhető volt ez a közelmúlt energiaváltságának idején.

Az atomfegyverek és a teljes megsemmisülés állandó veszélyének új viszonyai között a tüzes háború hideggé vagy parázslóvá is válhat. Ez a parázsló háború egy csöppet sem kevésbé kegyetlen, gyakran még kegyetlenebb, mint a lángoló, amelynek frontjai egész kontinenseket szelhetnek keresztül. Már rámutattunk, hogy a háború

miként nyeli el a „békét” leszerelés formájában. Ugyanakkor az is igaz, hogy az állandó harci készenléte nehezen elviselhető a világ számára. Az az ember, aki akar, aki töretlenül megőrzi akaratát, az igazságból és a nyilvánosságból való kizárásra van kényszerítve, az ilyen emberre rákényszerítik a *háborús állapotot*, a belső és a külső diktatúrát, a titkos diplomáciát, a hazug és cinikus propagandát. Igaz, a mozgósítás olyan szélsőséges eszközeit, amelyekben a szervezett terror perek formájában, embercsoportok és rétegek kényszermunka- és koncentrációs táborokban való likvidálásában mutatkozott meg, fokozatosan megszüntették. A kérdés az, hogy ezen eszközök használatának mellőzése tényleges leszerelést jelent-e, vagy éppen ellenkezőleg olyan háborút, amely a „béke” eszközeivel huzamos időre rendezkedik be. Benne a háború felfedi „békearcát”, a cinikus demoralizációt, amely az élet és a birtoklás akarására apellál. Az emberiség a bilincseitől teljesen megszabadított háború áldozatává válik, azaz a béke és a nappal háborújának az áldozatává; a béke és a nappal úgy számol a halállal, mint a végső emberi rabság eszközeivel, mint olyan béklyóval, amelynek láttán az emberek lehúnyják a szemüket, amely azonban a *vis a tergo*, a terror formájában van jelen, amely az embereket még a tűzbe is belekergeti – az embert a halál, a félelem láncolja az élethez, és leginkább általuk manipulálható.

Éppen ebből következően azonban létezik út a béke szülte háborúból a tényleges békéhez. Ennek első előfeltétele a teilhard-i fronttapasztalat, amelyet nem kisebb éleslátással, bár kevésbé misztikusan, például Jünger is megfogalmazott: ez pedig nem egyéb, mint a fronttapasztalat pozitív volta, azé a fronté, amely nem az a hely, ahol az ember rajává válik az életnek, hanem éppen ellenkezőleg, teljesen megszabadul az élet szolgásgától. A háború mai formája az a fajta félbéke, amelyben a szemben álló felek fegyverkeznek, ugyanakkor az ellenség leszerelésére számítanak. Ennek a háborúnak éppúgy megvan a frontvonala, és rendelkezik saját módszerrel arra is, hogy miként égesse el, semmisítse meg, fossza meg kilátásaiktól az embereket, miként raktározza őket az Erő olyan hordozóanyagként, amelyet bármikor felszabadíthat. Ez a front szembehegyezkedik a nappal „demoralizáló”, terrort kifejtő és csalárd motívumaival. Ez a front leleplezi a nappal természetét, olyan tiltakozás, amelyért nem kiomló vérrrel kell fizetni, ez a vér inkább elrothad a börtönök mélyén, félreeső helyeken, tönkretett élettervekben és elvett lehetőségekben – és amely újból folyni kezdhet, mihelyt azt az Erő úgy kívánja. Annak megértése, hogy ez az a hely, ahol magának a szabadságnak a drámája játszódik le; hogy a szabadság nem „majd azután” jön el, ha a harc véget ért, hanem a szabadság helye a harc maga – nos, ennek megértése az a *punctum saliens*, magaslati pont, ahonnan áttekinthető a harctér. Hogy azok, akik ki vannak téve az Erő nyomásának szabadok, szabadabbak, mint azok, akik ezalatt a hátszágban ülnek, és azon rágódnak, hogy mikor kerül rájuk a sor.

Hogyan nyerhetne a „fronttapasztalat” olyan alakot, ami által történelmi tényezővé formálódhatna? Miért nem válik ilyen tényezővé? Mert abban a formában, amelyet oly erővel jelenített meg Teilhard és Jünger, minden

egyéb tapasztalata saját magaslati pontjához kötődik, ahonnan nem vezet másfelé út, mint vissza a szürke hétköznapokba, ahol az embert szükségszerűen ismét hatalmába keríti a háború, az Erő béketervének formájában. Az ebből az állapotból való kijutás eszköze a *megrázkódtatás*on átesettek szolidaritása. Azok szolidaritásvállalása, akik képesek felfogni, mi az élet és a halál lényege, és ennek folyamányaként a történelem is. Hogy a történelem nem egyéb, mint pusztán az élet konfliktusa, a csupasz és félelemmel átítatott életé, hogy az étellel a magaslaton, amely nem tervez az eljövendő hétköznapokra, hanem világosan lát, véget ér az élet és a „béke” hatalma. Csak aki ezt képes felfogni, aki képes a fordulatra, csak az nevezhető szellemi embernek. A szellemi ember mindig érti a dolgokat, és értése nem pusztán a tények megállapítása, nem „objektív tudás”, még ha el is kell sajátítania az objektív tudást, hogy azt a helyére téve fölénybe kerüljön vele szemben.

A megrendültek szolidaritása – a „nappalba”, az „életbe” és a „békebe” vetett hitükben megrendülteké – különleges jelentőségre tesz szert éppen az Erő felszabadulásának időszakában. A felszabadított erő nélkül a „nap”, a „béke” és az exponenciális növekedés világában termelődő emberi élet nem létezhet. A megrendültek szolidaritása azon emberek szolidaritása, akik értik a lényegét. A mai körülmények között azonban nem elegendő, hogyha a megértés csak a legalapvetőbb szintet érinti; a rabszolgaságot és a szabadságot az étellel szemben, hanem feltételeznie kell a tudomány és a technika jelentőségének megértését is, annak az Erőnek a megértését, amelyet felszabadítunk. Az így gondolkodók kezében van potenciálisan minden erő – egyedül ennek alapján élhet a mai ember. A megrendültek szolidaritása, bátran mondható, hogy nem tartozik azon rendelkezések közé, amelyek állandósítják a háborús állapotot. Ez a szolidaritás nem kínál pozitív programot, inkább figyelmeztet és tilalomfákat állít, mint Szókratész daimonionja. Meg kell teremtenie és megeremtheti a szellemi önállóságot, szellemi erővé kell válnia, amely bizonyos korlátok közé kényszeríthetné a háborúban álló világot, és ezáltal meghiúsíthatna bizonyos tetteket és rendeleteket.

A megrendültek szolidaritása az üldöztetésben és a bizonytalanságok közepette erősödik: ez a szolidaritás frontja halk akkor is, amikor a hatalmon lévő Erő meg akarja kaparintani. Nem fél a népszerűtlenségtől, hanem kihívja maga ellen azt, és csendesén, szavak nélkül kiált. Az emberiség nem azért ér el a béke földjére, hogy átadja magát a hétköznap mértékének és ígéreteinek. Aki hűtlenné válik ehhez a szolidaritáshoz, annak tisztában kell lennie azzal, hogy háborút szít, és hogy a hátország ama bizonyos parazitájává vált, aki mások vérért szívja. Ennek tudata támogatja a megrendültek frontját az áldozathozatalban. Annak felismertetése az emberekkel, hogy mindenki, aki csak ké-

pes a dolgok felfogására megérezze kényelmes helyzetének belső kényelmetlenségét olyan gondolat, amely elérhető az Erővel szembeni ellenállásnak, az erő legyőzésének ama bizonyos emberi csúcán. Ezzel elérhetjük, hogy a szellem illetékesei, mindenekelőtt a „technikai értelmiségiek”, megérezzék ennek a szolidaritásnak a fuvalatát és eszerint cselekedjenek... Hogy felrázzuk a tudósokat rutinjukból és tudatosítsuk bennük azt, hogy a helyük a frontnak ezen az oldalán van, és semmi esetre sem a „nappal” öntetszelgő jelszavainak oldalán, amelyek valójában háborúra hívnak, hangozzanak akár nemzetként, akár államként, akár osztálynélküliségként, akár világegységként. Mert mindezeket az Erő kegyetlenségével lejáratják.

A történelem hajnalán efezosi Hérakleitosz a háborúról úgy szól, mint olyan isteni törvényről, amelyből minden emberi táplálkozik. Ezen a háborút nem mint az „élet” expanzióját értette, hanem mint az Éjjel uralmát, a kockázat szabadságának azon bizonyos akaratát az *aristeia*-ban, a jóknak való megmutatkozásban az emberi lehetőségek határán, amely lehetőséget a legjobbak választják, amikor a kényelmes élet röpke meghosszabbítása helyett a hírnevet választják. Ez a háború a közösség törvényeinek mint egyáltalán mindennek a szülőatyja: egyeseknél megmutatja, hogy rabszolgák, másoknál, pedig hogy szabadok; de a szabad emberi élet előtt is magadodik még egy csúcs. A háború képes megmutatni, hogy a szabadok közül néhányan képesek istenséggé válni, megérinthetik az istenséget, azt ugyanis, ami a lét utolsó egységét és titkát alkotja. Ezek azonban azok, akik értik, hogy a *polemos* nem szétválaszt, hanem összeköt, hogy az ellenség csak látszatra alkot homogén egységet, hogy az ellenfelek valójában egymáshoz tartoznak a hétköznap közös megrázkódtatásában; hogy megérintették azt, ami mindenben és mindenhol örök, merthogy forrása minden létezőnek, ami tehát isteni. Ez ugyanaz az érzés és ugyanaz a vízió, amely Teilhard-t magával ragadja, amikor a fronton megtapasztalja az emberfeletti, az istenit. Jünger pedig egy helyütt arról szól, hogy az egymással harcolók a támadásban egy erő két részét alkotják, amely egy testben olvad össze, és hozzáteszi: „Egy testben – különös hasonlat. Aki érti, elfogadja magát és az ellenséget is, tulajdonképpen a részeken is egész életet él. Aki átfuttatja ezt a színes szálat az ujjai között, az gondolhat az istenségre – mosolygó arc-cal.”⁶

Véletlen-e, hogy a frontélmények két legmélyebb krónikása, akik egyébként rendkívül különböznek egymástól, maguktól olyan párhuzamokra bukkantak, amelyek megújítják Hérakleitosz vízióját a létről mint *polemosról*? Vagy esetleg feltárulkozik benne valami a nyugati emberiség történelmének értelméből, amely ma az egész emberiség történelmének értelmévé válik?

KISS SZEMÁN RÓBERT FORDÍTÁSA

JEGYZETEK

1. Teilhard de Chardin: *Écrits du temps de la guerre*. Paris, Grasset 1965. 201. o.
2. Uo. 210. o.
3. Jünger, E.: *Der Arbeiter Herrschaft und Gestalt*. Stuttgart, 1982.

4. Barbusse, H.: *A tűz*. 1919.
5. Vö. Lewin, K.: *Kriegslandschaft*. Zeitschrift für angewandte Psychologie XII (1917) 440–447. p.
6. Jünger, E.: *Der Kampf als inneres Erlebnis*. Samtliche Werke 2.

A HÓNAP KÖNYVESEMÉNYEKÉNT, AZ EURÓPA KIADÓ
GONDOZÁSÁBAN VÉGRE MAGYARUL IS MEGJELENT

David Lodge Helycserés támadás

(*Changing Places*) című regénye. Az utóbbi évtizedek egyik legmulatságosabb brit olvasmánya. Fordította a 2000 egyik legmulatságosabb szerkesztője. Ára csak 200 Ft.

ÖRÖKMOZGÓ

A SZEPTEMBERI PROGRAMBÓL

A BERLINI FESZTIVÁL FÓRUM SZEKCIÓJÁNAK PROGRAMJA

KUROSZAVA: RAN („KÁOSZ”)

AZ OROSZ ANIMÁCIÓ TÖRTÉNETE – ELŐADÁSOK, VETÍTÉSEK

HAGYOMÁNY ÉS IDENTITÁS (ZSIDÓ TEMATIKA A
KÖZÉP-KELET-EURÓPAI FILMTÖRTÉNETBEN)

BEVEZETÉS A FILMMŰVÉSZETBE

MOVEAST: KÖZÉP-KELET-EURÓPAI FILMFÓRUM

TOVÁBBRA IS VIDEÓRA KÉSZÜLT FILMEK A
VIDEOGALÉRIÁN, KÖNYVES KÁVÉZÓ ÉS LEMEZBOLT A
FÖLDSZINTEN

VII., ERZSÉBET KÖRÚT 39.

Két író közt

LENGYEL LÁSZLÓ

1. Három levél

Kedves Asszonyom!

Megkaptam megtisztelő levelét, amelyben arra kér, hogy Konrád Györgyről íródkönyvéhez néhány kérdésre adjak választ. A könyv már régen időszerű, örülök, hogy elkészül vele. Ami segítségemet illeti, mindenben rendelkezésre állok, de ne várjon sokat.

Kérde, hogy hogyan ismerem meg, s mikor olvastam az első munkáit? Erőltetnem kell az emlékezetem, mert akkor még nem vezettem naplót. Valamikor a hetvenes évek végén, 78-ban, vagy 79-ben találkoztam vele először. Egészen pontosan a hangjával a telefonban, amely lenyűgözött. Liska Tibor révén kerültem közelébe. Az Intézet vitákat szervezett a lakáskérdésről, s én arra kértem Liskát, valahogy hozza el hozzánk Konrád Györgyöt. Miért ne, mondta, hívd föl ezen a számon, és hivatkozz rám. A szám azóta is ott áll zöld tintával a telefonkönyvemben, mint annyi halotté is, bár már régen nem lakik a Szilágyi Dezső téren. Felhívtam, és már a telefonban meghökkenett a hangja. Operaénekesi kimunkált hang, végtelen nyugodtság. Ez a hang ma is elvárászol, még ha nem is mindig szeretem, amit mond, még ha tudom is, hogy játszik vele. Első találkozásunk a Pénzügyminisztérium főemeletén az intézeti tárgyalóban egyetlen gesztusban maradt meg bennem. Vagy huszan ülhattünk körben, Liska szónokolt, hörgött, motyogott, átkozódott – vagyis elmondta a véleményét a világról. Hallgattuk. Konrád is hallgatta, egy szót se szólt végig. Egyszer ellent mondtam. Liska nagy levegőt vett, hogy tovább ordítson. Ekkor Konrád hátravetette a fejét, elmosolyodott, s Liska karjára tett kézzel szelíden énekelte: „Tibor, kérlek, hagyd, hogy a fiatalember végigmondja. Mi tudjuk, hogy neked mindenben igazad van, de hátha neki is igaz van.” Csend lett. Nem mertünk nevetni. Liska elégedetlenül horkantott, de belenyugodott. Azt hiszem, ez volt minden, amit akkor Konrád mondott. Pedig szeret, sőt, nagyon szeret beszélni. De ekkor gyűjtött. Megfigyelt. Látogató volt.

Ki volt tiltva mindenhol. Amikor meghívtuk később egy hivatali vitára, csodálkozott. Nem szólt rá semmit, nem kérdezte, hogy tudjuk-e, nem figyelmeztetett a veszélyekre. Csodálkozását csak egy percnyi arcrándulás jelezte. De tudomásul vette, hogy felnöttek vagyunk, akik kellően felmértük, hogy mit teszünk. Eljött, és úgy ült puhán – jó szó ez a laza, az elengedett helyett? – a minisztérium hivatalnokai között, mint aki naponta vesz részt előterjesztések készítésében. Biztosan tudta, hogy nézik, mi több, figyelik. Láthatólag nem zavarta. Röviden elmondta a véleményét. Nem volt benne semmi felkavaró – egy lehetséges vélemény volt. Nem kívánt a vélemény lenni. Amikor leelvtárszták, és mi vihogni kezdtünk, nyugodtan

hallgatott. Nem elítélően a gyerekeségünk miatt, nem megrovóan a tévesztéstől, hanem egyfajta rendíthetetlen nyugalommal. Távolságtartó nyájassággal. Akkor ezt nagyon nagyra tartottam. Mint mindenbe beleugró mitugrász, mint mindent jobban tudó, mindenkit agyonbeszélő fontoskodó csodáltam a nyugalom stílusát. Ez az ember ki volt találva. Nem mások, csodálók, ellenségek, barátok, hanem maga találta ki önmagát. Ki is véste, le is csiszolta, s a finom, ragyogó lakkal át is járatta az erezeteket, pórusokat. Miként a kolozsvári Főtéri nagytemplom óriás hodályában, a középen álló szószerk feljáraátának szobrait, amit simítottam gyerekként, s nemrég felnőttként újra.

Így ismerem meg, s jobban hatott rám, mint az írásai. Olvastam már a *Látogató*-t, nem rendítet meg. Nem volt rossz, sőt okos volt. De nem hatott rám. Általában nem tudok senkiről baráti körömben, aki sírt vagy nevetett volna Konrád bármelyik könyvében, aki napokig járkált volna utána fejbeütötte, s emlékezett, emlékeztetett volna a könyvből valamire, amit feltétlenül nekem is ajánlott volna, amiről mindenképpen tudnom kellett volna. A *Városalapító*-t, amelyet már kéziratban, még teljes formájában olvastam, nem szerettem, nem állt közel hozzám még intellektuálisan sem. Ugyancsak szamizdatban ismerem meg Szelényivel közös könyvüket az *Értelmiség útjára*-t. Kedves Asszonyom, ha erről a kéziratról is véleményt akar tőlem, akkor előre bejelentem, hogy csalni fogok, mert az akkori gondolataimat már annyira elfedi a nyolcvanas évtized bozótja, hogy nem tudnék visszatálatálni huszonéves magam nyers érzéseire, álláspontjához. Egy biztos: ez a könyv a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején nem tartozott az értelmiségi csemegék közé, a passé pora takarta. Látja kérem, rossz olvasó vagyok. Vagy helyesebben rossz Konrád-olvasó. Mert pontosabban tudnék beszámolni első Nádas, Hajnóczy, Esterházy, Bereményi vagy Spiró élményéről, még a könyvek formájáról is, vagy hogy hol s mikor vettem őket, mint Konrádról. És megőriztem Bence-Kis kéziratát, amelyben Hegedűs Andrással vitatkoznak, vagy a Marxizmus-körkérdésre adott válaszokat, de már elvesztettem a *Látogató*-t és az *Értelmiség útjára*-t. Viszont emlékszem arra, hogy hogyan mentünk szembe egyszer a Lánchídon. Köszöntöttem: – Jónapot kívánok. Erősen megnézett: – Jónapot kívánok – mondta hangszállal. Mintha kalapot emelt volna, nem tisztelettel, hanem ahogy jár. Azt viszont hiába várja tőlem, hogy egy mondatot is felismerjek a *Városalapító*-ból. Segít ez az egész Önnek?

Tisztelettel üdvözl

Kedves Barátom!

Hallom, filmet készítesz *Monortól Lakitelekig* címmel. Nem mondom, nem kis vállalkozás. Hallasz majd nem ke-

vés ferdtést, látsz majd elég meglepő képet. 1985 és 1987 között annyi történt az ellenzéki csoportok között, mint korábban egy évtized alatt. Nem akarok befolyásolni, de felhívom figyelmedet arra, hogy mind Monornak, mind Lakiteleknek van egy kulcsfigurája Konrád György személyében, aki nélkül nem lehet megérteni az eseményeket. Azért merem állítani, hogy Konrád kulcsszereplő, mert abban a szerencsében volt részem, hogy láttam szereplését mindkét helyen. Voltunk még néhányan, akik részt vettünk mindkét találkozáson – így Benda Kálmán, Csengey Dénes, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Kósa Ferenc –, de Konrád Lakiteleken nemcsak önmagát, hanem a demokratikus ellenzék is képviselte. (Csak közvetve jegyzem meg, hogy Csurka István Monoron és Lakiteleken egyaránt fontos beszédeket mondott, s mai politikai szereplése nem feledtetheti, hogy a népi ellenzék vezető alakjává Monor és Lakitelek tette.) De visszatérek Konrádra és viselkedésére a nyolcvanas évek közepén. Valószínűleg kapni fogsz róla remek fotókat, esetleg filmeket is, amelyek megmutatják, hogy milyen pompás férfialak, szinte Jókai-hős kinézete volt. Ha nem lett volna Mészöly Miklós még lenyűgözőbb jelenség – Tardos Márton csak „a szép költő”-nek nevezte –, akkor Konrád eleganciája vitte volna el a pálmát. Ez az elegancia természetesen nem a ruháé, hanem a stílusé, a modoré. Ehhez különben is tudnod kell, hogy Monor a stílusok iskolája, afféle mestereknek tartott mesterkurzus volt. Reggel Mészöly mutatta be a tartást, a gavotte ritmusát Bach E-dúr szólóhegedűre írt partitúráján. Magányosan szól, jajong a hegedű. Mészölynél a kezek mozgását a szem, az arckifejezés utánozhatatlan méltósága kísérte. Délután Konrád tartott énekleckét a Don Giovanniból. Hajlékonyság, formázás, rácsodálkozás. És ne feledjük, hogy Csurka brummogott hozzá a sarokból, s Tamás Gazi esti kontratenorja legalább annyira élvezetes volt. Ez az utolsó értelmiségi stílbravúr. Két háború közt egy kis béke. Mindenki igyekezett szeretni a másikat, vagy legalább úgy tenni. De Konrádot nem lehetett nem szeretni. Mintha újracsodált volna minket. Hogy megvagyunk, itt vagyunk, élünk, beszélünk. Nem mondta ki, hogy bátrak, európaiak, emberek vagyunk, csak éreztette. Azzal, ahogy meghallgatott, ahogy nevetett, ahogy közbekérdezett. Teljesen elfogulatlanul. Hozzátok be, kérlek ezt az embert 1985 nyarából. Állítsátok elő a képekből, fogjátok fülön a filmekből. (Tudom, hogy olyan ez, mintha a fogolytáborban elpusztult nagybátyámat próbálnánk elővarázsolni rossz képekből.)

Engem nem töltött el csalódással, hogy nem Magyarországon, nem Kelet-Európában, hanem Teóriában él. Teóriában szépen elrendezte gondolatait az állami emberről, a Kelet és Nyugat viszonyáról, de sohasem akarta, hogy kötelezővé tegyék azt, amit állít. Félénk teóriai volt. Szépen és ízlésesen beszélt a teóriai nyelvet, mint minden nyelvet. Írói zamattal. Szerettem, mert nem kellett egyetlen vele. (Később rájöttem, hogy a gyermekkorát illetően realista, berettyóújfalusi, magyar, kelet-európai. Onnan, szerencséjére és a mi szerencsénkire, nem Auschwitzba vitték, de mintha átrepült volna a háztetők felett Teóriába. Hál'Istennek nem a politikai, hanem az irodalmi Teóriába települt, annak is a legbékésebb részébe.)

Monor és Lakitelek közötti időből nem jut eszembe semmi róla. Pedig bizonyosan találkoztunk, jól beszélgettünk. Nem maradt meg. De Lakitelek megmaradt. A jegyzőkönyvet ismered. Valószínűleg fel tudod majd használni az ott forgatott filmet is. Én csak azt tudom, hogy a nagy

tapssal és lelkesedéssel fogadott beszéd nekem nagyon nem tetszett. A forma tökéletes volt. Az előadásmódban semmi hiba. De már akkor is dühöngtem azon, ami ma sem hagy nyugton. Miért kellett „beismernie”, hogy „tudom, mi vagyunk kisebbségben”, de éppen ezért „kérjük a többség toleranciáját”? A fenébe, milyen kisebbségről és többségről beszél itt? Nem tetszett az általa elvállalt szerep: „téged szeretünk, hogy bizonyítsuk, nem vagyunk elfogultak, nem vagyunk mi olyanok”. Igazolta őket. Lehet, hogy igaztalan vagyok, de már akkor is ezt éreztem. Azt hiszem egy szót se beszélünk ott. De felhívom a figyelmedet arra, hogy Lakitelek után egy héttel került sor az Örley-Kör rendezvényére, az un. Jövőhajóra. A demokratikus ellenzék és rokonszenvezői jelentek meg egy dunai hajón, ahol főlúszunk a Dunán, tán Szentendrét és vissza, s eközben elhangzott nyolc vagy kilenc előadás és mindenféle hozzászólások. Nagy nyilvánosság előtt itt szólalt meg először Kis János. Ezen a hajón sokat beszélgettünk Konráddal, itt elmondhattam kifogásaimat is lakiteleki beszéde kapcsán. Elgondolkozva tiltakozott. Torzítanak a benyomásaim, állította. És mi valóban kisebbség vagyunk, mondta kissé csodálkozva. A beszélgetéshez Csengey Dénes is csatlakozott, aki egyedül volt a népi táborból, s akit éppen csak le nem köptek Lakitelek és az ott elhangzott beszéde miatt. Dénes azért is jöhetett hozzánk, mert mint mondta, „ti ott voltatok, ti tudjátok, hogy mi történt, hogy én semmi rosszat nem tettem.” Szinte egész úton panaszkodott nekünk, amit én egyre türelmetlenebbül, Konrád egyre türelmesebben viselt. Minél elviselhetlenebb volt a dolog, Konrád annál figyelmesebb lett. Egy filmben ebből nem lehet semmit mutatni. Itt éreztem meg Konrádban az apólonői tulajdonságot, amelyet bizonyosan a gyámhatóságon gyakorolt be, nevezetesen: mosolyogni, mosolyogni, biztatni és biztatni a betegekért, hogy megnyugodjon. Mivel pedig betegesekkel volt körülveve, s van ma is, igazán gyakorolhatta ezt a képességét.

Ültünk a hajón kékrefagyott orral. Jövőhajó. Ma már tudom, hogy Múlthajó is volt. Hányfelé mentünk azután, le se tudod filmelni.

Barátsággal üdvözöllek

Tisztelt szerkesztőség!

Arra kértek, hogy írjak Konrád György esszékötetéről. Amikor megjelent, megvettem. Azután eltettem jobb napokra, olyanokra, amelyek sohasem jönnek el. A polcom teli ilyen „jobbnapí kötetekkel”. S ahogy barátaimtól halom, ők sem tettek másként. Persze, el fogjuk olvasni, mondták, adósság ez, de annyi minden van. Beletemetkeztek újságjaikba, elővették üzleti jelentéseiket, belenéztek a szidták a televíziót, benyomtak egy amolyan gyerekek kedvéért nézem filmet a videoba, elővették a nyelvlekkét – egyszóval éltek. Konrád kötete ott feketélik két ugyancsak nem olvasott folyóirat között, az ötvenedik oldalon abba-hagyott Agenda alatt. Van olyan barátom is, aki bevallotta, hogy 1990 óta nem olvas Konrádot még a napilapokban se, mert tudja, hogy mi lehet benne, nem szerez márt meglepetést. Hát ezek után kellene Konrád esszéit méltatnom.

Írsz egy filmkritikát olyan filmről, amit nem néztek meg, és nem is fognak. Beszámolsz egy modern zenei koncertről, ahol százketten voltak, és sohasem lesztek, még a beszémolótól sem százharman. Írsz magadnak, neki és azoknak, akik maguknak és neki írnak.

Az esszé, a publicisztika mesterség. Aki regénymondato-

kat, verseket, novellanyitásokat alkalmaz az esszében, az erdőt próbál telepíteni a hátsó udvarra. Ha pedig valaki esszét és publicisztikát rak regénybe, versbe, történetbe, az kénytelen versenyt futni a tegnappal. Konrád György regényként írja az esszét, publicisztikaként a regényt. Kiölte esszéiből, publicisztikáiból a három lehetséges megoldást: a személyes őszinteség önkínzását, a mindennapos együttérzést és a nyelverterést. Az első esetben nincs írói elegancia, rezerváltság, csak rideg tárgyilagosság. A jelentés egy haláltábor lakójának elemzése az életbenmaradás feltételeiről. Ki vagyok én, hogy élek és túléljek? Ebben a kövilágban a szikár mondatok és szavak kötőanyaga csak a magunkból erőszakal is kikényszerített igazság. Akkor lehet, hogy mosolygunk arra, aki beszerelte szobánkba a lehallgatót, de megírjuk, hogy hogyan pirulunk el egy utcasarkon, ha eszünkbe jut, hogyan hallgatta veszekedésünket, szeretkezésünket, lélegzésünket egy harmadik. Akkor arra gondolunk, hogy hol lehetnek most azok a szalagok. Akkor azt érezzük, hogy kifordították a belünk. Akkor azon tépelődünk, hogy mit csinálhat a mi pártunk ezekkel a szalagokkal. Akkor elmeséljük a feleségünk irtózását. Nincs regény. Nincs bűjóska. Az irodalmi anyag mi vagyunk. Rémületünkkel, hogy hány embernek okozhattunk véletlenül és véletlenül is szenvedést. Hányszor vezettünk félre másokat magunkon kívül, amikor illúzióinkat meggyőzően adtuk elő. Nincs itt semmiféle objektív mérlegelés. Ez az a szubjektív írás, amely belátja, hogy az ember hol ör, hol meg rab, hol hóhér, hol meg áldozat, egymást váltogatva, sokszor korábbi önmagára lépve.

A második megoldás se könnyebb. Belehelyezkedni, átélni, odaállni. Ehhez mindenképpélmény kell másokról. Kosztolányi, Márai ezt az élményt a gyermekkor mellett az újságírásból szerezték. Meg tudták írni az embereiket. Konrád esszéketéből, publicisztikáiból egyetlen emberre sem emlékszem. (Talán Adam Michnik az, akinek arca van, de az arcot nem Konrád, hanem a lengyel és a nemzetközi sajtó dolgozta ki.) Egy amerikai professzor, egy lakatos a külvárosból, a nőrszót a Konrád család mellől – bárkit. Istenem, milyen remeket kanyarított volna Kosztolányi a gyerek gondozóról. Sajnos, Konrádtól csak azt tudjuk meg, hogy létezik és kedves. Hány és hány remek leírás született Cs. Szabó, Szerb, Kosztolányi, Fejtő, Szabó Zoltán tollából Európa kis és nagyvárosairól, népeiről, utcáiról és szegleteiről. A beleélés a múltba az idegenbe való belevezést és kiűzést is jelenti. Hogy megtudjuk, mitől mások a new yorkiak, mint a dallasiak, hogy beássuk magunkat a bosnyákok és a szerbek közé, hogy van ezer történetünk, amiből egyet meg is frunk a nyugat-berlini török negyedről. Konrád György kötetének felét az amerikai élmények teszik ki. Nincsenek élmények. Természetesen ezt is meg lehet írni. De a nem-élmény élménye is elveszett. Az esszé és publicisztikák tudatosan kitalált kettség: a nyilvánosság előtt forgó, egyre kiszolgáltatottabb író a belvilágba, méghozzá a család belvilágába menekül. Ez a fontos, sugallja. Hajlandó vagyok elfogadni. Ahogy Tolstoj a *Háború és béke* végén a családba menekítette, vagy éppen annak szolgáltatta ki Pierre Bezuhovot és Nyikolaj Rosztovot. Elfogadom, hogy a kicsik még kimondják. Mindnyájunknak megvannak az Áronjaink és Józsefeink, Zsófikáink és Annáink. Csak óvatosan merem megemlíteni, hogy az idillt megzavarja a gyermekek felnövekedése. És beleérzésünket nemcsak három-négyéveseknél, hanem tizenhárom-tizennégy, vagy huszonhárom-huszonnégy éves gyermekeinknél is meg kellene tartani. Róluk s velük, kiknek talán rosszabb világot hagyunk hátra, mint amibe mi

születtünk. Hiszen meglehet: az a közmegegyezésen alapuló szolgátság nemhogy veszítene erejéből, de még nyer is.

Az esszé, a publicisztika a legnagyobb nyelvertertő. Az itt kiformalódó szavak, kifejezések szivárognak be az újságokon, a televízió, a rádió keresztül a nyelvbe. Akarjuk, nem akarjuk, ma az értelmiség Esterházy nyelvén közli a feleségével a világról alkotott véleményét. És persze Megyesi, Vánca, Bertha, egy kicsit Csurka nyelvén. Nem Konrádén. Konrádot fordítani kell. Mit mondott, mit mondott? – kérdezik a televízió előtt ülők. Valami okosat, de nem értem. Természetesen a nyelverterés a legvonzóbb, s egyben a legönpusztítóbb megoldás. Mert ahogy a saját magunkba, vagy másokba való leszállás, egy new yorki haditudósítás átélheti öregedés nélkül a korszakot, a nyelv gyorsan öregszik. A nyelvi szállóigék, begyakorlódsok, fordulatok egy idő után magukba roskadnak, végelgyengülnek. Csakhogy Konrád esszéinek nyelve koravén. Már ma lehúzza, botra támasztja az öregeség.

Az esszé magatartás. Úriemberi, aki mindig tudja, minden helyzetben, hogy mit kell tenni. Vagy gazemberi, aki minden helyzetben meglep, mert nem azt teszi, amit gondolunk. Konrád György magatartása példamutató. Élete az esszé. Szeretem. Írjanak róla Önök, uraim!

L. L.

2. Mély, tompa hang

Június 28.

„Mert nagy hír ide, nagy hír oda, Adyt az izgatta, hogy mit tart róla Babits, Babitsot és Kosztolányit Osvát ítélete, Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát, Vas Istvánt Babits döntése, Márait, hogy tetszik-e Kosztolányinak, amit ő ír, engem, hogy mit szól majd Illyés s a kezdő Nemes Nagy Ágnes az én fölfelé vagy lefelé fordított hüvelykujjam. Csak a két ős dúvad, Krúdy és Szabó Dezső fűtyült pályatársaira.” Cs. Szabó László olvasta ezt be az Angol Rádió magyar adásában 1975 szeptemberében. Vajon kinek az ítélete igazgathatja Orbán Ottót? Kinek a levelét várja Nadas Péter? És kinek ír Csoóri Sándor? Csak sejtem, hogy Csoóri sokáig Illyés bölintését figyelte, s talán Nemes Nagy Ágnes egy-egy éles, helyzetévtő mondatát. Ha pedig politikai gesztusról volt szó, Donáth Ferenc fejcsóválása vagy mosolya adta meg a választ. Mindhárman halottak. Van-e ma valaki, akinek lehangosabb kiáltása, leghalkabb suttogása, elküldött, vagy el nem küldött levele más irányba vinné Csoóri gondolatait? Félek, nincs. Mint apánk, feleségünk, fiunk vagy lányunk halála után nincs kinek felidézni a legbensőbbet – csak magunknak. „Ezek idegenek” – lehet, hogy ennyi maradt?

Csoóri Sándor *Nappali hold*-járól kellene írnom. Minek? Kinek? Van-e értelme belekerülni abba az íráshatagba, ami Csoóri újabb működése körül kialakult? Még egy ítélet? Még egy fölmentés? Nincs értelme. De az ember nemcsak értelme szerint cselekszik. Izgat Csoóri, izgat a helyzet. Izgat, hogy vajon én kinek írok.

Július 1.

Monoron ismertem meg személyesen. 1985 nyaráig többször láttam, írásai nagy részét olvastam. 1982-ig személyében nem nagyon értettem. Micsoda is, költő, politikus, társasági ember, szervező? Erdélyi értelmiségi rokona- im valamennyien beszéltek róla; ha Pesten jártak, akkor éppen jöttek Sándortól, vagy mentek hozzá, üzeneteket hoztak, vagy mindenféle tárgyakat. Megvallom, nem ka-

vart fel különösebben a dolog, mert nem láttam többnek, mint egy becsületes magyar értelmiségi viselkedésének, aki, ha teheti újságot, élelmiszert, ruhát és szép szót küld át. Ez a dolgunk, nem beszélünk róla.

Az első meglepetést nekem Duray-esszéje szerezte. Kolozsvári unokatestvérem éppen tőlünk ment Pozsonyba, hogy Durayval találkozzon, a házkutatókra ért oda, s miután meglépett, az erdőben aludt. A történet jó volt, pontosan Csoóri írásába illő. Csoóri Sándor arra talált rá a második bekezdésben, ami engem is mindig izgatott.

„Tizenkétezernél több hajnal és napnyugta váltogatta egymást a szerző életében. Havazások, szelek és esők. Minden évben virágzott a krumpli, a bodza, a mák, aztán meg elvirágzott, de ebben a könyvben nyoma sincs semminek, ami természetes vagy suhanatkozó élet. A *Háború és béke* Bolkonszkij hercege a borogyinói csataterén, a halál szomszédságában is örvényleni látta az eget: forog fölötte kéken, hatalmasan, áhítatot keverve még az elmúláshoz is. Ennek a könyvnek azonban egyetlen mondata se csapódik föl a magasságba. Nincs benne semmi, ami önfelelt s lebegtető. Mintha Duray számára a természet se létezne, felhők se, utak se, lányok se, az Alacsony-Tátra zöld estéi sem, amelyeken az embernek egyszerűen kedve támadna fölköltözni a sasok helyére.”

Eros és jó sorok. Végére is azt kérdi: ugyan hová tűnt, olvadt szét a világunk? A nemzeti költő kérdi: nem fontosabbak-e a felhők, az utak, a lányok, mint a nemzeti keserűségek? S amit korábban meg tudott fogalmazni a kisebbségi magyar irodalom, az ugyan hová lett? Hová tűnt Dsida Jenő kolozsvári főtere? Hová Áprily Lajos parajdi fenyvesei, felhői, enyedi őszei? Mi lett Tamási Áron kaszálóival, párák hegycsúcaival? Mivé váltak Márai Sándor kassai homályló hajnalai, hová lett az élet? A Pozsony melletti mocskos erdőbe költözött? Vagy a polgár Márai, a mérnök úr Kós, a fehér öltönyben, sétatálcával járó, kalapot méltósággal emelő Szentimrei helyébe a boltok hosszú során románul veszekedő, az erdőbe gombáért, élelemért járó, szappant idegenből kapó, blokkba szorított értelmiség jött? Az élet fogyott-e ki, vagy a szavak? Ott van-e még a helyén a Hargita, vagy már csak mi képzeljük oda? Mikor csúsztunk a társadalmi kitaszítottságból a létből való kitaszítottságba?

S Csoóri 1982-ben pontosan válaszolt. Fölsorolta a kitaszítottság három fő okát, az egypartti rendszert, a magántulajdon megszüntetését, az egyházak szétverését. Csoóri ebben az esszében mély beleérzéssel mondja el azt, amit vágytak kimondani és hallani Szilágysomlyón és Rimaszombatba, Beregszászon és Bácskatopolyán, de Budapesten és Kisvárdán is. Ne mondjuk, hogy mindezt már tudták és mondták mások is. Tudták és mondták, de nem így, nem ennyire világosan s belülről. „Nincs olyan kisebbségi magyar, akit sorsa így-úgy ne torzított volna el, és meg ne fertőzött volna gyanakvással. Ez a gyanakvás odáig gyomrozta őket, hogy még a legjobb barátok se bíznak meg életre-halálra egymásban.” Ki ne érezte volna Csoóri igazságát, ha leült Kolozsváron a konyhaasztal mellé. És ki ne látná, hogy ez a szörnyű paranoia, tíz évvel Csoóri szavai után, nemcsak a többség és a kisebbség között juttat véres háborúhoz, de tovább dúl ottmaradottnál és emigránsnál egyaránt. „Duray Miklóst oldaát Csehszlovákiában sokan a rendőrség emberének hiszik. Mert ha Duray ilyen nyíltan, keményen, eltökélten kiáll véleményével a világ elé, és mind a mai napig még „véletlenül” se ütötte el egy autó, nem csukták le, akkor csakis beszervezett provokátor le-

het.” Akkor mondotta ezt Csoóri, amikor az itthoni ellenzékéről éppen ugyanazt terjesztették, mint Duray Miklósról. Csoóri a rendőr, a spicli, a kacsingató cenzor, az édeskedő kultúrpolitikus arcába vágott ezzel az írással.

Csoóri Sándornak nem bocsáthatta meg ezt az esszéjét a hatalom. Egy plebejus polgári, független lélek hitvallása ez. Aki ezt írta, nem kellett saját hazájában a tegnap emberének hinnie magát. A civilt védte minden állammal szemben. Mindenfajta kisebbség jogát, mindenfajta többséggel szemben. Derék egy írás.

Július 3.

Csoóri emberi és írói világának legfenyegetőbb kérdése, hogy vajon miért nem megy el nemzeti irodalmunk azokig a végső kérdésekig, amelyeket az irodalom mögötti, feletti, alatti népi irodalom még föl mert tenni. Csoóri abban marasztalja el a Kazinczy utáni klasszicizmust és romantikát, hogy az alaphangot nem hallották meg, sőt el is hallgatták. Csak hogy a dolog nem irodalmi. „Társadalmi életünkben a félmegoldások örökös ismétlődése, és szellemi életünkben ugyanígy a végletektől való örökös tartózkodás” – írja a népballadáról szóló korábbi, nagyon szép esszéjében.

(*Egykor elindula tizenkét kőműves.*) És hozzáteszi: „A csoda veszi át a főszerepet, hogy a jövőtehetetlen dolgokat helyrehozza. Tudom, a csoda: az ember meghosszabbított élete. De csak a meghosszabbított! A még jóvá nem hagyott jövő! Élni lehetetlen nélküle, mégis nélküle kell.” Majd ezzel zárja: „Nem arról van szó, hogy irodalmunk vakon fut el a kazaltűzként föllángoló végső kérdések mellett. Inkább arról, hogy a száz változatban előtörő lenni vagy nem lenni kérdéseit mindig a nemzet lenni vagy nem lenni kérdéseinek a magaslatairól válaszolja meg. Magyarán szólva: ha egy nemzet a végső legyőzetésben se jut Antigoné, Élektra, Hamlet vagy József Attila sorsára, mindig van miből táplálkoznia a reménynek. Ez a remény pedig új hitet s új gondolatokat keres. Az új hit szabadságvágyat szül, a szabadságvágy pedig életre hívja elnyomóit. A kör azonos módon zárul következő alkalommal is, mert azonos a kiindulás. Állandóan a nemzetet gyömködi bele egy kémcsőbe – lehetetlen vállalkozás. A vizsgálendő anyag már a tömegével is ellenáll. És különben is, az ember csak a saját fájdalomát ismerheti igazán – egy korszakét, egy nemzetét vagy másokét csupán csak vállalhatja.” Hetvenes évek végi írás – milyen más ma olvasni.

Ez az ember a maga puha és visszavonuló karakterével szélsőséges, öngyilkos alkat. Olyan módon vág neki a dolgoknak, a végső kérdéseknek, hogy állandóan veszélyezteti magát. Talán fel se fogja. Talán mi se fogjuk fel elsőre. Mégis, szinte évtizedenként visszakérül az öngyilkos osztályra. Az első megrendülést, a bűnt és a bűnhődést pontosan megírta. Úgy érzi, hogy nincs bocsánat arra, hogy egy percig is hitt azoknak, akik decemberben vették a parasztokkal a magot, akik arra kényszerítik a családját, hogy levágják állataikat, kivágják fáikat. Versei öngyilkos tektek. Jól tudta ezt Illyés is, amikor odamorgotta neki, hogy „írj szerelmes verseket”. „De hiszen nem vagyok szerelmes!” „Akkor is.” Igen, igen, Csoóri 1952-ben és 53-ban már megöli magát, hogy azután ezt tegye 56-ban is. Majd ezt viszi véghez irodalmi közvetítőként, a Charta aláírójaként, állandó betegként. Legutolsó öngyilkossága természetesen a *Nappali hold*. Szellemi öngyilkosság. S korábban a fölvergő ér, a gáz, a gyógyszer, a kötél, a tüdő vereségei, az üzőtt idegek mind-mind föltápázkodásra, újrakezdésre ingerelték. Kihívta maga ellen, s kibírta. Ezek nélkül a kihí-

vások nélkül nem tudná csinálni. A *Nappali hold* néhány sorát hátrahagyva kiugrott a második emeletről az ablakon. Azt már látjuk, hogy összetörte magát. Azt még nem tudjuk, hogy a túlélés elegendő lesz-e az újrakezdéshez.

Írásainak homálya és derengése nem a megszokott homály és derengés. Nincs belőle menekvés a depresszióba, az örületbe. Mintha azt mondaná: könnyű Kemény Zsigmondnak, mert elmerülhetett az örületben, s könnyebb volt Illyés Gyulának, aki beburkolhatta magát a titokzatos depresszióba. Én tisztán látok. Nem iszom halálra magamat. Mosolygok. A szakadékok fölött udvarias kérdésekkel és válaszokkal egyensúlyozok át. Nincs hová menekülni. A borzasztó az, hogy ezt érzi, és nem tudja igazán jól megírni. És ami még fájdalmasabb lehet számára, hogy tudja, hogy nem tudja megírni.

Július 5.

Belenyugodni abba, hogy mások már megírták, s jobban írták meg, ami bennem van. Ma csak legyintünk. De a feladványt Juhász Ferenc és Nagy László úgy oldották meg Csoóri előtt, hogy az méltán döfhetne szíven. Más nekünk kívülállóként azt mondani: poéta mineur – kismester. Szorgalmas, becsületes, derék, minden órán ott van, társai szeretik – ne folytassa kérem, ugye nem igazán tehetséges. És nem is az a fontos, hogy mit mondunk mi, mai, vagy tegnapi olvasók, hanem, hogy mit érez ő maga. Elismerni, beismerni magunknak, ez a legkeményebb próba.

Július 26. Kisbácson

Ahogy a domboldalról nézem a falu tornyát, s szemben a Csík orrát, a hatalmas fákat a kertben, az új temetőt, eszembe jut, hogy Andrej Bolkonszkij herceg nem Borogyinónál látta maga fölött örvényleni az eget, hanem öt évvel korábban, Austerlitznél. Lefutok az ösvényen, előveszem Tolsztojt. És valóban, Andrej herceg kétszer esik el a csatatéren. „Nincs már felette semmi, csak az ég, a magas ég: nem derült, de mégis mérhetetlenül magas, és szürke felhők úsznak rajta csendesen. Hogy nem láttam meg én azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hiúság minden és csalás, csak ez a végtelen ég nem az! Nincs is kivüle semmi. De még az ég sincs, nincsen semmi sem, csak csönd és nyugalom.” És Andrej herceg ezután még hét évet élt, szerelmes lett, alkotmányos gondolatai és tervezetei születtek, kilovagolt. Megértette, hogy minden folytatódni fog nélküle is. Megértette, hogy mennyire kicsiny és fölösleges valami volt, amivel azelőtt foglalkozott, amiért majdnem életét adta. Látta az öreg, száraz fát kivirágozni, látta a hajladozó lombokat. És mindez fontosabbá vált számára, mint hír, rang és dicsőség. Borogyinóhoz már úgy ment, hogy tudta, nincs értelme. Borogyinónál már nincs magas ég, méltóságteljes felhők. Arcra borulva fekszik a vetés szélén, az ürömfű kesernyés illatában. „Én nem halhatok meg, én nem akarok meghalni, én szeretem az életet meg ezt a füvet, földet, levegőt... És mi lesz odaát, és volt itt? Miért sajnállok megválni az élettől? Volt ebben az életben valami, amit nem értettem és nem értek.” De Tolsztojt azt is tudja, hogy Andrej hercegnek azért kell meghalnia, mert nem tud mit kezdeni saját újjászületésével. Az az Andrej Nyikolajevics nevű ember, aki pontosan érti a háború, a rang értelmetlenségét, mennyi, de mennyi ostobaságot mond Pierre-nek utolsó találkozásukkor. És abba hal bele, hogy büszkébb annál, minthogy hasra vetné magát a füstlő gránát előtt. „Figyelnek” – gondolja.

Lehet, hogy Csoóri már megértette, hogy amit szervez,

hordoz, rakosgat, gyűjt és szétrak, fölösleges. Már látta a magas eget. De ugyanő mégsem meri megtagadni, hogy elmenjen Borogyinóhoz, hogy csatázzon, hogy tanácsokat adjon, haditerveket kovácsoljon. „Hí a haza.” Ugyanő mond ki oly butaságokat, melyeket még a halál előtt sem szabad kimondani. Végül ő az, aki nemhogy hasra vágná magát a gránát előtt, de szigorúan rászól a hasaló segéd-tisztre: „na de tiszt úr!”. „A rang kötelez.” Most fekszik a száraz virgácsú bokor mellett a poros ürömfűben, hasából folyik a vér.

Július 27. Kisbácson

Politikusi bukása a közvetítő bukása. Csoóri Sándor azok közé tartozott, akik nem egy-egy politikai mozgalom politikai vezetői, hanem közvetítők politikai mozgalmak, asztaltársaságok, bizalmas körök, szellemi emberek között. Szerepe huszonöt éven át az volt, hogy kapcsolatot keresen és találjon olyanok között, akik egymással különböző okokból nem tudtak, akartak kapcsolatba lépni. Átjárt egyik táborból a másikba, itt ebédelt, ott vacsorázott. Példája lehetett az a Donáth Ferenc, aki tudott találkozni az ellenzéki értelmiségiekkel éppúgy, mint az 56-os üldözöttekkel, írőkkel és közigazdászokkal, Kádár Jánossal és Aczél Györggyel. Csoóri Sándor valamennyi asztaltársaság kedvelt és tisztelt tagja volt, több volt a népi írők egyik vezetőjénél. A nyolcvanas évek Magyarországnak politikai paradoxona, hogy a Fejedelemnél fontosabb a Követ. Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Csoóri Sándor, Bauer Tamás, Kis János, Konrád György vagy éppen Pozsgay Imre nem fejedelmek, hanem követek. Tárgyaló felek, akiket elfogadnak mások, és akik elfogadják egymást. Természetesen mindegyikük mögött áll intellektuális és erkölcsi erő, és néha mozgalom is, de a tárgyalóképeség teszi őket fontosakká. Nem táborpolitikuskok. Demszky vagy Haraszti, Rajk vagy Solt, Csurka vagy Fekete, Für vagy Bíró, Szűrös vagy Horn, Grósz vagy Németh szekértáborok politikusai.

1989-ben eldőlt, hogy nem közvetítőkre, egyeztetőkre, hanem táborpolitikuskokra, pártpolitikuskokra van szükség. Nem mozgalom, hanem párt, nem személyiség, hanem politikai intézmény. Ekkor a Követek előtt három lehetőség állt. Döntenek valamelyik párt mellett és pártpolitikussá lesznek, alkatuk, képességeik, vágyaik ellenében. Vagy kitarthatnak egy „anakronisztikus” álláspont mellett, amelyik mozgalmat hirdet a pártokkal szemben, a személyiség hitelet az intézményi várakozásokkal, hűséggel szemben. A harmadik lehetőség: visszavonulni a politikától, feladni a közvetítés illúzióját, és belenyugodni abba, hogy nincs jutalom a korábbi fontos szolgálatokért. Csoóri lehetett volna több párt tagja is. Vonzotta Pozsgay Imre eszmeisége, megférte volna nagyon különböző MDF-ekben. Csoóri a második lehetőséget választotta. őszintén hitte, hogy meg lehet akadályozni a pártosodást, hogy meg lehet maradni laza mozgalomként, hogy nem kell hivatásos pártpolitikussá lenni. Csalódnia kellett. Másrészt bízott abban, hogy a politikai személyiségeket nem pártállás, hanem személyiségi alapon fogják a jövőben is kezelni. Amikor a „négy igenes” népszavazáson a tartózkodás mellett foglalt állást, és „védelmezte” Pozsgay Imrét, valójában a Követet, s részben önmagát védelmezte. Hiszen azt kérde: miért állítjátok ma Pozsgayról, hogy MSZMP-politikus, hogy kommunista diktátor, amikor tegnap még valamennyiőtök számára elfogadható volt. Miért nem a személyiségeivel azonosítjátok, miért kell egy intézménybe begyömöszölnötök? Hová lett a tegnapi barátság és bizalom? És nagyon csodálkozik azon a

válaszon, hogy ti árultatok el minket, ti adtatok alkalmat a bizalmatlanságra.

Az új rendben nincs helye tekintélyes Követnek, ezért nem fér be se Vásárhelyi, se Pozsgay, se Csoóri, se Bauer, se Kis, se Konrád. Különféleképpen nem férnek be, de nem férnek be. A Fejedelmek kora jött. Mindenki saját várában ül, saját birtokán vadászik, saját udvari bolondján kacag, saját talpnyalóinak tartja a talpát. A másikkal csak talpig fegyverben, vagy fegyverszüneti tárgyalásokon találkozik. Csoórinak utált a saját vár. Szeretne újra asztaltársaságban ülni, tisztáson tanyázni. Sajátjai alig érdeklik. Csatlósnak, szolgálónak tartja őket. Érdekelni mindig a másik érdekli. De azokkal találkozni, tárgyalni immár árulás, sérelem. Marad a saját várunk egyik varjúfészeke. Kimenni nincs hová, bennmaradni nincs miért. És erről még igazi verset sem lehet írni.

Itt már régen nem arról van szó, hogy ki ül a Költőfejedelelem, Illyés Gyula örökébe, hogy leáldozott a Költőfejedelelem kora, s valódi Fejedelmek jön. Ha csak Csoóri napjának leáldozását látnánk, mondhatnánk, hogy az illyési szerepre való kényszeralkalmaztatása és az illyési intézmény széthullása okozza Csoóri elhanyagolását. De látjuk, hogy nemcsak az ő vívódásaival, szerepeivel és szereptévesztéseivel van baj, hanem általában azzal a kádári típusú közvetítő, szakmák, intézmények, szellemi körök közötti átjáró szereppel, amelyben nemcsak Csoóri érdekelt. Ma nemcsak a politikai kapcsolatok váltak mérgezettké, de a nyolcvanas években egymással összefonódó szakmai kapcsolatok is. Illyés még úgy volt király, hogy tudomást sem kellett vennie arról, hogy létezik ebben az országban gazdálkodó ember, hogy van közigazdász értelmiség, hogy vannak műszaki és jogi kérdésekben jártas emberek, hogy létezik egy tőle teljesen független és idegen másik szféra. Csoóri, Donáth, Kis óriás tette, hogy ezt a szférát egy korábbi kulturális elithez kapcsolta. Csoóri Sándor ezzel véget is vetett az anakronisztikus és képzeletbeli Lírai Birodalomnak. Nagy dolog ez. Csakhogy az a politikai elit, amelyhez magát Csoóri a kilencvenes években kénytelen-kelletlen hozzámadzagolta, nemhogy a szakmák közötti kapcsolatok élesztésén fáradozna, hanem éppen ellenkezőleg, mindent megtesz a kapcsolatok megsemmisítéséért. Ma nem találkozik már közigazdász, szociológus, költő, újságíró, történész, ahogy találkozott Monoron a kempingben. Nem is hallgatják egymást, nem is olvassák. Az az élet, amely a maga gyakorlatias világában feltárult az irodalmárok előtt, a közigazdászok és a szociológusok, a történészek és a szamizdat értelmiség előadásában újra elveszett. Csoórinak nemcsak politikai, hanem élmény-okok miatt is el kell hallgatnia.

Július 28. Kisbacon

Azt mondják, jobboldali politikus lett. Nem hiszem. Butaságokat beszélő ember lett. Nem politikus. „A buta és az okos között nem az a különbség, hogy a buta butaságokat gondol, az okos pedig okosságokat, hanem az, hogy mindketten gondolnak butát is okosat is, de a buta ki is mondja a butaságot, az okos viszont nem” R. P. mondja ezt nekem,

botjára támaszkodva a temetőben. Igen, igaza van. Amit Csoóri Sándor a *Nappali hold* néhány sorában kimondott, arra pontosan illik R.P. mondása. Csak azon gondolkodom, hogy vajon miért bocsátottunk meg Kosztolányinak, aki 19 után bizony sok butaságot mondott, vagy éppen Németh Lászlónak. A tehetség különbözősége miatt? Valószínű. Vagy nem is bocsátottunk meg? Nem tudom. Azt se tudom, hogy az én megbocsátásom számít-e? De ha itt akarunk élni, s ha itt szeretnénk vérfürdő helyett megérett, akkor tudnunk kell újra meg újra egymásra nézni. Kezet nyújtani. A megkövetést elfogadni. „Megbűnhődte már e...”

Július 29. Kolozsvár

Nincs benzin. Állok a többkilométeres kocsisor végén. Van időm Csoóri nyelvén gondolkodni.

Most sokan megállapítják, hogy mennyi baj van Csoóri esszényelvével. Egyesek szerint korábban jól volt kitalálva, csak most kezdett eltorzulni. Azt hiszem, hogy Csoóri Sándornak sohasem volt szépen kidolgozott karakteres esszényelve. Nyelvében is közvetítő maradt. Mint a folyó, tele hordalékkal, innen-onnan. A különbség csak az, hogy korábban ennek a folyónak volt sodrása, és nem értünk rá törődni az olajfoltokkal, az ágakkal, a gyanús színű vegyi anyagokkal. Tudtuk, hogy nem Kosztolányi, Márai, Cs.Szabó, Szép, Hevesi, Ottlik, Pilinszky, Nemes Nagy szövegeket olvasunk. Csoóri nem is gondolta, hogy minden egyes esszéje műretek, hogy a sorok mind csiszoltak és visszavonhatatlanok, hogy a szavak egyszerűek és pótolhatatlanok. Tömegével kívánt hatni, ahogy Juhász Ferenc az époszaiban. Zsúfolta, zsúfolta a szót, a gondolatot, kacskaringózott, váltott. De mindezt nem egy saját heroikus nyelven, mint Szabó Dezső, aki a világot a legkisebb bogárig Szabó Dezsőre írta át. Csoóri nyelvében is Követ. Megpróbálta a közvetítés nyelve helyett a közvetítettek nyelvét alkalmazni. Ezért van írásaiban annyi ellentétes irodalmi hivatkozás, így kerül egymás mellé anekdota és lírai kitekintés egy-egy bekezdésben. A sodrást hol a gondolatra, hol a formára bízta. Csinálta ezt Illyés is, Németh László is. Kosztolányi vagy Cs.Szabó László úgy írtak esszét, mint ha mindegyik az utolsó volna, mintha abban mondanák el végső üzenetüket egy süllyedő kontinensről. Illyés vagy Németh mindig saját szolgálattuk hegyláncait látják, úgy írnak, hogy tanúságuk folytatásos és folyamatos frásként jelenjék meg. A szavak, a bekezdések csak egymásba kapaszkodó hullámok.

Mára lecsökkent a folyam hozama. A vékonyuló folyóban jobban látszanak a szennyezések. Nincs ereje elhallgatni. De nem bír már elszáradt mellékfolyói, kis patakjai nélkül többet hozni. Nem várhatjuk, hogy Pilinszkyt faragjon magából. Nem gondolhatjuk, hogy képes elviselni Ottlik évtizedes hallgatását. Elég szörnyű sors ez.

Mondanánk: tartogasd magad jobb időkre! De lesznek-e jobb idők? Mondanánk: térj vissza az íráshoz! De éppen az írás fogytán kellett vállalni a politikát. Mondanánk: hallgass, mint megrendült vidéki elvbarátaid, költőtársaid! Merülj alá megint, mint 1952-ben! De bírható-e ez még?

A sor egy lépést sem megy előre. Állunk a tűző napon.

Anna és Albert

GAGYI JÓZSEF

Ülök, beszélgetünk. Anna néni éppen csak kipillant az ajtón, és már mondja is: Éliza jön. Kérdem: Éliza? Bizonyosan, feleli.

Anna néni az ebédet főzi. Én, a vendég, *helyemen üldögélek*. Vagyis az ajtó mögötti sarokban, az asztal mellett. A házhoz ragasztott kis téli-nyári konyhában a kályha az ajtó melletti másik sarokban van. Nem egészen a sarokban: onnan a tegnap kivette a fásládát Anna néni, és egy ugyanolyan széles, csak hosszabb másikat erőltetett be oda. Néhány napig abban lesznek a kotlós anyapulyka és a csibéi, tizennyolcan.

A kályha mellett, a másik oldalon a mosogatóasztal, majd a vitrines konyhaszekrény. A negyedik sarokban ott az ágy; mellette fotel, amellet az asztal; majd a szék, azon ülök én; és mellettem, a sarokban egy pléhtálcán a vizesveder.

Én is kíváncsi leszek: kiállok az ajtóba, nézek a legelő felé. A százharmincvalahány házból álló tanyabokornak a közepén van a legelő; toronyiránt át kell hogy vágjon rajta az, aki egyik tanyától egy távolabbi másikhoz megy. Mint most Éliza is. Én nem ismerem fel, pedig egy hétig vendégeskedtem náluk egy évvel ezelőtt. Távol van még. De, persze, nemcsak emiatt.

Anna néniit kérdem: látja már az arcát? „A mozgásáról ismerem. Mi a férjemmel tizenkilenc évig voltunk boltosok itt fenn. Ő előljáró volt, egy jó darabig falufelélős, sok dolga akadt máshol is; volt amikor egyedül árultam. De legtöbbször ő volt ott, vagy mind a ketten; aztán én délfele hazajöttem, dolgoztam a konyhában vagy az udvaron, s időnként kipillantottam az ajtón, néztem a kerítés felett: érkezik-e Albert? Istenem, jön-e már az én emberem? Aztán ahogy megpillantottam, még jó távol volt, de én a két kezemet összetettem, s hálát adok neked, Istenem, immár jó Albert!”

Éliza jön, elhalad a kert előtt. Mi is kiállunk a kert inenső oldalára, lezajlik a szokásos párbeszéd: hová mész, mivel dolgoztatok ma, miért vagy így kiöltözve. Aztán Éliza továbbmegy. Visszatérünk a konyhába visszaülök a helyemre, Anna néni visszaáll a kályha elé, és akkor mondja, háttal nekem: „Istenem, annyiszor nézem most is: jön-e. Mintha őt látnám. De mégsem ő. Várom, s hiába.”

Hallgatunk.

„Amikor meghalt T. András, a felesége, Juliska néném siratta. Ott voltam én is. Aztán mondott, mondott mindenfélét. András bátyám az utolsó időbe nem látott jól, s Juliska néném mondta: Andrásom, Andrásom, mért hagytál itt, vakon is eltartottalak volna. De mondott mást is. Aztán hazajöttem, s odaálltam Albert elé: te Albert! Aztán igyekezz, kezdjél valamit, ha azt akarod, hogy olyan szépen sirassalak, mint András bátyámat Juliska néném! Mert azt a sok szépet és jót én még nem tudom elmondani.

Aztán elkacagtuk. Kezdjél valamit, mert én nem foglak tudni olyan szépen elsiratni...”

Hallgatunk.

„Hét évig nem volt itthon. Negyvenegybe, amikor a kicsi magyar világ volt, bérükkolt, s a háborúban három évig, s aztán négy évig fogságban volt, Oroszországban. Hazajött, s a leányok, akiknek azelőtt udvarolt, már rég férjhez mentek. Aztán voltunk mi, kisebbek. De ő már idős volt, neki sietős volt. Nem udvarolt sokat. Anyám egyből a pártját fogta. Volt egy legény, az négy évig udvarolt nekem. A táncba, ha elmentem, addig vártam, amíg ő is megjött. Addig nem álltam fel senkivel. Azután igen, hogy lásson. Elkért, s csak együtt táncoltunk. De anyám egy kicsit, olyan erőszakos volt. Nagyon húzott a vallásához. Ő katolikus volt, én is, és a legény, aki udvarolt nekem, unitárius. Albert meg katolikus volt. Mi a falu mellett egy tanyán, a Nyírben laktunk, úgy is hívtak, Nyíri Annuska. Aztán nagyon hamar megvolt a lakodalom. Egy ideig anyósoméknál laktunk. Akkor is megvolt itt fenn a csűr, s egy kicsi ház, s a rengeteg nagy kaszáló. Sok széna lett, hat-nyolc állat telet itt. Tibor, a nagyobbik fiam már megvolt, akkor költöztünk fel ide véglegesen Alberttel.”

Hallgatunk.

„Nagy temetése volt. Sok rokonság, s aztán a gyerekek után is: barátok, ismerősök, munkatársak. Tibor lenn lakik Korondon; Albert, ugye, sofőr Udvarhelyen; Annuska ő orvosnő Szeredában. Rengeteg nép volt. Ugye, mindig előljáró volt, falufelélős, boltos, ismerte mindenki... Nem volt gyászjelentője. Újsághirdetés jelent meg...”

Anna néni előkeresi, mutatja: „Fájdalomtól megtört szívvel tudatjuk, hogy a szerető férj, a drága jó édesapa, nagyapa, após, rokon, T. Albert életének 71-ik, boldog házasságának 44-ik évében, hosszas, de türelemmel viselt szenvedés után 1991. június 6-án...”

Mást is mutat: „Ez az utolsó fénykép Albertről. Ott volt a kórházban, Szeredában. Annuskának a legnagyobbik gyereke, Ferkó volt első áldozó. Aztán Annuska elintézte, hogy kiengedjék a kórházból arra a napra. Ez itt az ölében a legkisebbik unoka, Katika. Ez volt május közepén...”

Ebéd után a padlásra megyünk. Dél előtt agyagos földet, szalmatöredet, lóganét, vizet kevert péppé Anna néni. Ő sárnak mondja; ezzel fogja a padlás földjét ott, hol feltöredezett, megtapasztani. Rám nagy szükség van. A padláson külön kenyérnek való, és külön tésztnak való fehér liszt, zsákokban. A boltba vette Anna néni. Ládákban csöves kukorica. Zsákokban szemes kukorica. Zsákokban búza. A nagy, fából ácsolt, kétrekeszes hambár fele zabbal, fele árpával van teli.

„Ami kicsi pénzem volt, gabonát vettem vele. Nem helytelen dolog a mai világban, igaz-e. Most a tavaszon vettem, de ki tudja, mit aratok majd. Ki tudja, jövőre vet-e. Maga már nem idegen, magának megmutatom.”

Néhány zsákot kell egyik sarokból a másikba tennem.

„Sok gabona, igaz-e. Albert ha látná... Ez a feketés szíñű zab, ezt a svájciak hozták. A szemek jó súlyosak. Amikor ezt behozták a kapun, elgondoltam: Albert nem engedné, hogy ebből öröljünk, hogy ezt egyék az állatok, hanem mondaná, hogy legalább egy földbe ebből kell vetni... Nézné, hogy kel-e már, hogy milyen kalászkokat vet... Istenem, hogy örülne neki! Kérdeztek tőlem, mikor vetettünk: melyikből lesz, Anna néni? Mondtam: immár az egyikből, valamelyikből hozzatok, nekem mindegy...”

Mielőtt nekifogna a tapasztásnak, elküld:

„Menjen csak. A lépcsőn van egy pokróc, vigye ki a bükkfa alá a kaszálóra, dőljön le. Albert is azt csinálta, ha volt ideje. Megyek, nyugszom egyet a bükkfa alatt. Menjél csak, menjél. Az apja is ott pihent. Régi az a fa. Valami bukurestiek voltak itt, ők mondták, hogy van legalább ötszáz éves.”

Miután a tapasztást befejezte, Anna néni más ruhát ölt, más cipőt húz, fekete szvettvert vesz. A boltba megy.

Mikor visszatér, éppen csak leteszi a csomagot, s már szólít.

„Ezt hallgassa meg! Úgy felháborodtam. Megállít egy ember, a mostani legelőfelelős, ő fogadta a legelőpásztort is. Azt mondja: Anna néni, magával nagy baj van. Édes istenem, nagy baj van. Még azt gondoltam, hát nagy baj, mi is lehet az, hát én özvegyasszony vagyok, s akar nekem adni egy cseréfat a legelőről, hogy azt vágassam ki, tűzifának. De nem. Azt mondja: maguk előtt a múlt év tavaszán volt egy csordavályú, igaz-e? Igaz. Mi most azt a vályút keressük. Nekünk valaki azt mondta, hogy a nyáron azt Albert bácsi elvitte s eladta. Hát úgy megbotránkoztam! Azt ki mondta nektek, te? De olyan rosszul esett, olyan rosszul, érti-e, hogy kimondhatatlan. Hát az ki lehetett. Az én Albertemről, aki már június elején halott volt... Istenem, Istenem! Ki lehet az, aki nem fér el még most sem tőle! Olyan keserű a lelkem, tudja-e. Hát ő mindig előljáró volt, falfelelős volt, boltos volt, de úgy ügyelt mindig, ő semmihez, ami közös volt, ő nem nyúlt. Inkább a magáéból adott... Mondom annak az embernek: nekem te kerítsd elő, ki volt az, aki ezt mondta! De ő nem is tudja. De akkor is! Mert tudd meg most, ha eddig nem tudtad volna, hogy a nyáron Albert bátyád már meg volt halva! S az az ember egy halottat vádolt meg! És nem egy akárcit! Aztán megígérte az a legelőfelelős, hogy utánaérdeklődik, s megmondja nekem, név szerint, hogy ki vádolta meg igaztalanul az én Albertemet.

Úgy fáj ez nekem, tudja-e. Az az ember csak mond, eszébe jut valami, nem is gondolja meg, mondja. Csak én tudom, hogy az ártatlan szenvedés milyen nagy dolog...”

Sötétedés előtt fát vágok. Az udvar közepén nagy halom, körfűrésszel feldarabolt bükkfa. Azt aprítom. Anna néni a teheneket engedi be. Megáll

mellettem. Én is leeresztem a fejszét, és mondom: nem akar fogyni!

„Jaj, ne is foggyon, mert akkor újat kell hozni. Nem kell sietni vele. Ügyeljen, mert magának nincs gyakorlata, s ez az Albert fejszéje volt, ezt én nem vettem soha a kezembe, ez nehéz és nagyon éles. Ezzel járt mindig az erdőre. Én meg a másikkal, az enyémmel. Most ősszel is, amikor ezt a fát készítettem, olyan hideg volt, olyan mocsok idő, úgy fázott a kezem!”

Csodálkozom: Anna néni készítette a fát? És egyedül?

„Hát kivel? Albertet eltemettük, a nyár eltelt, s a tél jött, s fám nem volt. Nem vártam senkit én, nem kértem senkit. Elmentem, levágtam, megtisztítottam, feldaraboltam egyedül. Aztán gondolkodtam: ej, Istenem, kit kérjek meg, hogy hazahozza nekem. Ki az, aki egy ennyivel tartozik nekem, s aki nem utasít vissza. Mert azt nem akartam, hogy odamegyek egyszer, s igen kétszer, s háromszor, s kérelem, s ő ígéretet, gondolja: gyere, s monddad, mert van időd. S elmentem ehhez a Vilmoshoz. S egyből: menjen csak, Anna néném, fogom be a lovakat, fél óra múlva ott leszek a kapu előtt. Hát az nekem olyan jól esett! Aztán hazahoztuk. S fel kellett hasogatni. Amikor tudtam ékkel, s két fejszével, s kínlódással megcsináltam. Aztán jött a vejem, ő ért a villanymotorokhoz, körfűrésszel feldarabolta. Aztán én kaptam más fát is azután. Ezt azóta aprítom. Igaz, a héten nem volt érkezésem. De amikor tudok, akkor egy kosárravalót vágok, s viszem be a tornác alá, hogy száradjon. Szép lassan a végire járok. Inkább hagyja maga is, nincs szokva hozzá...”

Anna néni a pajtában tesz-vesz. Kiszól nekem: „Jöjjön, lásson szépet!”

Bent a két tehén és a két, nyolc-kilencchetes borjú.

„Ez Jucika, látja-e, ez leányka. Ő a nagyobb, s ő a gonoszabb. Nézze meg, milyen nehezen áll a helyére. Ez Rupika, ez fiú. Na gyere csak szépen a helyedre!”

Rupika engedelmeskedik.

„Milyen volt a vacsora? Finom volt a vacsora? Köszönd meg, Rupika!”

Anna néni a boci feje fölé hajlik; a boci felemeli orrát úgy, hogy az Anna néni arcához ér.

„És most Jucika. Gyere, ne macakskodj. A reggel is elszabadult, s mire kijöttem, mind kiszopta a tejet. Gyere, köszönd meg te is a finom vacsorát!”

Ugyanaz a játék ismétlődik.

Anna néni Rupinak a nyakát simogatja.

„Június hatodikán lesz egy éve, hogy Albert meghalt. Akkor kellene hogy legyen a gyászmise. De egy hét múlva lesz a kicsengetése Noéminek, a legnagyobbik fiam lányának. Aztán úgy határoztunk, hogy akkor gyűlünk össze, akkor lesz a gyászmise is, egy héttel később. Akkor vágjuk majd le Rupit, belőle lesz a ballagási ebéd. Igaz, Rupika?”

Élet és halál

Nincs még egy éve annak, hogy Albert meghalt, Anna egyedül él. Öt napig voltam előbb idegenként, majd egyre inkább ismerősként és ismertként Anna mellett. Ott ültem a konyhában, az ajtó mögött, a választott helyemen. Segítettem padlást rendezni. Pihentem a bükkfa alatt. Fát

vágtam az udvaron. „Szépet láttam” az istállóban. Ott voltam reggel és délben és este – és hallgattam Annát. Akkor már meggondolkoztatott; azóta is próbálom rendezni megfigyeléseimet, gondolataimat: mi is történt azokban a helyzetekben, melyekben hárman voltunk: Anna, én – és Albert.

Albert meghalt, Anna egyedül maradt. Az én véletlen jelenlétem (terepmunkáim egyikét végeztem, nála kaptam szállást) oldotta az egyedüllétét. A monológja velem való dialógussá változott. De addig, amíg én meg nem érkeztem (vagy másvalaki: rokon, vendég meg nem érkezett), vagy amint én eljöttem és újra egyedül hagytam (vagy mások is újra, a rövid látogatás után, magára hagyták) – Anna egyedül volt. Anna egyedül maradt. Reggel, délben, este egyedül végezte a soros munkákat. Fizikailag nem létezett az, aki 44 estendeig mellette volt, – akivel ketten voltak. De ugyanakkor ez a másik minden helyzetben megjelenhetett – mert mindig létező-érzékelhető volt, ott volt a hiánya. Hiányzott az ajtóból látható horizontról; hiányzott a zsákok mellől, a padlásról; hiányzott, hogy védekezzen, hogy feleségét megvédjé az igaztalan vádaktól; hiányzott az istállóból, hogy ő is gyönyörködhessen a borjakban...

Öt napon keresztül az Annával együtt megélt helyzetek, a megkezdett beszélgetések az Albert hiányát körvonalazókká, Albertről szólóakká változtak. Megjelent, ott volt mellettünk Albert is. Akkor is, úgy is megtörtént ez, ha nem mondtuk ki, csak utaltunk rá. Mert helyzetről helyzetre, beszélgetésről beszélgetésre, napról napra az történt, hogy Albert létére utalva, Albertről beszélve – Albert nemlétének a valóságát konstruáltuk. Anna, velem dialógizálva, szoktatta magát a monológhoz; szoktatta magát a hiányhoz – „szívét a csendhez”.

Értelemetlen dolog lenne azt kérdezni: sikerülni fog-e

Annának, hogy megszokja a hiányt, hogy a valósága egészé épüljön – hogy felejtse? A kérdés a társadalomban inkább így tevődik fel: mi a norma? Mi a követendő minta? Mármint: abban a kulturális mikro- és makrokörnyezetben, amely szocializálta, amelyben mindennapjait éli az egyén. Vagyis: hogyan teszi lehetővé egy kultúra az együttlétebből az egyedüllétbe való átmenetet? Milyen eszköztárral rendelkezik ahhoz, hogy ezt megvalósíthassa? Az átmenetnek milyen egyéni megvalósítási lehetőségeit – milyen átmeneteket kínál? Miképpen történik a felejtés?

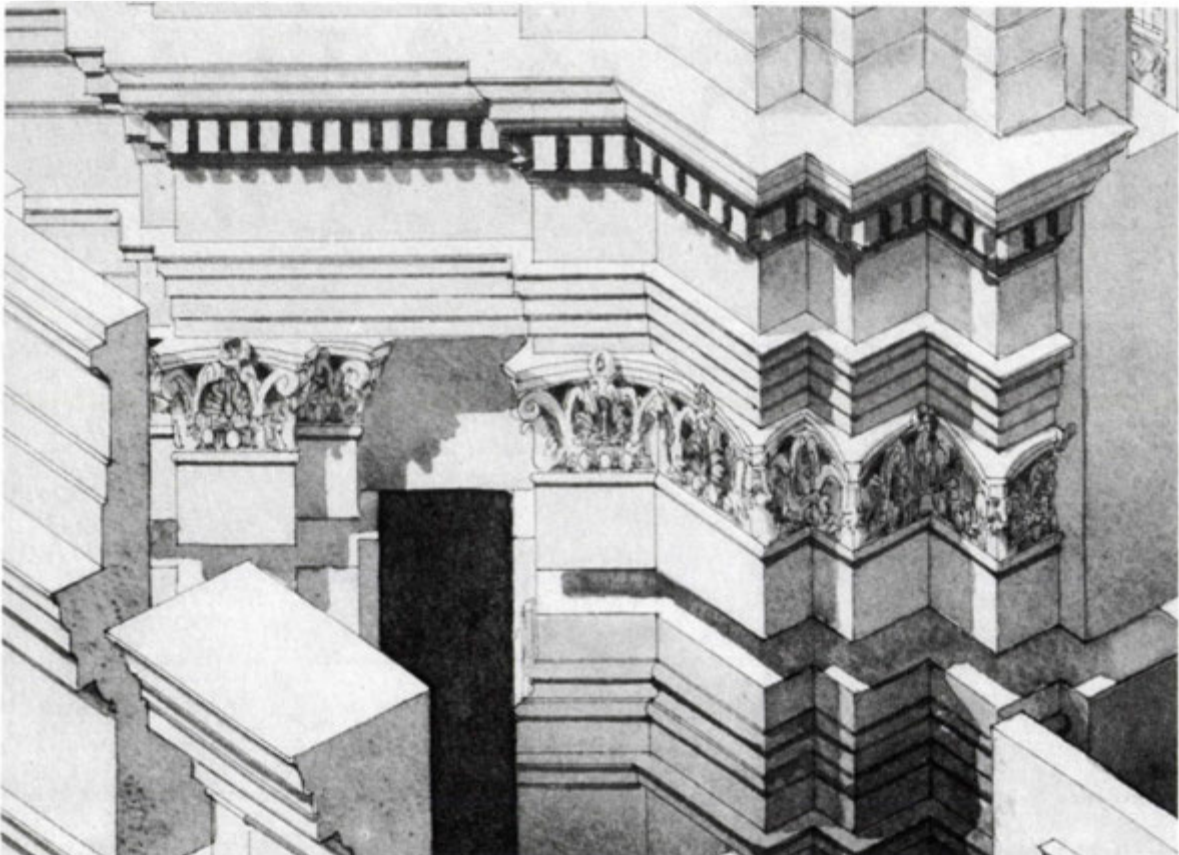
Minden egyes esetben: „a veszteség a legnagyobb; a hiány pótolhatatlan.” De mindet túlélni kell – azaz élni, új helyzetekből újabbakba átlépni.

Ehhez pedig időben létezővé, diszkurzívá kell tenni a veszteséget, a hiányt.

Beszélni kell: amikor lehet, ahányszor lehet, akivel lehet. Olyannal kell beszélni, aki ismerte a megboldogultat; olyannal, aki idegen; mindenekelőtt és legvégső esetben önmagával, vagy ha, mint Anna, az ember hívő: Istennel. Mindez a hiányt egy helyzetben, egy diszkurzívá tett pillanatban megragadja; a helyzetek sorozatában, a diszkurzusban kezelhetővé változtatja. Fájdalmat és felejtést konstruál.

Nem az Idő gyógyítja be a halál okozta sebet – hanem a mindennapi kis időpillanatok: amikor Rá gondolnak, Róla beszélnek, Őt is szóba hozzák, Hozzá hasonlítanak. Nem a halott emléke él – mi élünk, és egyre görcsösebben, kétségbeesetten, vagy fokozatosan belenyugodva, felejtve emlékezünk.

Ebben élünk, és ezzel éltetjük önmagunkat.

Kik azok a szlavofilek, és mit akarnak?

HOGY MIT AKARTAK...? ERRŐL OLVASHATNAK A

A megváltó Oroszország

című kötetben, amely először adja közre magyarul az
orosz eszme múlt századi klasszikusait.

Századvég Kiadó – Idea Russica sorozat.
Századvég Könyvklub. I. Csalogány utca 6-10. III. 18.

CAFÉ BÁBEL

CSERÉPFALVI

Negyedik szám

Határ

1992/2

Nyár

Az amsterdami *Art Unlimited* Európa vezető poszter- és művészeti képeslap kiadója. Képeit számtalan helyen árulják, de vannak saját márkaboltjai is: Amsterdamon kívül New Yorkban, Londonban, Szentpétervárott (!) és most már Budapesten is — a belvárosi Vörösmarty téri Libri könyvüzletben.

Art Unlimited

— nem muszáj magyarra fordítani. Ám ha mégis, Ön hogy mondaná: *Határtalan Művészet?* De akkor hol marad a "LTD"-re utaló szójáték, s a választékosságot sugalló fordított szórend? A Vörösmarty téri boltban ez a szöveg várja:

ART UNLIMITED

Művészet, korlátlanul

Korlátok azért vannak. Jos SMIT, a tulajdonos szabja őket cégének, s így vevőinek. Ha napjában ötször kérik Klimt *Csókját* és Degas leánykáit, a vásárló elé kell tenni az Art Unlimited saját tervezésű csillagait, a prágai Jan SAUDEK fotográfust, vagy a New York-i Walasse TING festőt. A kommersztől való tartózkodás nem végletes: mackók, cicák és kutyasok képei is eladók.

Rakovszky Zsuzsa

BÉKA

Ott volt reggel a kert
végében, a lyukban – az este kotortam,
alagútnak, a földet átfúrni – hevert,
szűrken, kocsonyásan a fűben, a porban.

Akár valami kő.
Hideg árnyba fakult hasa sárga-fehére.
Láttam a nyakán kanyarogni elő
valamit seszínű-ragadósan – a vére?

Tudtam, hogy drót, hogy akna,
puskák szegik el idefent a határt,
s nincs út, csakis így, lefelé, a szabadba:
csak szűk csövön és égő kövön át,

a túlnan lemerült fény
kék foltja felé törekedve – de éjjel
följött a lejáratot őrzeni szűrken,
holtan, puhacsontú, parányi kezével...

Pedig még alig ástam!
Villog föl a porból az éles üveg.
Nyeli vagy köpi vissza a fényt a hibátlan
gömbhéjon a tócsa, a járda, a gyep.

BIZONYOS JELEK

Azért ilyesmi régen
nem volt: egyszerre csak feltűnt az esti égen,
narancsszínűn lebegve a Gellérthegy felett,
majd elszállt Pest felé. Repülő? Semmiképpen.
Nem észlelték a műszerek.

No és arra a nőre
emlékszel, amelyiknek higanyt izzad a bőre?
Vagy az a másik – ott állt a padlószőnyegen:
egy árnyfolt – összesen annyi maradt belőle.
Ez gömbvillám – az kellett, hogy legyen.

Ahogy egyszerre minden,
amit megszoktunk, sarkából kibillen,
pályájáról lefut, megy szanaszéjjel...
Egy lappangó világ széle hol innen
villan elő, hol onnan... Ott van például éjjel

a pályaudvar... Ott
hevernek sorban abban az éles és halott
fényben, vegyes gyümölcspálinka-szagban:
reklámszatyor, lapos dobozra ágyazott
kifordított kabát, sőt egy rózsaszínű paplan...

Az utcák fénye, mocska,
az autók sűrű háta, autó alatt a macska
foszfor szeme a tócsán rugókat és redőket
vető féklámpa-fény, a vén nő, ahogy a kocsmá
előtt szerelmesen hadar a levegőnek,

véznán és csenevészén,
az a szürke, molyos haj lefolyt neki egészen
a derekáig – tőzeglámpában telelt menyasszony...
Mintha száraz fakérgen nyílna egyszerre kék szem,
kacér mosoly elmálló iszap-arcon...

Amúgy? Döcög az élet.
Ahogy szokott: öt felé hazaérek,
a lépcsőház, a lift – minden, mit általában.
De mire számítottam? Nem értem az egészet.
Álmomban meg – ülök a túlfűtött szobában,

s közben tudom, hogy ott lent
elindult a talajvíz. Sarat és haját öklend
a lefolyó, folt terpedez sötétén
a padlószőnyegünkön – én meg állok fölötte,
s ráz egy örült reménység... nem értem és nem értem...

*„A plakáttól a részvényig, a könyvtől a
kártyáig, minden, amelyen van
legalább egy szál betű...”*

Tipo-Grafikai Kiállítás

AZ ELMÚLT HÉT ÉV MAGYAR MUNKÁIBÓL
a Tölgyfa Galériában

1992. SZEPTEMBER 15 ÉS 30 KÖZÖTT.
NYITVA HÉTKÖZNAP 10-18 ÓRÁIG.
II. HENGER UTCA ÉS TÖLGYFA UTCA SAROK

ÚJ MŰVÉSZET

A SZEPTEMBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

Papírművészet — Paper Art

Sinkovits Péter: A meztelen társadalom képe. — Simonyi

Ernő festőművész műhelyében

Igazi és valódi Rembrandtok.

Chikán Bálint: Fényhozás a székelyek Mekkájából.

György Péter: A későszocializmus után, a kapitalizmus előtt.

Ybl Miklós, építész

Az ÚJ MŰVÉSZET kapható az újságárusoknál, belvárosi könyvesboltokban,
galériákban, metróállomásokon és az Art-mozikban.

Fakörző

GLAUZIUSZ TAMÁS

Volt! Volt! Volt!

Laricsevet a Dunába dobtam.

Senkinek nem volt nálam nagyobb és hullámosabb haja az osztályban. Hárém volt. Annyira fürtös és csigásan kunkorodó, hogy már bosszantott. Csomókban lett volna kitépni kedvem, de elfojtottam e bevalatlan vágyamat.

1960.

vagy 61. június elején, a matematika érettségi után tömött táskával mentem át a Margit hídon. Táskámban a híres Laricsev-feladványtár és több matematikafüzet. Filmrendező akartam lenni. Velem volt barátom is, aki kész költőnek számított, legalábbis az én szememben. Ma sakktanár és komputerprogramozó Londonban. Az Alfa moziba készültünk, ahol egy francia filmet játszottak.

Mindent elolvastam már erről a filmről jó előre francia lapokban. Egy új irányzat legérdekesebb darabja, írták. A Szabó Ervinbe járt a Lettres Françaises. Georges Sadoul írta a cikket. órákig ültem ott, lassan ment az olvasás, szótárral. Matektanulás helyett olvastam. De akkor már semmit sem tanultam, nem is voltak füzeim, vagy ha igen, üresek voltak, semmiféle feladatot nem csináltam meg, nem is figyeltem, mit adnak fel. A tantárgyak egyik feléből többet tudtam, mint a tanár, a másik (igaz, valamivel nagyobb) „feléből” egyáltalán, meseszerűen semmit.

Laricsevet bele kell dobni a Dunába. Ez megmásíthatatlan tervem volt, pusztuljatok bilincses iskolák. De nem szabad mellú örömmel, inkább halált megvető szűköléssel lopakodtam a Margit hídon, s hogy félelmemet leplezzem barátom előtt, szellemeskedtem, egész ügyesen. Második óta, amikor fél napi tanulás után sem tudtam megtanulni a másodfokú egyenlet levezetését, bele se néztem a matematikába. Nem nekem való, s ha nem tudom fél óra alatt megérteni, akkor hülye vagyok hozzá – ezt örömmel észleltem: fel szabadultam egy rám rótt kötelezettség alól –, ezentúl csak azzal kell foglalkoznom, amihez tehetségem van. Merész gondolatnak, újszerű felismerésnek tűnt. Semmit nem tanultam, arra se figyeltem, mit adnak fel. Puskáztam, vagy sügtak, s mivel egyébként magyarból meg történelemből „az iskola szemefénye” voltam, mindenféle tanulmányi versenyek jövőendő és valószínű nyertese, nem nagyon feleltettek, s ha igen, valahogy hármasnál rosszabbat ritkán kaptam. De az érettségi előtti hónapokban hirtelen komolyan kezdtek venni tantárgyukat a tanárok, s az osztály legnagyobb része buzgón tanult. Hisztériájuk kicsit rámragadt, de már nem volt visszaút. Egyszerűen nem tudtam tanulni: zsigereim ellenkeztek, szervezetem tiltakozott. De lelkiismeretfurdalás azért gyötört. Legtöbbször tanítás után rögtön moziba mentem, a két órás előadásra. Este tízre értem haza, három vagy négy filmet néztem meg minden délután. Jó menedékhely volt a mozi, senki sem látott. Minden film minden jelenete évtizedekre belémvésődött.

„Glauziusz, itt az ellenőrző könyved?” kérdezte természetellenesen mélyített hangon Brúnó. A katedrán állt, valahogy féloldalasan, elesetten. Vészterhes hangon szólt. Hisztérikus csend lett, üvöltő felröhögésre készen. Brúnót Settembrini Jenőnek hívták, apja Weöres Sándor kedvelt és szeretett tanára volt valaha Szombathelyen. Őt, a miénket eleinte Weöresről és a nagybácsiról mit se tudva mi is szeretjük, mókás, rokonszenvesen gátlásos figurának éreztük, hamar elneveztük Brúnónak. Más néven is hívtuk, például Szettimentti Dzoninak. Aztán maradt Brúnó. Gátlásosan mosolygott, szigorúan dörmögött. Mindig futva érkezett, nagy táblai fakörzővel rohant be. Teltek az évek.

„Glauziusz, itt az ellenőrző könyved?” – mélyített most Székely Mihályi basszusra Szettimentti. Nem várta meg a választ, ha ugyanis megvárja, és időt ad, arcpirító vigyorral felelem: „nincs itt, tanár úr...” Tud-

ta, én is tudtam a rituálét, itt minden kártyalap cinkelve volt, az övé mind, a miénk mind. Vérré ment. Tán azért röhögünk állandóan.

„Nincs? nem is kell! Mocskok!” Hirtelen pergőn, hadarva, de metszően rákezdte: „Szinusz alfa plusz béta? Koszinusz alfa plusz béta?” Egy ideje így torolta meg a röhögést, a dumát, az elképesztő óra alatti viselkedésünket, s hogy semmit sem tudott beírni a mindig otthon felejtett ellenőrzőnkbe. Kölcsonös kiszúrás, jó muri volt. Most érettségi előtt pár héttel már meglehetősen veszélyes lett ez a rituális játék, ugyanis Brúnó dühében vastagon csurgó, fröcskölő töltőtollal nem noteszébe, hanem egyenesen és másíthatatlanul az osztálykönyvbe véste be az elégteleneket. Fröcsögve és arcpirítóan röhögött az osztály. Akkor már nem szerttük Szettimentit: három évig osztályfőnökünk volt és matek- meg fizikatanárunk is egyszerre, volt olyan nap, hogy öt órából hármat vele kellett, töltenünk, élet halál ura. Bögve röhögünk. A pofont, azonnali megtorlást kívánó röhögés azonban nemcsak neki, az áldozatnak is szólt, ebben a hordában mindenki mindenkinek farkasa. Utáltuk egymást.

Volt! Volt! Volt!

56 után változott meg, állítólag szétlőtték feje fölött a házat valahol az Üllői úton, és mókás gátlásossága agresszív idegbetegséggé fejlődött. A fröcsögő osztályröhejre (előre tudtuk, kényszerneurotikus menetrendje volt a vele töltött óráknak) kidagadt nyaki ütőerekkel, szederjesen, egy jutasi őrmester hangját és tónusát meglepő sikerrel utánozva kiáltotta: „Ostor és géppisztoly kell ennek a rühes bandának, nem matematika!” Vékony teste rázkódott, karját a nagy táblai fakörzövel ferdén előrelökte. „Ott a másik! Állat! Ocskos állat!” Izgalmában elnyelte a kezdő mássalhangzókat.

Settembrini Jenő. Elsőben még Jencinek is hívtuk. Érdekes mód, bár a Jencit rég nem használtuk, ilyen dührohamakor egércincogást utánozva innen onnan félhangosan mindig felhangzott a Jenci is. Az „ocskos állat, a másik” épp egy jencizésen kapott osztálytársamnak szólt. „Első Madarász Bálint!” mondta öblös gúnnyal Settembrini. Ő jencizett vagy más, mindegy: Madarász tenyérbemászó mosolyával Szettimentit fő ellenségének számított. Madarász–Hodányi–Nagy Géza–Glauziusz, ez volt a sorrend. Brúnó rángógörcsbe fogott, ha rávigyorogtunk.

Egyszer osztályfőnökin légoltalmi ismeretekre okított, és gázálcot húzott a fejére. Förtelmes, visító patkányröhejbe törtünk ki, idegességében nem tudta rögtön levetni magáról a szörnyű maszkot, fulladozva, hörögve kapkodott. „Ócska, rühös banda” – mondta tárgyyszerűen, mikor levette. Mindenki figyelmesen jegyeztetett a füzetébe, udvarias csend honolt.

„Mocskos állat...” Tizennyolc éves múltam áprilisban, választójogom volt. Piros nyakkendős úttörők köszöntöttek a választás napján, mint első választót. Ezt szégyelltem kicsit, de elhessegettem az arcpirító emléket. Ahogy nyújtják a virágot, kelletlen vigyorral és undorodva. Én meg elfogadom undorodva. Filozófusokat olvastam, és öt nyelvet tanultam volna egyszerre, ha nem kellett volna mást. Fizikát és matekot. Tizennyolc éves múltam. Állat, mocskos állat. „Hitvány ember vagy, Glauziusz Tamás – mondta elcsendesült nyugalommal Settembrini, – akasztófán fogod végezni, mert a rongyembereket mind felakasztják.” Biztató gúnnyal villant a szemüvege.

Hűdött vigyorral álltam előtte. Most senki sem nevetett, még én sem.

Megfigyeltem, hogy ha a rádió reggeli zenés műsorában a „Pajkos nő az árnyas utcánt” játsszák, aznap betökölök. Betökölni. Ilyen szavak járták. Fa. Tök. Karó. „Fázott”, esetleg „befázott” (a „betökölt” mintájára), mondtuk, ha elégtelent kapott valaki. Száz éve, Jókainál, nemesebben: szekundának hangzott volna. S a Pál utcai fiúkban? Olvassam újra?

„Megkezdődött a fásítási hónap”, olvastuk az újsághírt idétlenül röhögve, s szennyes örömmel egymásra kacintottunk, mint sorsukba részegedett kurvák a rabomobilban.

„Ifj. dr. Settembrini Jenő of.” – Így írta alá az ellenőrzőben a nevét meg az osztálykönyvben, meg az iskolai iratokban... De a gimnázium is idült hosszúnevűségben szenvedett. „Budapesti Állami I. Korvin Mátyás Fiúgimnázium.” Állami! Jelezván, hogy ő nem magániskola! Ami persze nem is létezett sehol, mint ahogy „II. Korvin Mátyás” sem... „Of” – ezen is sokat röhögünk.

Minden évben új csíkot kellett felvarrni a diáksapkára, a csík mutatta, hányadikos az ember. A diáksapkát a városban is kötelező volt hordani. 57 őszén, másodikban, rögtön az évnnyitón kihirdették, hogy tisztelegni is kell, ha az utcán tanárral találkozunk. Ezt kevés tanár vette komolyan, de volt, aki elvárta a tisztelegést, s ha nem kapta, intőt adott másnap. Dutskó Bélának hívták, őt különösen utáltam. Ez a csíkokat is számolta. Elterjesztettem, hogy elektromos szőrtelenítőtől szőrteleníteti a lábát. Egyszer a szünetben valaki véletlenül a cipőjére lépett. Dutskó rászólt, hogy hajoljon le, és törölje le a cipőjét. Az ablaknál álltam, és néztem, hogy törli le. Dutskó később igazgatóhelyettes lett az Eötvösben.

Decemberben indult újra a tanítás. Még januárban is csak másodnaponként kellett bemenni, hétfőn, szerdán és pénteken. Raics egyszer elkésett a Brúnó órájáról, és azt mondta, karhatalmisták igazoltatták. Jól van, menj a helyedre, mondta halkán Brúnó. Szerettük akkor is.

Volt! Volt! Volt!

Érettségi előtt pár héttel behívott a tanáriba. Nem is oda, a fizika szertárba talán. Őszetörtén, elcsigáztattam ült, mintha valami sámli. „Meg vagy örülve? – kérdezte, mintha összeesküvésen kapott volna. – Miért nem tanulsz?” Esdeklően nézett. Úgy, mint elsőben, amikor még szerettük.

Az volt a szokása, hogy míg az első felelő a táblánál felel, ő végigjárja a padokat, és ellenőrzi a füzeteket. Két helyre kellett figyelnie, általában csak félfüllel figyelt a felelőre. A táblánál álltam, ő valahol messze tőlem, belemerülve egy füzetbe. Legtöbbször egy idő múlva megunt halandzsámat, amire úgysem figyelt, helyre küldött egy hármassal. De most figyelt. Május eleje volt, érettségi előtt. „Az exponenciális görbe origóját bemérem és transzponálom a másodfokú x-tengely eredőjéhez...” Rendkívüli rutinnal halandzsáztam a vakszöveget. Volt, aki sügni akart, mások röhögtek. Brúnó még jobban felneszelt. Az *origót* bohókásan megnyomtam, közönségnek játszottam. (Ez a szó, hogy *origó*, különösen hányingerkeltően hangzott, de legjobban a következő kifejezést utáltam a fizika tankönyvből: „hőt közlünk vele.” Remegtem, ha ezt kellett olvasnom, nem bírtam kimondani.) Most felfröccsent a röhögés, talán vadabban, mint máskor. Brúnó lassan visszasétált a katedrához, vette elő a tollát. „Örülök, kezdte, örülök, hogy Első Glauziusz Tamás nem vesztette el a humorérzékét.” Komótosan írta be a fát. Láttam, folyik a tolla. Ha paca lesz belőle, olvashatatlan a bevéssett karó, gondoltam futólag.

Madarász zsíros csirkecombcsontot dugott a törölrongyba. Vártuk, hogy Brúnó letörölje vele a táblát. Törölte, s a tábla randán, undokul fényleni kezdett a zsírtól. „Debrecenbe kéne menni, Liba-combot kéne venni, Vigyázz, Brúnó, lukas a kas, Kiugrik a pulykakakas” bögte egy Madarász-vezényelte alkalmi kórus. Brúnó megint féloldalasan ácsorgott a táblánál, aztán a rongyot némán a szemétkosárba vágta.

...Negyedikben végül feladta (vagy lemondatták), és egy volt katonatisz lett az osztályfőnökünk. „Melyikőtököt hívják Madarász Bálintnak?” – kérdezte első alkalommal. Madarász felállt. Hátralát a falnál. Az új tanár odasétált, és ütésre emelte a karját. Mozdulata bravúros és gyors volt, Madarász az arca elé kapta mindkét kezét. „Mi bajod, fiam, kezét akarok veled fogni, hiszen druszák vagyunk” – mondta a tanár. De azért ütött. Fickós, tömzsi alak volt, nagy Honvéd drukker, később focizott is velünk.

Brúnó is maradt, tovább tanította a matekot és a fizikát.

„Mocsok!” – ordította a bések osztályfőnöke. Szünetben nézett be az osztályba; szünetben tilos bent maradni, mi bent maradtunk. Madarász egy rongyos, vastag, hosszú harisnyát húzott a cipőjére, a nadrágja fölé, úgy állt a tanári asztal tetején. Épp a tűzérindulót énekeltük, magyar szöveggel, de a refrént jól felbőggetve, öblösítve, oroszul. „Agóny, agóny, agóny!” Az én harisnyám volt rajta, combközépig ért neki, én vadul üvöltöttem az „agónyt”, nemhogy visszakérni, még elárulni se mertem, hogy a vastag harisnya az enyém: tornaóra után vesztettem el. Tőle is félttem. Madarász százkilencven centi magas volt, nyolcvan kiló. Júniusban felvételezni akart a műegyetemre. Úgy emlékszem, mindent tudott matematikából, és jól vágott hozzá az esze. Minden felelete és dolgozata ötös volt, de Brúnó osztályfőnöki intők helyett, mert Madarász úgyis otthon felejtette az ellenőrzőjét, minden héten bevéssett neki egy túlcserdülő nagy fát. Így általában négyese volt év végén. Egyébként X-es származású volt, mégis, vadul hitte, hogy felveszik az egyetemre. Ott állt az asztalon, nagy, borzas feje a plafont súrolta. „Mocsok!” – ordította most a bések osztályfőnöke, bizonyos Jablonkai. Idegen ember, nem érdekelt minket, mit mond,

vagy mit csinál. Ezt a szidalmat így bárki mondhatta. Brúnó másképp mondta, rég megszoktuk, nekünk ő kellett. Jablonkait sohase láttuk azután, rögtön elfeledtük, sohase létezett. Madarász le se szállt a tanári asztalról.

Brúnó! Csak ő!

Soltész a Sztálin Akadémián tanított, de ötvenhatban megingott, és beteget jelentett. „Főhadnagy úr, ön tud oroszul, és most a várfalról ezzel a hangszóróval mondja meg nekik, hogy ne löjjenek a magyar népre és a diákokra” – keresték fel a betegágyánál a felkelők. Pizsamában, remegve állt ki a várfokra. Ezt ő mesélte az érettségi banketten. Röhögött, mókás, fickós, rekedtes kültelki vagány hangja volt. Engem kicsit (vagy nagyon) ő mentett meg Brúnótól, mert történelmet tanított, és kedvence lettem. Velem könyvekről beszélt, másokat kártyázni hívott. Haverkodott, akivel tudott. Azt is röhögve mesélte, hogy november negyedike után szolgálattételre jelentkezett a várban székelő szovjet parancsnokságon, de az oroszok hazazavarták, hogy vörös csillagos egyenruhában és szabályszerűen jöjjön vissza jelentkezni. Reszketve visszament, útközben a járőkelők tengerré köpködtek az arcát, egyenruhástul. Tengerré... Ő nem így mondta.

Egyszer a szovjet–finn háborúból feleltette a Putnokit. Ez a Putnoki négy évig észrevétlen maradt. Mindenből megbízhatóan és kiközökenthetetlenül hármasa volt. Egyszer valami iskolabuliban egy lány megkérdezte tőlem, hogy testvérek vagyunk-e? Elképesztő kérdés volt, szinte meg sem értettem. Soha nem gondolta senki, hogy hasonlítunk egymásra, egyébként is Putnokinak sokkal kisebb háréja volt, mint nekem. Négy év alatt, ha pár mondatot váltottunk. Az osztály másik végében ült. Az a lány dinka lehetett. Sokszor eszembe jut azóta is. Putnoki most meglepő módon kiválóan tudta az anyagot, szabadon beszélt, többet tudott, mint a tankönyvben volt. Soltész elhűlve hallgatta. Nyúlt a tolla után. De hogy valami szerepe legyen e bravúros jelenetben, azért mintegy zárásképpen megkérdezte: „Igazságos vagy igazságtalan háború volt a szovjet–finn háború?” Putnoki szórakozottan bámult kifelé. Mintha nem hallaná. „Na, nyögd már ki!” találta meg kicsit a hangját Soltész. Biztatóan mutatta ujjjaival az ötöst. Kis szünet után még viccesen, osztálybeli nevét használva, kérlelve hozzátette: „Na, Pu-tyi-i-i!” Csend lett, valaki felröhögött, de lepisszegték. „Igazságtalan háború volt, tanár úr” – suttogta Putnoki. Az első padban ültem, Soltész kicsit szürke lett. Gyorsan fölneézett, hogy ki hallotta meg. Hátrább senki sem hallhatta, Putnoki olyan halkán mondta. Soltész előbb a tollával pizmogott, majd az osztálykönyvet lapozgatta hosszan, végül, mint aki rég megfeledkezett már Putnokiról, lagymatagon intett, hogy menjen a helyére. Lassan mégis beírt valamit az osztálykönyvbe. Csak a mozdulatából láttam, hogy mit. Egy kettest.

Minden nagyszünetben focizott velünk az iskolaudvaron. Fickós, zömök tanár, néha diáknak nézték.

Az osztály legjobb tanulója is X-es volt, Bárány Gyula. Minden tantárgyból ötöse volt, négy éven át kitűnő tanuló. Csendes, udvarias fiú, négy év alatt egyetlen intőt sem kapott. Unalmas, színtelen fiú, egyik tantárgy sem érdekelt kevesbé vagy jobban, mint a másik. Talán mégis a matematika, a Középszintű Matematika Lapokba dolgozott. Brúnó óráin is csendben maradt, bármi történt, kiközökenthetetlen. Tornából sem volt felmentve, a szürkeség mintadiákja. Vagy hőse? Állítólag jól sakkozott, de senki nem látta sakkozni. Ő volt az, aki, miután véletlenül rálépett, le kellett törülnie Dutskó Béla cipőjét.

Brúnó egy nap bajuszt növesztett. Előző héten még ne volt bajsza. Hogy csinálhatta? Fegyverként növesztette? Satnya fegyver volt, bőffenve röhögtek.

„Baranyai Péter, szereted a hazádat?” – kezdte egyik osztályfőnöki óráját. Máskor azt kérdezte: „Hodányi Lajos, tudsz úszni?” „Igen, tanár úr, csak pillangózni nem tudok.” „Hát pillangózni én se nagyon szeretek” – mondta.

Leggyakrabban használt szavait számoltuk, pontoztuk. Bajnokságot írtunk ki szavai között. A két főesélyes a *Voltaképpen* és a gúnyos *Vagy-úgy!* felkiáltás volt. 12 kifejezés indulását hagytuk jóvá. Most idemásolom a bajnokság végeredményét.

1/ *Voltaképpen*. 2/ *Na, ugye*. 3/ *Ja, úgy!* 4/ *Vagy úgy!* 5/ *Nyilvánképpen* (ez ingyenceknek való csapat volt, én ennek drukoltam). 6/ *Mint az ötévesek!* 7/ *Megpróbálja, hátha sikerül*. 8/ *Ronda állat!* 9/ *Rühes állat!* 10/ *Ott a másik!* 11/ *Mint az állatok!* 12/ *Időbajos társaság!*

A szó-Fradiként szereplő *Voltaképpen*-nek volt a legnagyobb szurkolótábora. Ez a tábor is két frakcióra

oszlott, az egyik beleszámította a „voltage” formulát is, a másik nem. Hosszasan dolgoztunk a versenyszabályzaton. A bajnokság kimenetele végig nyitott maradt, a *Voltage* csak a tavaszi hajrában győzött. A kulcsszavakat is lehetett provokálni, akadtak önfeláldozó drukkerok, az akció veszéllyel járt, ha Brúnó dühbe gurult, vagy főleg, ha sejtette a szándékot, fröcsögve róttá be a karót. De ha sikerült vele kimondatni, dübörgött az osztály. Brúnó kimondta, felugrálva ordítottuk, mint az igazi meccseken: Góóó! Fülelt kicsit, értetlenül, de nem is akarva megérteni a megfjehtetlent, csak mereven ácsorgott a táblánál, félszeg időmár, gúnyosan bólogatott, mazochista derűvel.

A pokol a fizikateremben várt ránk. Meg órá. A fizikateremben mindenféle felszerelés és kísérleti eszköz szolgálta a tanítást.

„Egy csatangoló fényugár”, mondta a fizikateremben kísérlet közben. (Ugyanis sötétet csinált, hogy egyetlen csatangoló fényugár se zavarja a kísérletet.) „Érdekes, tegnap sikerült”, mormolta később félhangosan. Egy lombikot sorbaadott, hogy valami elszíneződést figyeljünk meg benne: hátul belepisáltak, úgy adták vissza. Figyelmesen nézegette. Máskor krétát dobált a levegőbe: magyarázott, közben feldobálta, elkapta. Egyszer a kréta árnyékát figyelte a falon, s mellényült. Nem mert lehajolni érte, sovánnyá görbülve, féloldalasan tűrte a röhögést. „Árnyékre vetődött”, jegyezte fel Precziz a Brúnó-naptárban. Második óta vezettük titokban e naptárt. Mindvégig Precziz. Ő jegyezte a szavak bajnokságát is, és általában Brúnó minden megnyilvánulását, s a vele kapcsolatos eseményeket. Precziz ügyvédnek készült. Földvárinak hívták. Afféle megrekedt eminens volt, sohasem érte be Bárányt, örök második. Még unalmasabb figura, de mert sejtette is, érdekes apróságokra lett kapható. Ezért vezette a Naplót. Egyszer elhajolt Brúnó pofonja elől, s a szemüvege nagy ívben beleröpült a szemétkosárba. Négy év alatt ez volt Brúnó első és utolsó pofonkísérlete, s ez lett legnagyobb sikere is. Olykor nosztalgikusan emlékezett rá: „Nagy Géza, te is olyat akarsz, mint a Földvári kapott?”

Fényképet köröztek az iskolában. Sovány, szemüveges alak a lovon. Elmosódva. Talán nem is ő. „Brúnó, a lovastűzér” – írtuk a kép hátára Preczizzel. Mi volt ez? Ki szerezte meg, hogyan? Hamisítás? Elvesztette? Ellopták? Brúnó volt? Megmutattuk neki, vagy csak lopva röhögtünk rajta? Arra is gondolok, tán ő maga hozta volna be? Mégsem hiszem, mert napokig, vadul, ádázul röhögtük.

„Hétvége”, figyelmeztettük Brúnót, amint szombaton bejött az első órára. A második is az övé volt: fizika. Vele indult és vele zárult a szombat, mert az utolsó órára visszajött: osztályfőnöki. „Visszaszámlálás!” És félhangosan számoltunk. Remegő szájszéllel folytatta az órát. Bevésett pár fát, vérengzett. A visszaszámlálási kórus fölerősödött. „Idő”, szóltunk be Brúnónak az utolsó negyedórán. Valaki felállt, úgy jelentette be: „Tanár úr, idő van.” „Hétvége!”, skandálta egy tempós kórus. „Hétvége? – kiáltotta mély hangon Brúnó – majd adok én a rühes bandának hétvégét ma is, meg holnap is, meg minden nap!”

A csengetést üvöltve köszöntöttük, Brúnón az öngyötrő gúnyos mosoly, mi lerohantunk a lépcsőn. Zárt osztály, mondta egy hang, valaki a másik osztályból. A kapu előtt néhányan körülvettük Preczizt. Precziz iktatott, könyvelt. „Voltage” megerősítette vezető helyét – közölte aztán hivatalos hangon.

Egyszer szerdán is hétvégét rendezett.

Másodikos voltam. A Real Madrid–Vasas meccset mindenképpen meg akartam nézni. Hetek óta izgomban égtem. Elővettem régi gombjaimat, lereszeltem őket, és minden másnap próbameccset tartottam. Igyekeztem nem csalni. A Vasast Európa-kupa döntőbe vártam, a milliárdos és legyőzhetetlen spanyol gárdával csak ott kellett volna találkoznia, sajnos már előbb összesorsolták őket. Madridban 4–0-ra kikapott a Vasas. Szepesi hangjából az hallatszott, hogy balszerencés volt a vereség, bár egy ideig a Vasas jól védekezett. De talán mégis maradt remény. Különben is, a világ legjobbnak mondott csapata Budapesten! „Kopa, Mateos, di Stefano, Puskás, Gento...” A pesti visszavágóra Puskás nem jött el, helyette a tartalék, egy bizonyos Ruiz játszott. Ezt az újságok egyáltalán nem kommentálták, de már az is érdekes és meglepő volt, hogy a madridi meccs összeállításában feltüntették a nevét. (A meccsre jegyeket nem lehetett kapni, a munkahelyeken osztották el: ilyen utoljára az 1954-es magyar–angolnál történt. Arra a meccsre nem jutottam el, s az egyik osztálytársamat bámultam áhítattal, aki állítólag egy locsolóautó vízszugara alatt lógott be a stadionba.) Belehaltam volna, ha most ezt a meccset sem láthatom. Többen arra készültek, hogy televízióon nézik, de a televízióknak még csak kísérleti adásai voltak, és sejtelmem sem volt, hol lehetne nézni ezt a kísérleti adást. Különben is, ott akartam lenni a stadionban. De apám nem tudott jegyet szerezni. Vagy épp kórházban volt, nem emlékszem.

A Real mindig tiszta fehérben futott ki, ezt szerződés rögzítette, feltétele volt a szereplésnek. A Mi-

roir-Football című francia folyóiratban olvastam, ami járt a Szabó Ervinbe. Pszichológiai hadviselés, mondta apám, amikor otthon elmeséltem: a fehér színről tudományosan megállapították, hogy nagyságot, erőt, szélességet, magasságot sugall. Állítólag di Stefano minden gól után, ott a pályán vadonatúj fehér dresszbe bújhatott, neki ezt is megengedték a bírók. A csapatot minden külföldi meccsre száz keménykalapos gyáros is elkísérte, akik állítólag a góloknál nem kiabálnak, csak feldobják a keménykalapot, aztán egyszerre szivarra gyútanak: ezek viszont hagyományosan talpig feketében vannak. Otthon a fontosabb meccsre a díszpályában megjelenik Franco. Ötvenhatban disszidált a legjobb barátom: rám hagyta összes gombját és egy spanyol nyelvkönyvet. Akkor sokáig spanyolul tanultam, áramszünetek és elsötétítés alatt gyertyafénynél. Franco számomra legendás alak volt: a megtestesült ördög, Belzebub, Lucifer. Tiszteltem, mint a hívők a Bibliában szereplő, vallásukhoz tartozó Sátánt. Szerettem volna, ha Pesten is beül a díszpályába.

A Real egyébként sokkal erősebb volt, mint maga a spanyol válogatott, mert itt minden poszton dél-amerikai válogatottak játszottak. Például három tartalék kapusa volt, s a harmadik is hatszoros uruguayi válogatott. Eddig négyszer nyerték meg a kiírás óta egymás után a kupát. Száz meccsből egyszer szoktak kiakadni. Hát ez most lesz!

Aznap, szerdán hat óránk volt. Az első kettő matematika és fizika, de Brúnó tartotta egy után az osztályfőnököt is. Ilyenkor bosszút szokott állni az első két óra minden megaláztatásáért. Pedig nem bosszúálló szándékkal kezdte az órát. Úgy látszott inkább, medítált és töprengett a közbeeső időben, s most valódi nevelőként, pedagógusként akarja folytatni, mintegy félretolva vagy elhalványítva a reggeli balfogásokat. Ilyenkor szerette így kezdeni az órákat, némileg váratlanul: „Gyulafi Zoltán, szereted a hazádat?” A felfröccsenő röhej azután véget vetett pedagógiai terveinek.

A megtorlást most kedélyesre színezte, ez némileg ritkábban előadott produkciója volt. „Nem, barátaim, olcsón nem ússzátok meg” – jelentette be, és mohón nyitotta nagyra az osztálykönyvet. Nagy dührohamában rojtosra, lucskosra róttá elégtelennel, osztályfőnöki beszélgetés ürügyén. De most, úgy látszik, nem volt még magán kívül. „Mert bármilyen szokatlan, gondolkozni fogtok”... „Hétféle!” cincogta Miki egér hangon Nagy Géza. Szerintem Brúnó erre a sírból előpattant volna, hogy még egyszer meghaljon, gyalázatosabban, mint először. De csak bólogatott, fénylő szemüveggel. „Nagy Gézáéknál a zárt osztályon szerdán is hétféle van. És nálam is hétféle van, így hát Nagy Géza – most tanítóbácsisan tagolva, s halkabban folytatta – Nagy Géza, és vele az egész infantilisen csökkent banda gondolkozni fog. Egy papírlap fölött. Vegyetek elő papírt és ceruzát.” Ekkor csengettek, de Brúnó tovább mosolygott. „Ma hosszú hétféle lesz, hátulgombolós barátaim.”

Pádár Bélára néztem, az vállat vont. Apjának fél kettőkor kellett az iskola elé érnie fekete állami kocsijával, hogy elvigye a Népstadionba, a nagy meccsre. Pádár a Vasas díszelnöke is volt, nemcsak miniszter. Pádár Béla megígérte, hogy engem is kivisznek a meccsre, a díszpályába. Vállat vont, aztán mégis felállt, a tanári asztalhoz ment, nagy surranó léptekkel, és halkan mondani kezdett valamit, de Brúnóból figyelemre méltó spét-reakcióval ekkor tört ki a harag. „Helyedre takarodsz, Pádár Béla, és ha lenyeled a ceruzádat, akkor is kinyögöd nekem az elégtelen dolgozatot! Hatökör!” Pádár némileg sápadtan visszault.

Nem bírom ki, ha nem láthatom a meccset. Sírógörcs kerülgetett. Valaki fültövön lött egy szúró papírgalacsinnal. Voltak a fúvócsőnek profi bajnokai. Fájt, de átvillant rajtam, hogy Brúnót most meg kéne ölni egy fúvócsővel. Ha épp a szemébe találna valaki. De szemüveg van rajta, akkor hogy?

Csendben nyílt az ajtó, és Pádár anyja jelent meg, a Szülői Munkaközösség elnöke. Halkan néhány szót váltott Brúnóval. „Természetesen, természetesen” – mondta végül Brúnó. „Béla, te elmehetsz. Nincs nyelved, hogy szóltál volna?” Már indultak, Pádár rám se nézett. Aztán, épp az ajtóban sűgött valamit az anyjának. Az anyja Brúnónak. „Glauziusz, neked sincs nyelved? Még egy néma gyerek...” Talán barátságos akart lenni. Ijesztő volt, mintha valami fantasztikus filmben márciusban hatalmas, nyári fényű lenyugvó nap festette volna pirosra az arcát. Intett, hogy én is mehetek.

Még előbb, még elsős koromban, amikor újraindult 57. januárban a tanítás, beszédtem a hármast történelemből. Az ókori történelemben gyenge voltam. A történelmet egy tüdőbajos küllemű fiatal tanár tanította, pár nap múlva disszidált; az a hír járta, hogy Új-Zélandba ment. Sírásónak becéztek. Bosszantott a hármast, és emlékeztem, hogy még október előtt írtunk egy dolgozatot, amit sohasem javítottunk ki, pedig abban brillíroztam. Egyik szünetben megkérdeztem tőle, mikor javítjuk ki. „Ja, azt elfújta a forradalom, fiam...” mondta. Azonnal beletörődtem, igazat adtam neki.

Brúnó talán negyedikben kapott rá arra a szokásra, hogy türelmetlenül csettint a két ujjával. Ettől kezdve mi is minden óráján csettintettünk, amikor háttal állt az osztálynak. Csettintésdalárdák, csettintőbrigádok, csettintőkoncertek. A pad alatt is tudtunk csettinteni. Magasan a fej fölött csettintve élesebben szólt. Ez bravúrnak számított, Nagy Géza volt ebben a sztár.

Baróti sántított, bottal járt. Rossz tanuló, de nem teljesen hülye, humorral. (A bátyja egyébként a Fradi ifiben focizott, s ez őt is érdekessé tette.) Most csettintett: túl élesre sikerült, mert cifrázta is. Brúnó észrevette.

„Baróti, ha még egyszer megmukkansz, a saját botoddal pofozlak ki!” bukkant ki belőle szederjesen. Precizzel díszoklevelet állíttattunk ki erre a mondatára. A díszoklevelet Nagy Géza adta át jelképesen: a szertartás annyiból állt, hogy be kellett mennie a tanáriba, s egy üres lapot átadni Brúnó számára, mikor épp nem volt benn. Az üres papírra azonban láthatatlan vegytintával ráírtuk a díjazott mondatot. Mi lett volna, ha véletlenül előhívja, mint Monte Cristo – mondjuk, mikor áramszünet esetén meggyújtja a papírt, s azon egy pillanatra, mielőtt végigég, olvashatóvá válik saját pályadíjnyertes szövege... Titokban ilyesmiről ábrándoztam. Madarász azonban úgy vélte, hogy a hő miatt még seggtörlés közben is olvashatóvá válik majd a mondata. Nem tetszett a gondolat, undorítósnak tartottam.

Hétfőig mindig harminchat szabad óráim volt. Nyolc-tíz film várt rám és egy kettős meccs a Népstadionban. A mozi előcsarnokában a Sportot olvastam. A meccs szünetében a Filmvilágot. Mindig egyedül jártam a meccsre, mint moziba is. Főszurkoló voltam, kolompot ráztam. Zászlót akkor csak a legfőbb, legöregebb főszurkoló lobogtathatott, az ilyesmi még nem volt divat. A meccsek fénylő napsütésébe ugyanúgy belemenekültem, mint a mozi sötétjébe. Lélegzetnyi szünet, hétfőig. Mai eszemmel és érzésemmel visszagondolva úgy érzem, mindez nem volt igaz, ezt nem bírhattam volna ki.

Volt, volt, volt.

„Fáklyavivők kezén csörög a bilincs, Izzik a tűz, de ki szátsa, ma nincs!”

Soltész Kisz-vezető tanár is volt, énekeltetett minket óra előtt. Ez jó hecc, igyekeztük húzni az időt, minél tovább énekelni. Madarász bömbölő gúnydalolta, értelmetlenné hangsúlyozva a szöveget: „de, ki szicsama, nincs” – így csinálta. Bosszantott, nem tudtam védeni a dalt. Pedig védtem volna, afféle kamasz eurókommunistaként, aki elismeri a hőskorszak pátoszát. Meg, hogy a Rákosi-korszaknak vége, és nem lesznek többé koholt percek. Soltész óráin amúgy is megbomlott a Brúnó-centrikus világvilágunk, mindenféle másra kellett gondolnunk, és nem rá, nem a „vontaképpen”-re meg a „ronda állat”-ra. Brúnóval zárt világban forogtunk összenőve vagy összeragadva, a külvilág megszűnt, a legfontosabb Brúnó és mi, mi és Brúnó volt. Soltész ki akart rángatni a „Brúnó univerzumból”.

Újabb móka jött divatba. Jelvényeket tűztünk ki, egyet-kettőt. Látszólag Nagy Géza is csak annyit. De több tucatnyit a kabáthajtókája mögé. Ha valaki a saját jelvényére mutatott, hogy „rendőrség, kövessen”, vagy CIA vagy GPU, vagy cserkészjelvényvel „domborított”, akkor Nagy Géza kamasz, sátáni vigyorral hirtelen fölhajtotta a hajtókáját, s alatta a rengeteg fénylő, de kopottan tekintélyes jelvény, egy képzeletbeli magánmúzeum kincstára.

Harmadikban, félév táján beléptem a KISZ-be. Egy bizonyos Éltés Ödön volt akkor az iskola KISZ-titkára, alig ismertem, egy negyedikes. Halkan, megfontoltan beszélt, unalmasan. Beszéd közben a fejét ingatta, sőt ha hallgatott, akkor is ingatta a fejét. El kellett mondanom, miért akarok KISZ-tag lenni. Makogtam, majd belelendülve, mint Brúnó valamelyik óráján, amikor nem figyel, mert füzeteket javít, és én bohóckodva brillírozok. Épp azt ecseteltem, miként voltam tanúja a Köztársasági téri lincselésnek, s bár a közelében se jártam, szinte láttam magam, ahogy borzadok a fejjel fölakasztott és szétrugdalt fejű áldozatok között, s már rátértem volna, hogy csatlakoztam a sebesülteket titokban mentő néhány bátor férfihoz, amikor félszemmel megpillantottam, amint a félig mögöttem ülő Éltés Ödön tempósan ingatja a fejét. Megzavarodtam. „Origó”, jutott eszembe az idéetlen szó, meg a másik, a „hőt közlünk vele”. Elment a kedvem, abahagytam. Azért persze felvettek, én meg rájöttem, hogy Éltés Ödön nem a beszámolómról ingatta tagadólággal a fejét, hanem mindig ingatta. Madarász szerint 56-ban az apját az utolsó percben vágta le a kötélről, s azóta a fia is ingatja a fejét, rendíthetetlenül.

Honthy Hannát utánoztam. „De egy Blériot nevű fantasztá akadt / Géppel száll ez a Nap heve alatt, / Megesik, hogy leesik, / Én nem tudom, hogy ebben mi a sikk...” Rendkívül jól sikerült: cérnavekony, egyúttal hamiskásan „pikáns” hangot találtam, s a „fantasztát” úgy kellett kiejteni, hogy „fántásztá”. Barátom, a költő elnevezett „szocialista bohémnak”. Állandóan így emlegetett a KISZ-ben. Ez részben Éltes Ödönnek szólt: úgy lehet, mégis voltak kétségei.

„Szétzúzta.” A tankönyvben találtam ezt a szót, öblögettem, betanultam. „A Vörös Hadsereg szétzúzta az ellenség tyihvini csoportosulását.” Így volt persze az igazi. Betanultam ezt a mondatot, és azon spekuláltam, hogy bármikor felelek történelemből, elsütöm valamiképpen. Már az is jó volt, hogy „Tyihvin”, önmagában. Létezett olyan is, hogy „Tyumeny”, azt is jól tudtam öblögetni. Kikerestem őket a térképen. Az egész tankönyvet majdnem kívülről tudtam (azért majdnem, mert sokkal többet tudtam a könyvnél), de magam sem tudtam miért, egyszer csak készülni kezdtem Soltész óráira. Pedig úgysem feleltetett, eleve ötösöm volt. Akkor már nem nagyon félttem az érettségimtől. A francia egyetemi felvételre tanultam. Az igedők használata nehezen ment.

Az érettségi komikus színjáték volt. A bizottság és az érettségizők közé az asztal közepére vastag és magas, átláthatatlan dísnövényzetet alakítottak ki. Néha félretolta egy tanár a növényzetet, s átszólt: „Dolgozzatok nyugodtan...” Nekem nem volt puskám, semmi, de másoknak többszáz oldalas, kidolgozott tételeik voltak. Mindenki békésen kipakolta az asztalra, és másolta. Enyhén furdalt a kíváncsiság, a matematika szóbelit hogy oldják meg, de megoldották. Olyan messze ültek a táblától, hogy ha akartak volna, se hallanak semmit. Amikor sorra kerültem, nagy igyekezettel friss, forrón gőzölgő kávét hoztak az érettségi elnököknek. A kávé kimérésében együtt jeleskedett Brúnó és Soltész. Vicceket mesélhettek, mert a kanálsilingelés mellett apró nevetés hallatszott.

A matematika érettségi után a barátommal megálltunk a Margit hídon, és be-dobtuk a Laricsevet a Dunába. Utána az összes füzeteinket. Érdekes látvány volt, ahogy néztük: a hullámvölgyekben eltűntek, majd megint fölmerültek. Egészen sokáig úsztak így hullámozva lefelé.

Hirtelen hátrafordultam. Épp egy hatos ment a hídon Pest felé, s az utolsó kocsis hátsó peronján ott állt Brúnó. Bámult a semmibe, szigorú, üres arccal, mögötte a tiszta kék ég. Olyan valószínűtlen volt, mint egy jelenés, kicsit megszeppentem, de nem is szóltam a barátomnak.

Az érettségi banketten leesett a földre a villám. Madarász mellett ültem, előtte két tiszta villa is volt az asztalon. „Megengeded?” – nyúltam a villáért. Idétlenül hangzott, ahogy mondtam: Madarász hosszan, gúnyosan röhögött. Soltész láthatóan jól érezte magát, katonaaanekdotákat mesélt, és inni tanított néhány fiút. Éjfél felé hazament. Hajnaltájt öten-hatan megálltunk a várfalnál az erkélye alatt. Bögve skandálni kezdtünk: „Bá-lint, gyere ki! Bá-lint, gyere ki!” Nem gyúlt fény a szobájában. Csinos felesége volt. Vártunk még egy ideig, állathangokat utánoztunk. Én például kukorékoltam. Később tudtam meg, nemcsak engem, hanem az X-es származásúakat is javasolta az egyetemre.

A felvételihez ritka történelmi könyveket olvastam a Széchényi könyvtárban. Egyszer az olvasóterembe letről döglött macskát dobtak be. Nagyot puffant, az olvasók bámulták, de senki sem mozdult. Mindenki úgy tett, mintha nem látná. Elég meleg idő volt.

Az oroszok nem jönnek

ALEKSZANDR KABAKOV

Elkerülhetetlenné vált a katasztrófa, miután az Európa Parlament döntése értelmében teljesen lezárták Oroszország nyugati határait. A zavargások, majd a szovjet emigráns táborokban kitörő járványok a vég kezdetét jelentették.

„AZ OROSZ KATASZTRÓFA ÉS EURÓPA PUSZTULÁSA.” *Történelmi tanulmányok, Tokió, 2091*

Reggelre olyan hideg lett a sátorban, hogy a férfi nem tudott megmaradni a hálósáokban. Kibújt a hálósákból, s megtapasztalva a legiszonyúbbat, ahogy a jéghideg levegő összeszorítja az ember derekát, komótosan, kapkodás nélkül öltözni kezdett, akkurátusan a nadrágjába gyűrődte ingét, szorosra fűzte a cipőjét, begombolta az összes gombját, behúzott minden cipzárat. A bejáratú sátorlapot nyitva hagyva – hadd cserélődjön ki, melegedjen fel napközben bent a levegő –, kilépett a sátorból.

Fölkaptatott a horpadékból. A lombjavesztett erdőt könnyen átjárhatta az ember tekintete. A fák közt szemétkupacok parázslottak, és lassan sodorta a szél a megpörkölődött újságpapírokat egyik leégett kupactól a másikig. A férfi még régebben kikotort az egyik elszenesedett rakás alól egy teljesen ép, útlevél-vörös könyvecskét, és magánál tartotta. Ő azóta Kiszeljov, Igor Mihajlovics, aki harminckilenc évvel ezelőtt született Moszkvában, és aki ugyancsak Moszkvában, a Központi Útlevélhivataltól kapta ezt, az ország elhagyására feljogosító okmányt.

Kiért a nagy tisztásra, a táborhoz.

Éppen csak elkezdődött a tábor bágyadt, álmatag élete, és ma a szokottnál is később. A derékba tört kőrösfű oszlopára éppen most rajzszögezte ki – a rajzszögek nyelvecskéi megátalkodottan elgörbültek – a helyettes előljáró az éppen soron lévő hirdetésmenyeket. „1992. november 7-én össztábori ülés tartatik a Nagy / átkozott / Októberi / novemberi / Szocialista / antikrisztusi / Forradalom / államcsíny évfordulójának tiszteletére. Kommunistáknak 10.00-tól 10.30-ig; Monarchistáknak 10.30-tól 11.00-ig; Alkotmányos demokratáknak 11.00-tól 12.00-ig; Szociáldemokratáknak és anarchistáknak 12.00-tól...” Az időbeosztásból látszott, hogy a helyettes előljáró is alkotmányos demokrata érzelmű, ám ez amúgy is nyilvánvaló volt, mert a táborvezetőség második embere a mackófelsőjére az orosz zászló színeiből álló szalagsokrot tűzött, amelynek közepén Miljukov alig felismerhető arcképe díszelgett. „A csehszlovák, magyar és egyéb ideiglenes vízummal nem rendelkezőknek 1.500 új rubelt kell befizetniük az űrlap beszerzésére...” Egy hete még csak 500 rubellel vágták meg az embert az űrlapért. „A táborbizottság kihelyezett ülésére szerdán 17 órakor kerül sor a tábortanács sátrában. Napirendi pontok: 1/ A Franciaországba (11 vízum) és a Skandináviába (3 svéd, 3 dán, 7 norvég vízum) kiutazni szándékozók sorrendjének lefixálása; 2/ Schustermann, M. Sz. folyamodványa izraeli vízumának németre cseréléséről; 3/ A zsidó származású személyeknek a volksdeutschok közül (izraeli segédlettel) való kiszűrésére irányuló hosszútávú munkaterv.” A helyettes előljáró elejtett egy rajzszöveget és gyakorlatlanul, ám annál dühösebben elkáromkodta magát.

A táborban télikabátos, szakadt nők kóvályogtak; sokuk kabátja alól kilógott a hálóköntös, ami arról tanúskodott, hogy a tábortanács határozott tilalma ellenére is spirituszfőzővel fűtötték a sátrat, és levetköztek éjszakára... Októberben már két tüzesetet regisztráltak, és egy kisfiú megégett.

Az International Food's Actions kamionjánál már önmaga farkába harapott a sor. Ma, a szombati napra való tekintettel szinte kizárólag férfiak jöttek az élelmiszerért; azóta van ez így, hogy egy szeptemberi szombaton egy doboz sört is kapott mindenki. Hátrább az ENSZ helikopter-békája és amellet az őrség három kőarcú belgából álló kis csoportozata látszott, akik a váll-lapjuk alá húzták kék baretjtüket és kigombolták a zubbonyukat, mégis melegük lehetett: nyilván jól feltankoltak már a reggeli előtt, hogy felvértezék magukat a novemberi levegő nyírka ellen. A belgák ernyedő közönnyel bámulták, hogy a kamion túlsó felén, a vezetőfülkénél egy második, rövidebb sor is képződött, az előljáró kivételével – neki a sátrába viszik a szajrét – teljes létszámban megjelent tábortanácsból, néhány táborszerte ismert bulistából és az önvédelmi csoport három, nemzetiszínű karszalaggal felővezett, a feltört katonai raktárakból származó terepszínű

egyenruhát viselő tagjából... A sofőr, egy böhm francia, akinek elhújasodott sonka-bicepszén majdnem elrepedt az egy szál garbótrikó rövid ujsa, már kiosztotta a nagy kartonpapír dobozokat, és most barátságosan a táborvezetőség vállát veregette.

A hosszú sor szótlanul állt. Szemerkélni kezdett az eső, nagy cseppek gördültek a nedves arcokon, de azért senki sem hihette, hogy sírnak. Komor nyugalommal álltak, mintha valami az életet tőlük elválasztó üvegen át látnák ezt a reggelt, ezt az esőt, ezt a sort, mintha csak tanúi és nem szereplői lennének ennek a rémálomnak...

A férfi a tisztás túlsó felén megkeresett egy piciny sátrat, félrehajtotta a bejárati ponyvát, benézett. A nyirkos, áporodott félhomályban azonnal mocorogni, tüsténkedni kezdett valaki, és kis híján összekocant a homlokuk, ahogy előmászott egy másik férfi. Alacsony, busafejű, hordómellű, hosszú karú és nagyon piciny lábfejű ember volt, és most testsúlyát finoman egyik lábáról a másikra helyezve állt ott, miközben szinte gyermekméretű drága edzőcipője önálló életet élt. Idegesnek látszott, ahogy hol a fejére tapadó, amúgy is sima, egyenes haját simogatta, hol a fülébe piszkált a kisujjával. Ettől a kapkodástól nem ereje, gí-gászi mellkasa, lecsüggő gorilla-karja tűnt szembe, hanem torzsága, már-már gnóm aránytalansága.

– Na mi van, megyünk ma, megyünk? – a nagyfejű minden mondatában megismételt egy szót, és ez a manír valahogy összhangban volt hatalmas pecsétgyűrűjével és aranyfogai sokaságával. – Megyünk végre, vagy nem megyünk? Megkapta a kétszáz dolcsit, megkapta? Akkor meg mire várunk, mire? Nem akarok az utolsó lenni, már egész Boriszlav odaát van, egyedül én maradtam itt, mit képzelsz?

„Elegem van!” – gondolta a férfi. „Elegem van ezekből a szerencsétlen mezővárosi zsidókból, nagyképű pityeri értelmiségi pálinkásbutykosokból, szemérmetlen moszkvai nagyságákból, akik minden bokorban képesek bedobni magukat a férjükért, elég volt az elvadult cseljabszki, kemeroivói srácokból, akik megvesznek, hogy farmerhez, kétkazettás magnóhoz jussanak, elegendő van belőlük...”

– Fél egykor a pataknál! – mondta halkán és nem túl érthetően, de a nagyfejű már elhallgatott és figyelte, szó szerint tátott szájjal, így nem kellett megismételnie. – Ott, ahol a kiégett Zsiguli van. Onnét indulunk. Egy szót se szóljon senkinek az indulásról, csak azoknak, akiket magával visz; remélem, világos?

Megfordult és anélkül, hogy válasza várt volna, bement az erdőbe. Tudta, hiszen eddig még senkivel sem fogott mellé, hogy a nagyfejű egyedül jön, csak a saját embereit hozza, és senkinek sem szól.

...Kattogott a golyószóró, de nem úgy tűnt, hogy ez a visszhangzó kattogás ide nem illő, gépi hang lenne, hanem mintha a csupasz, novemberi erdő lényegéből, a fekete ég hátterén feketéllő fákból jönne, mint ha a vas-ágak csattognának egymáson a szélben. Amikor végre csend lett, és már a füle sem csengett, a férfi kimászott az omladozó lövészárokból, amelyet még júliusban ásott, és szemmagasságban csak maga elé nézve előre indult, megjelölve a fák golyószóró sorozatokkal húsig szaggatott, a sötétben is fehérlő törzsét. Az volt számára a legfontosabb, hogy ne nézzen a földre, mert mindmáig nem tudott hozzászokni ehhez a látványhoz. Egyszer majdnem ő maga is felbukott, amikor meglátta azt a kislányt... Ám most mégiscsak meglátta a nagyfejűt: egy sarjútölgynek vetett háttal állt, edzőcipője talpa kissé előrecsúszva feltúrt föld- és avarcupacoknak feszült – lelőtték.

Szótlanul kivette a zsebéből az előkészített száz dollárt, és odaadta a legidősebb fiúnak. Az számolás nélkül, hanyagul katonai zubbonya karzsebébe dugta, majd megvető grimaszt vágott:

– Ócska egy vezető vagy, hallod-e! – mondta. – Őt méterrel balrább hoztad ki őket, mi viszont csak itt tudunk beállni. Vigyázz, mert pórul jársz, ha legközelebb eltoljuk. Itt hagyod a fogad, a bibsikkel együtt. Szóval még két kilóval jössz ezért a melóért, világos? Ez a büntetés...

A srác elvigyorodott és a férfi tudta, hogy legközelebb tényleg képesek beleereszteni egy sorozatot ezek a taknyosok, ha most nem teszi őket a helyükre. Ezek a korcsok képesek két darab százasért, amit ebben a pillanatban megszerezhetne, lemondani a jövőző ezrekekről.

A fiú tovább vigyorgott. A kamaszpattanások már leszáradtak az arcáról, de még rücskös, kékes árnyalatú volt a bőre. Egy OSZH – Oroszországi Szabad Határőrök – feliratú szalagot fércelt ferdén, egyetlen öltéssel a mellzsebe fölé. Két fiú állt a parancsnokuk mellett, az egyikőjük egy hatalmas amerikai rendőrségi zseblámpát fogott a kezében, de a géppisztolyt már a vállukra vették... Villanva pördült ki a gyerek kezéből a lámpa, és aztán már csak a sárga fűvet világította meg a kis csapat lábánál. A levegőbe lódult a parancsnok kézi golyószórójának a csöve, egy sorozat csapott az ég felé, de aztán el is engedte a kölyök a fegy-

vert, amint ágyékára szorított kézzel, összegörnyedve a földre zuhant... A lámpa sugara a félelemtől megkövült fiúk szemébe vágott, a férfi rájuk kiáltott: „A kezeket! Kezeket föl, na!...” De nem várta meg, amíg a fénysugárban gépiesen levegőbe emelik kezüket, hanem végigpásztázta őket egy hosszú sorozattal... A parancsnok még mozgott, és a páratól gomolygó lámpafényben látszott, hogy löketekben önti el a vér a zubonyát. A férfi alig bírta fél kézzel megtartani a golyószórót, kissé fölemelte csövét, majd a lámpát kikapcsolva, hogy ne lásson semmit, nagyon rövid, három lövésből álló sorozatot adott le.

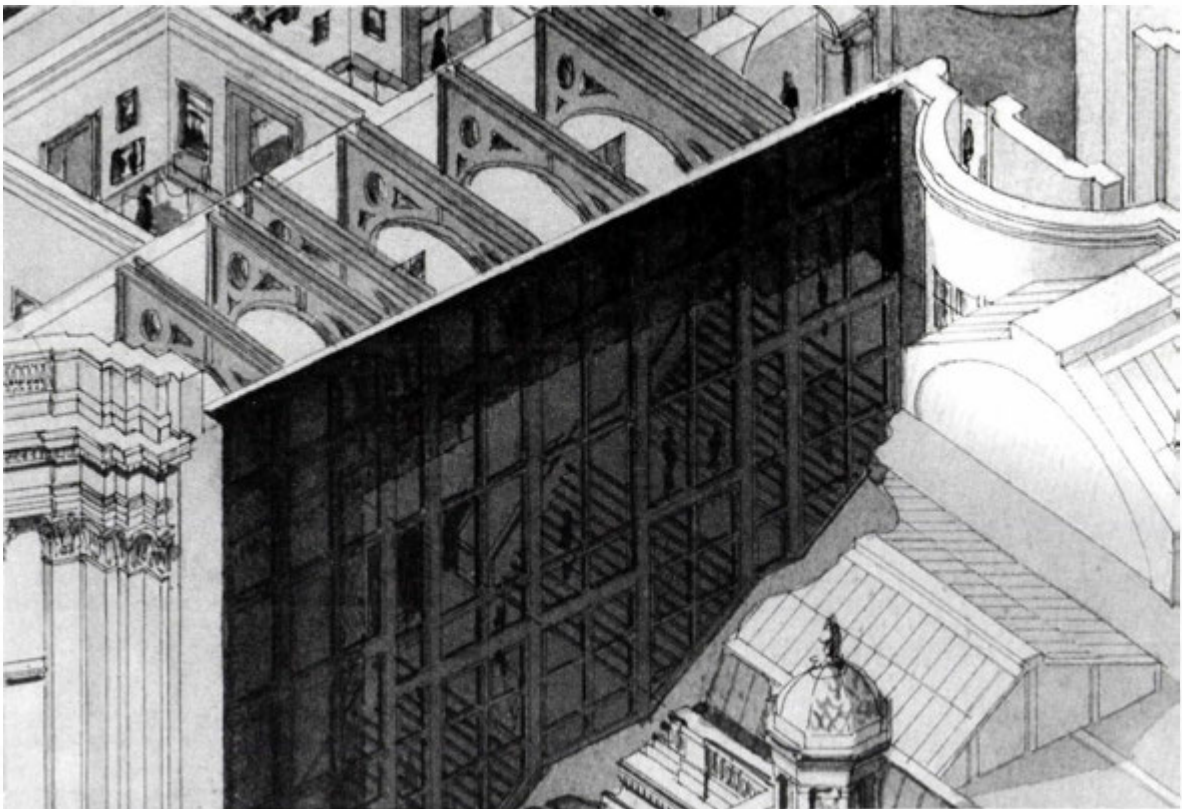
Aztán visszament a sátrába. Két óráig még alhatott.

Komorán telt a nap, megállás nélkül zuhogott az apró szemű eső, és a férfi sátra mellett ázott egy, valamelyik félig elhamvadt szemétkupacból idesodródott újságlap, amelyen nagybetűs cím állt: „...A bulldózerek rögtön az élen haladó tank után jöttek, és egy páncélcocsi zárta az oszlopot. A horpadékba érve megállt a tank, és a tetőnyílásán egy mesésen koszos overallt, vastag sisakot viselő srác bújt ki derékig. „Hé – üvöltötte el magát –, gyere elő a sátorból!” Erre a páncélcocsi vezetőfülkéjéből kihajolt egy tiszt, fején a félrekapott gyakorlósapka ellenzője a fülére billent. „Halilov – kiáltott oda a srácnak –, mit üvöltesz? Nem látod, hogy nincs ott senki? Munkára föl! Sötétedik, és a táborra, a kurva anyját, már nem jut időnk!”

Becsapódott a tank tetőnyílása, felhördültek a motorok, és a tank nyomán mindkét bulldózer végiggázolt a néma, magányos sátron.

Nagy kapkodva már össze is készült a tábor. Már mindenki az erdőben járt, és csak itt-ott tekergette valaki a sátorlapokat, cipelte a batyuját... Elsőnek egy fiatal pár hagyta ott a tábort, akiket alig ismert valaki, és akik nemrég és szinte észrevétlenül érkeztek, s most elsőnek mentek el. Már messze jártak, amikor a tank betört a tisztásra. Nyugatnak, szigorúan nyugatnak tartottak. A férfi támogatta a nőt, segített neki átmászni a kidőlt fák törzsén. Az éjszakát egy kőpajtában töltötték, amelynek kőpadlója tisztára volt söpörve. A távolban alig kivehetően sötétlettek Európa körvonalai, az egyemeletes házaké, egy városháza és egy templom még annál is magasabb toronycsúcsáé. A nő felsírt álmában, a férfi megérezte az arcán a könnyeit, és remegve, a fogait csikorgatva, száját összeszorítva ő is zokogni kezdett, és minden erejére szüksége volt, hogy fel ne üvöltjön.

FORDÍTOTTA BRATKA LÁSZLÓ

Joachim Ringelnatz

GLADDERADATSCH

Egyszer egy sün – piperkőc, fönn az orra –
Megnyiratkozott. Vágta két borotva.
Rühellte már a tüskeirhát.
Le is vetette. Arra jött a róka.
A sün hát begubózott. A sünök így csinálják.
A róka mégis bekapta. Semmi móka.
Sүн kérlete rókát, rókázza vissza,
Hiszen sün ő, egyetlen szurka-piszka.
S a róka szólt, rétor pocakja
Rengett: „Ó bocsánat. Ezer bocsánat.
Mamlasz malacnak néztem én komámat,
De mehet mindjárt, felőlem kiválhat...
A hátsó kapun, ha kérnem szabadna.”
De nem mukkant a sün. Vigécke
Vagdalódott. Meg volt emészteve.

LOGIKA

Csillagos éj volt, tíz mínusz.
Északi vízen elúszott
Egy szuahéli szál bajusz. –
Az óra hármát kongatott.

Pedzenem ezt, bizony, bajos.
Mit keres – logikám üzen –
Egy szuahéli szál bajusz
Éjjel háromkor a vízen?

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

Báthori Csaba

ESSENTIA HUNGARICA

Partra szállottam – megittad az árát!
 Elzengett az őszi boros ének,
 Okos urak közt játszottam a bambát...
 Ős patkány! Mi kell a bébikének?!
 Kincs voltam, el-nem-múló, fényes ékszer:
 Bocsásd meg nekem sok ronda szokásom,
 De én a párom mosolyogva várom
 Este kocsissal, lóval, kis szekérrel.

Friss húsát már eszik a férgek. Úh,
 Így élünk mi. Horkolva alszunk s törten.
 Egy délután meg leesett a hó,
 Még füst-gatyában és már ismerősen,
 Mint komor bikáé... Mögüle az érdem!
 Hárman sem bírjátok súlyos buzogányát,
 Nos fiúk, birokra, föl, aludj el szépen,
 Búsulsz-e, Pista?... Mondd! És maga a jószág!

Te győzz le engem, márványkeblű szűz,
 Titkon érző lelkem óhajtva sejt.
 Zenét! A semmi ágán elidőz:
 Dönts! Dönts! Világosítsd föl gyermeked.
 Tanulni kell, csorog az üres árok,
 Fülemben forró ólomot öntsetek,
 A semmiből teremtek egy világot,
 Fondor Flóra, csináljunk gyereket.

Bár cinkosok közt bűnös, aki néma,
 Mégis jólesik azt képzelni, hogy
 Éjszakában ugrált egy név: Glázer Ella.
 Csak a lovak és csak az angyalok.
 Bús düledékeiden merengeni mit ér?
 Piha! Nincsen remény! Nincsen remény!
 Sűrű, sötét az éj, megy az eke:
 Mit ér, ha lóg az ember féltőke?

Térey János

MINDEN ÉRVÉNYES INDULAT

Egyed László albumába

1 Feltartóztatnak. Visszakozni nincs mód.

Tovább csak rajtunk át, a korridor
irányában. Fenntartás nélkül. Ott,
a rév előtt a parti őrség. Ám ha
mindezt merik: részükre túlkapás
lesz. – Markáns dallam. Ezt
körülbelül két éve nem találtam
sehol, és végre zsong, igen. Viszont
még vesztegzár alatt vagyok; megeshet,
hogy holnap cselled hatolok keresztül
rajtuk. Minden érvényes indulat
most ellenem feszül.

2 De mit tartalmaz ez az utca?

Fél hat, – gyerünk. Be, egyre beljebb
veszem magam. A patika,
a sarki fűszeres: gyanúk
igazolódnak végre be,
ahogy a meg szállás alatt.
A kormányzóság újra hallgat;
nocsak, a kordon megfeszül.
Ellenőrzés az utakon,
habár pár destruktív elem
miatt van az egész. – Kikérem
magamnak, ebben én sosem
vállaltam részt. Nyugton legyek.

Az őrnagy pimaszul lapoz
tovább, de szemmel láthatóan
bizonytalan. Már nem tehet
be; túl mélyre ástam magam.

- 3 *Providencia:*
 az esti úton áll meg és figyel.
 Nyilvánvaló hiány: itt villamos járt,
 azonfelül
 az utca neve is megváltozott
 azóta. Hinné is, megcsalta csak
 pár nehezen
 azonosítható nesz. Ámde mégse.
 A vándor lép, az ösvény imbolyog.
 Mi közelít
 a Templomosrend omlatag kolos-
 tora felől? Vad pillanat. Megint
 lesz mit tovább-
 ragozni majd a hétórás mise
 alatt. De egyre jobban érzem, a
 szaporodó
 alattomos áskálódások itt
 csupán engem készítenek ki. Nem
 fogok bedőlni –

- 4 *A délutáni obskúrus zsivaj,*
 az enervált arcok a karzaton.
- Mélysárga tónus, nyüzsgés. Maradandó
 impressziók, kihatnak elkövet-
 kező időkre. Csak lepusztult
 falikarok, rozszant lambéria:
 egykor kávéház.
- Az ostromlott város csütörtök este;
 itt épp a szellemi elit veszi
 birtokba a területet. Az utcán
 a helytartó emberei cirkálnak
- jobbára már kedvetlenül. Alig
 maradt esély, hogy itt kitartsanak.
- Bástyáinkon vértben vigyáz az őrség,
 offenzíva indul a völgy felől:
- legkésőbb reggel. Lassan készülünk
 haza. – Sűrűsödő őrzáratok.

Megjelent

Karátson Gábor

FŐMŰVE, KÉT KÖTETBEN, 1170 OLDALON:

Ulrik úr

keleti utazása avagy A zsidó menyasszony

KAPHATÓ A SZÁZADVÉG KIADÓ
KÖNYVKLUBJÁNÁL, S AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN
(BUDAPEST VI., ANDRÁSSY ÚT 45.)

A „2000” KIADÁSA. KÉT KÖTET.
TÖBB MINT MÁSFÉL KILÓ.

Levelek Maria Anna Theklához

WOLFGANG AMADEUS MOZART

I

[MANNHÁIM, 1777. DEC. 3-DIKÁN]

Ma très chère Cousine!

Mielőtt nekifognék, sipirc a reterátra – huss! túl vagyok rajt! – ím mi könnyű megin a szívem! – nagy kőő eset le a szívemről – no megincsak lakomálhatok! – nu, nu, amintha ember üritkezett, oly csupa kellem az élette. Levelét nov 25-dikéről valójába megkaptam, ha nem írotta volna, hoty fő-, nyak- s karfályása van, s mast ím, illetéknépp, ezalatt, pillanatnyilak nincsen többé fájdalma, úgy levelét nov 26-áról: valóba megkaptam. Igen, igen, legdrágább szűsz hugocska, úgy halad a világ. az egynél a buksza, másnál a sarzi, melikkel tart? – a ~~kar~~-el, igaz-e? Hur sza sza, ötvösöm, nyakomba ember, rám ne nyomd, nyakomba ember, rám ne nyomd, valagom nyajjad, ötvösöm, igen, így igaz, aki hiszi, megboldogul, s ki nem hiszi, a Mennybe jut, de nyílegyenest s nem úgy, ahogyan én írok. Látja hát, tudok írni ahogyan akarok, gyönyörűen s vadul, görbén s egyenest. Nemrégis szontyolodtam el, akkor gyönyörűen, egyenest s komolylag írtam. máma jobb lábbaa keltem, tehát vadul, görbét s vidámat írok. mast csak attól csüng, melik kedvesebb önnek, – a kettő közt kell dönten, közepe üres, gyönyörű vagy vad, egyeness vagy görbe, komoly vagy mosoly, az első 3 szó vagy az utolsó 3. várom döntését a következő levélbe. Én döntöttem, ha szükség nyom, megyek, noha miután körülményes ha meghajtottam, akkor futok, s ha már végkép nem bírom tartani, a nadrágba fosok. Isten láb őrizzen, ablakba a csülök. Néném asszonnak magánál nagyon hálás vagyok a Freysinger kisasszontól vett complimentér, amit átadni kedves Júliánna kisassz oly jóságos volt. – Azt írja, én még sokat tudnék, de a sok az sok, – egy levélbe megengedem, hogy ez sok, de sorjába sokat bírna írni az ember. értse meg, a szonáta miatt még föl kell vérteszünk magunk türelemel. Ha Bäsle számára voln, a már rég kész volna – s ki tudja Madm. Freysinger gondol-e még rá – eltekintve ettől amintcsak lehet oly hamar csinálom, levelet írok hozzá, és édess Bäaslék kérem, szolgáltassa át mindezt rendesen. A propó mióta el vagyok augssburgból, le se húztam a nadrágot, – éjjel egyedül ha ágyba megyek. Mit is fog gondolni, hoty még Mannháimba vagyok, benn totyogok. Azér mer' még nem utaztam el, semmire kell! Azonba most úty hiszem egykettő Mannháim fog elutazni. De ön felől meg Augssburg még mindig írhat nekem és címezheti a levelet Mannheimbe új értesítésig. Fivérem uram, néném assz s szűsz hugocska ajánlják magukat én mamámnak és nekem. Már akkódtak, nem vagyunk-é kórba, minthoty olly soká levelet se kaptak mitóllünk. Tegnap előtt végre örvendeztek levelünknek nov 26-ról, s máma dec 3-án örömük lehet válaszolni nekem, én tehát tartom-e a szavam? – Nu, örvend ennek bizonyára. Csak ne feledje megcomponálni Münchent a szonáta után, merthisz amit ember egyszer megtartott, azt meg is kell ígérnie, mindig szavalnunk kell az álásunkat. – De most okosabb jó.

Gyorsan mesélnem kell valamicskét: máma nem otthon érkeztem, hanem egy bizonyos mons. Wendlingnél. nos tudnia kell, hogy az örökké fél kettőkor eszik, házass és van egy leánya, ki azonba folyton gyöngécске. Felesége a majdani operába dalol, s ő meg fuvoláll. Nos képzeje, minekutána fél kettőre járt, egytől-egyig, de a leány nem, az ágyba maradt, asztalhoz ültünk és ettünk.

Minden jóbarátnak és barátnénak egy egész valag és zsombor ajánlás, mindkettőnktől. Szülőinek a 3 Pag. 12 sorban áll. Más ujjat most nem tudok semmit, csak hogy egy agg tehén frisset fosott. s ezzel adieu

---

Maria Anna Thekla Mozart a zeneszerző unokahúga. A fordítás alapjául szolgált kiadás: *Mozarts Bäsle-Briefe*. (Herausgegeben und kommentiert von Joseph Heinz Eibl und Walter Senn 1978 Kassel).

---

asztalosné Anna Mária született kulcsárné. Éjjen s virujjon, s legyen jókedve hozzám. írjon hamarosan, itt állok fagyoson. Váltsa be ígéretét, különben hánykódnom kell. addieu, mon Dieu, csókdosom ezerszer, s kejek fel s esek fel

Mannhám
nincs sláim
dec 3-dikán
se kántorböjt haván:
1777 éjjel időbe
mosttól mindörökre
Ámen

Ma trés chére Cousine
látta-e már Berlin?
Unokabátyja tiszta szívvel
szépidővel-rosszidővel
W. A. Mozart
Sz: szarni: fúj, fájt!

II

[MANNHEIM, 1778. FEBR 28-DIKÁN]

Mademoiselle
ma trés chére Cousine!

netántán aszt hiszi vagy akár véli majd, hogy meghóttam! – megkreáltam? – vagy fúbe haraptam? – dehoggy dehoggy! ne vélekedjen így, könyörgök. mer vélekedni és szarni más-más dolog! – hiszhogyis írhatnak ily szépen ha hullá volnék? – hogyanis volna ez lehetséges? – oly hosszú lapításomat egyáltalán nem akarom menntegetni, hiszen úgyse hinne semmiben nekem. Na, ami igaz az igaz! – olyan sok tennivalóm volt, hogy bárha időm akadt basle unokahugocskámra gondolni, viszont írni nem, íghát hagynom kellett az egészszet.

Most azonba tisztességee kérdem, hogy s mint van sora? – teste nyíladozik-e még? ótvaros-e éppen? – szenvedhet-e engem még egy kicsikét? – van-e gyakorta kezébe írni kréta? – gondol-e rám még néha néha? – nincsen-e kedve olykor fölkötni magát? – sőt gondolt-e valami rosszra! rám szegény bolondra. netán szépen békét akar-e kötni, másként szavamra! megyek zúzni-törni! már mosolyog is – victória! – seggünk legyen a béke-jel! – gondoltam is, hogy nem szegül ellenem sokáig. igen, igen, a dolgomban biztos vagyok, és még ha ma be is trotymokolok, noha 14 nap múlva párisba vagyok. ha tehát akar válaszolni, jöjjön Augszburgba a holmi, de írjon ne késlekedjen, hogy levele hamar ideérjen, különben hült helyem lesz netán hamar, s levél helyett bemázol a szar. szar! – szar! – ó szar! – ó drága szó! – szar! szőr! – szép az is! – gyönyör! – szarször, gyönyör! – szar! nyal – ó charmante! – szar, nyal! – élvezem! – szar, szőr, nyal, gyönyör! – nyalj szart, lerágy kakát! – Na térjünk valami másra. Farsang ez éjjelen mulatott-e szépen és vidáman? augszburgba bezzeg jobban lehet mint itt, mulatni. Szerettem voln ha önnél lehetek hogy igazán kezelhetném önt. a Mamám meg énn, minaketten ajáljuk magunk Apaurának s mamanagysának, s mék báslnek s reméljük mind a 3 egészségesek örvendenek s jó vannak. mi úgy vagyunk istennek hálla s köszönet. eztet nem hiszem, annál job, jobb annál. apropós: hogyan is állunk a francúz nyelvvel? – írhatok-e hamariban egy egészen francúz levelet? – párisból, nemde? – mondja csak, megvan-e még a spunicunifait? – naná, azt meghiszem. Hanem mégis mielőtt zárom, mer nemsoká befejeznem kel, mer sietek mer éppen mast semmi de semmi dolgom nincsen. és asztán, hiszen nincsen hejem mint látja is. mingyár kifut a pappír. meg fáradt is vagyok már-már. égnek az ujjaim a sok levélírástól. s végtére nem is tudnám ha még volna is valódi hely, mit is írjak mint a historyt mellyet elmesélni azon morfondírozom. fülelje csak. nem is olly rég esett az meg. itt esett ezen a földön. költött is kövér ribiliót, merhát lehetetlen az egész. nem is tudni, kösztünk szólva, a dolog kimenetelét ma még. nos, summa summárom, 4 óra járás ide, ott esett, a helyét nem tudom már – egy faluközségféle volt vagy mifene. Nu, végre egy pompadolog, legyen punahorpács ahon a szarször a tengerbe torkol vagy agyalaga ahon a görbe segglukakat forgatik, ott volt. egyszerűval, egy olyan községféle volt. volt ott egy pásztor vagy kanász-mi, aki már földnek érett, de még robosztus és erővel csattogó, úgy nézett ki. asszony nélkül, és dús gazdag, s úgy élt s mulatott. ja igen, előbb még el kel mondanom mielőtt kifonom a történetet, szörnyű hangja volt amikor csak szólamlott. mindig rettegni kellett ha ember mukanni őt meghallotta. Nu, hogy rövidre fogjam azt is tudnia kel – egy ebe is volt, Bellot úgy híttá, egy szép nagy eb fehér, fekete foltokkal. Nu, egy szép nap vonul kifele a birkaival, 11 ezernyi volt belöllük. egy bot is volt a kezébe, szép rósaszfn botszallag rajt. mer nem járt soh'se bot nélkül. ez már amolyan szokáss volt. tovább, tovább. mikor olyan jó egy órácskát mendegélt, kidöglöt és leült egy folyamnál. Végül elaludt és azt álmotta, elveszítette volna a birkait és ilyen rettenet közepett ébredt meg és legnagyobb' öröme

megin meglátta az összes birkát. végre föltápázkodott és tovább kutyagolt, de nem messzire. mert nem tel-
let bele szűk fele óra, akkor egy hídhöz elérkezett, s hosszú-hosszu volt, de mindkét fejénél örök hogy ne
essenek le róla az emberek. nu, ottan megszemlészte a nyáját. s mer túl kellett nekie, elkezdte átal hajtigat-
ni a 11 ezernyi birkaadagot.

Legyen csak hajlama tűrni, és várja míg a 11 ezer birka át nem érkezik, akkor elmesélem az égész his-
torit. már az elején is mondtam, hogy még nem tudni a dolog kimenetelét, én azonba reméltem hogy míg
újra írok, már kiszül a bizonyosság. ha nem hát üsse kő. felőlem ideát is vesztegelhettek volna. mindamellet
elégedjék meg ennyikével. amit erről tudtam, megírtam. és jobb hogy föl hagyok vele mintha hozzá fül-
lennek valamit. akkor az egész brahisorit se hitte volna el, de így – higgye meg – csak a felét nem. most zár-
nom kell, noha fájjalnom kell, de aki belekezd tudja befejezni, másként az emberek nem bírnak nyugodni,
barátaimnak mindnek compliment, s ki nem hiszi, nyaljon be végtelent, mostantól mindörökre míg eszem-
nek újra jötte... van. sevégesehossza lesz nyali, valagam belerokkani, félő kevés lesz majd a főzelék, bár csó-
csálna-lakomázna még. Adieu bäsle. Vagyok, voltam, volnék, vóttam, hóttam, lettem vóna, ó ha lennék, ó
hogy volnék, ha isten akarná hogy legyek, voltam lenni, leszek lenni, ha leszek lehetni, ó ha majd lehet-
nék, voltam volni, leszek volni, ó ha lehettem vóna, ó hogy lehettem vóna, ha isten akarná hogy lettem
volna, micsoda? – egy fajankó.

adieu ma chère Cousine, hová is? – nevezetesse igazi unokabátyja

Mannhaim, 1778. feb^m 28-dikán

Wolfgang Amadé Mozart

III

KAYSERSHEIM, 1778 DEC 23-ÁN

Ma très cher Cousine!

lőhalálba – s a legteljesebb szánom-bánommal s fájással, és merev szándékkal írok magának, és tuda-
tom hogy már holnap elutazom münchenbe, – drága hugocska, ne légy nyulocska – szíves örömet volnék
augzburgba azt elhiheted, csak a birod. prelátus u. nem engedett, s nem érezhetem gyűlöletet, mer ez isten
és a Természet ellen vóna, s aki azt hiszi az egy k – a. hát ha egyszer így van, – talán münchenből átrucca-
nok augzburgba. csak ez nem olyan biztos, – ha magácska is ugyanannyira örül hogy engem lát mint meg-
fordítva, akkor eljön Münchenbe ragyogó város'ba – igyekezzék még Uj esztendő előtt beérni, akkor meg-
szemlélem elülről és hátulról úgyni – körbe kalauzolom, s ha kell megistápolom – csak egy a bökkenő, hogy
szállásolni nem tudom: minthogy én nem fogadóba vagyok, hanem a – ja hol is lakom – azt én tudni szeret-
ném, – no trééééfa à part – épp ezért nagyon fontos nekem hogy jöjjön – talán nagy-nagy szerepet játszhat
kaphat – hát jöjjön errefelé mert ha nem az tré. akkor majd tulajdon magasszemélybe önnek complimentá-
lok, fenekét pöcsétem, kacsóját csóklom, hátsá szelencével lődözöm, átölellem, elül s hátul istáplom, ami-
vel esetleg tartozom, hajszálpont megfizetem. s pikkantok egy derék fingot, s tán valamit megejtek – nos
adieu – angyalom szívem

várom fájásba szüntelen

írjon tüstént münchenbe *Poste restante*
egy pirinyó levelet 24 ívnyit, de
ne írja bele hol szállása lesz,
hogy én magát s maga engem meg ne leljen, –
PS: Szar – dibilitari a rodempli csuhás
nőszakácsát seggbe falta, az másnak a példa.
Vivat – vivat –

votre sincere Co
W. A.

IV

Salzburg, le 24 d'avril
1780

Ma très ch ère Cousine!

Maga oly szépen megfelelte legutóbbi leveletemet, hogy nem tudom honnan vegyem a szót kifejezni méltán hálaérzetem, és újra biztosítanom, mennyire

alázatos szolgája és
őszinte unokabátyja vagyok
WOLFGANG AMADÉ MOZART

Szívesen írtam volna többet is de a tér mint látja
nagyon
pa adieu adieu
rányi

Most viszont tréfa és komolság. ez alkalommal meg kel bocsátania hogy igen igen kedves levelét nem mint megérdemelné, szóról szóra válaszolom meg, s megengednie hogy csak a legszükségesebbet írhatom. legközelebb lehetőség szerint jobbítani iparkodom hibámat – Épp 14 napja válaszoltam M' Böhm-nek – csak szeretném tudni, nem ment-e veszendőbe az iratom, amit fölötte sajnálnék – mer egyébként jól tudom hogy M' Böhm mindennap nagyon occupált – bármiképp legyen is, kérem mindenestre kedves bogaram tegyen neki ezer complimentumot – s csak egy intésére várok, kész is van egyúttal az Adria. – Hallottam hogy Murschhauser beteg, igaz ez? – nem volna jó az M' Böhmnek. – Nos édeske bizonyára mindennap, ha vág ha havaz szorgosan jár a színtársaságba, hisz szabad Entréeja van? – Ujdonújat nem tudok, csak hogy sajna Joseph Hagenauer (: akinél magácska, a testvérkém és én az Erkel-stübelbe Choccolád-ot ittunk:) meghólt. – nagy veszteség az apjaurának – fivére Johannes (:a házas:) aki minthogy teljesen megboldogult fivérére hagyatkozhatott, csak a napot lobta, most föl kell ébreggyen ami kicsikét savanyítgatja a száját. – No legszebb, legjobb s édesebb, gyönyörűb és szeretetreméltóbb – levélre föl! erre könyörgöm, minden újdonatot kinn és benn a házba – mindenkinek akinek compliment szólt dupla annyi – Adieu – legközelebb egész ív megy, de! – elébb öntől kincsem egy telisteli könyvet! – adieu Apámuramtól s zizibe testvérkémtől, minden-féle jó – a szülőknék s hármunknak, 2 fiú egy leán, 12345678987654321 ajánlás, és minden jóbarátnak egyedül tőlem 624, atyámtól 100 s testvéremtől 150 együtt 1774 és somma sommárom

12345678987656095 complimenti

V

De Salsbourg / a Mademoiselle / Mademoiselle Marie / Anne de Mozart ph: / a / Augsburg / Svábia / Leadandó a / Jesuita uccába / Par Munic

legjobb s kedveseb	Salsbourg 1709. 10.
szeb, szeretetreméltóbb	májusátul
izgalmasab	fujj be hátul
méltatlan unokabátytul	- : -
fölbőszitet	az jó
hugotska	áldomás
avagy	
kicsi violonoselló! –	

hogy vajon én Johannes Chrisostomus Sigismundus Amadeus Wolfgangus Mozartus képeséges leendek-e, izgató szépségét (:visibilis és invisibilia:) bizony egy jó papucs-sarokkal fölmagasító haragját csillapíttatni, enyhíttetni vagy szelidíttetni, az olyan kérdés amit meg is akarok válaszolni: – szelidíttetni annyit mond mint valakit gyaloghintóba szeliden szolidan cipelni – én természetfól fogva szelid vagyok, s mustárszaratot is szívest eszem, különösen marha-szelethez – tehát máris lipcse istenuccse: noha Mr feigelrapée

igencsak kifejezi vagy inkább lefejeji hogy a pastette-ből semmi se lesz – s ezt Lehetetlen hinnem – nem is érné a fáradságot hogy görnyeggyünk iránta – mégha egy buksza conventions-krajcár vólna – akkor végre ilyesmit föltapaszthatna, őrizhetne vagy szerezne az ember. – ezér mint mondtam nem tudnám máskép adni, ez a Legközelebbi Ár – nem egyezkedem, nem vagyok kofaasszon. s ezzel hollá! Igen, kedveske kicsi viloncselló! így szalad-akad a világ, az egynél a buksza, másnál a sarzsi, és kinél egyik sincs, semmije sincs, és semmi annyi mint nagyon kevéske, és kevéske nem sok, következésképp semmi mindig kevesebb mint kevés, és kevés mindig töb mint nemsok, és sok mindig töb mint kevés, és – így van, így volt és így is marad. véget vetek a levélnek, bezárom és elküldöm a helyszínre – *feigele*

legalázatosab s készségesb alattvaló
seggem se bécsi fakó

Át látus V:S:P:S: a cseh trupp eltűnt e végre valahára – mondja meg ezt, kincsem, az Egekre kérem!
Ó! – most ulmba lesz, igaz-e? Ó, győzzön meg erről, könyörgök mindenre ami szent – tudják az istenek hogy őszintén gondolom, él-e még a thüremichele? – fújj a valagomba bele.

hogy bírta vogt a feleségét? –

vagy mindkettő látta végét?

csupa kérdés.

EGGY BÁRSON'ÓDA! –

Eggy trága kép', hugotska,
szememm előtt inog
tsak sűrű könny lerontya
hogy ép... te nem vagy ot.
Midőn leszál az est
sötétbe s jő a Hold
fénybe', elpityeredek
hogy ép... te nem vagy ot.
Virányok amit völgybe
letépek ő neki
s a myrtus-ágok amit
megfonok ő neki...
kitsallak téged Tünemény
s varáslatom elér
bűvöllek égi Tünemény
hogy magod hugotska légy!

finis coronat opus, nemess, *Ökörfarok.*

Az én s minnyájunk ajánlása csinálója urának s csinálója asszonyának – Nevezetesse annak ki fáradt önt csináni, és annak ki csináni engette. Adieu – adieu – Angyal.

Atyám bácsikai áldását küldi. és testvérkém ezer cuzinális csókot ad. és unokabátyi azt adja amit nem szabad adnia.

Adieu – Adieu – Angyal

Következő ordinaire-rel bővebbet, mégpedig igaz Értelmesset és Szükségesset és ebbe maraggyunk következő ordréig. Adieu – Adieu – Angyal.

a / Mademoiselle / Mademoiselle Marieanne / Mozart / a / Augsburg / a Jesuita uccába

[BÉTS, 1781 OKT 23-DIKÁN]

Ma très chère Cousine!

Már egész hosszú ideje vágyakodtam, legédesb hugocska, egy levélre öntől, – hogy minő is lesz! – s ahogyan beképzelttem magomnak, úgyanis let. – Mer miután egyszer 3 hónapot elhagytam tellni, nem irtam volna semmi magának – és ha a vérbira mesztelen kardal kergetet volna, – mer istennek se birtam volna: hogyan, mikor, hol, mér és miacsudát? – szükségbe vártam egy levélre.

Aközbe mint tudhatja sok sok fontos dolog eset velem, aholis nem csekél gondolkodnivalóm volt, és halomra szontyolgások, mérgek, búbánat s gond, ami valónak valójával hosszú lapításom mentésére szolgálhat, – ami másként mind a többit illeti, elkel mondanom hogy a fecsegések amit az emberek róllam kitergetni tetszettek, részint igazok, és részint – hamisok, – többet ezidőbe mondani nem tudok csak még a nyugtatására, hogy és semmit – ok nélkül – s mégpedig – alapos ok nélkül nem theszek. – ha több barátsággal és bizodalommal lett voln a felém, s éppen hozzám (: s nem másakhoz – s mégpedig! -:) de csitt! – ha egyenest hozzám fordult volna, többet tudna biztos amint az összes ember – s ha lehetséges volna, többet amint – én magam! – Ámde – No hogy ne feledjem – legyen olyan jóság, legédesb s kedvesb hugocska, s adja át mellékelt írást tüstént Stein úrnak, – s kérje meg, válaszolna rögvest – vagy legaláb mondaná önnek mit írjon nekem, – mer azt reméllem hogy a correspondancunk édeske hugocska épege most meglendülni fog! – csak ne kerüljenek a levelek oly sokba magának! – ha mint reméllem megakar tisztelni egy levéllel, legyen oly jó mint legutób azt – nevezetesse oda *Peter, isten szeme, 2dik emelet* oda cimezni. bárha én nem lakok ottan, de a pósta már annyira üsmeri a címet hogy ha egy levél épp az én logismra van irányozva, aznap még vagy egypár nappal később megkapom. – Éjjen hát szépen, legszebb s édesb hugocska! s örözzön meg drága barátságba, az enyémbe legyen egész biztosan, Örökké

Ma très chere Cousine
legigazibb unokabáty s brtja
Wolfgang Amadé Mozart

P: S: Ajánlásom / Apjaurának
s / Anyámasszonynak, úgymint / Júliánna kisasz. nak

Mad^m Weber Ajálja magát 3 lányával egyetembe s egy szivességre kéri. – Bartholomei úr, könyvkereskedő (: akit kétségtől ismerhet:) kérte Aloise valahai Lange Portrait-ját hogy metszetet készithessen, – lassacska már 2 jövő Márciusba 2 esztendeje leszen hogy sem a Portrait-ről semm abbeli fizetségről semmi hír, – s elmúlt Márciusba ismét visszalet ígérve. – Mad^m Weber kéri tehát hogy érdeklődjön efelül mer tudni szeretné mire számithat. –

NB. ez ugyanaz a Portrait ami münchenbe a Báró Götznek megvolt. – tehát nagyon csúnya dolog tölle hogy anélkül hogy tudatná idegen kezekbe juttatja. – Adieu ma chere, írjon egyhamarosan. –

Vienne le 23 d'octobre 1781

FORDÍTOTTA BÁTHORI CSABA

Akadémia és szellemi élet az 1920-as években

LACKÓ MIKLÓS

Amikor az Akadémia és a modernkori szellemi élet kapcsolatáról szólnak, rögtön fölmerül a kérdés: mit értünk „Akadémiára”, „az Akadémia álláspontja” alatt. Az Akadémia hivatalos vezetői és meghatózó személyiségei által képviselt álláspontokat, kulturális politikai felfogásokat, az Akadémia közvetlen égisze alatt működő bizottságok, alapítványok, esetleg a testület „hivatalos” folyóirata, a *Budapesti Szemle* szellemiségét vagy egy ennél jóval szélesebb és fontosabb terepet, mely magában foglalja az Akadémia tagjainak nagyon is sokrétű és heterogén tudományos, szellemi tevékenységét; ez sokszor nem vagy alig függött össze magának az Akadémiának a hivatalos felfogásával. Az 1919 őszén még leszavazott s 1925-ben nagy nehezen levelező taggá választott Szekfű Gyulának (de másoknak is) nem sok köze volt az akkori Akadémiához, s hogy későbbi példát is említsünk: milyen közösség állt fenn a 30-as évek Akadémiája és mondjuk a kiváló modern nyelvész, a 20-as években a *Nyugat* gyakori cikkírója, Laziczius Gyula, vagy még végletesebb példát hozva elő, az 1950-es évek Akadémiája és Fülep Lajos vagy az akadémiakusságától megfosztani nem mert Horváth János között? A probléma fennállt a 20-as években is, noha éppen ebben a korszakban, főleg az évtized első felében – az összeomlás, a forradalmak és a trianoni katasztrófa közvetlen ellenhatásaként – erős volt a „nemzeti konszenzus” a szaktudományos értelmiség túlnyomó részében. Ebben az írásban az Akadémia fogalmát az elsőként említett, szűkebb értelemben használom, noha tudatában vagyok annak, hogy ezt nem következetesen fogom tenni – elkerülhetetlenül szélesebb mezőkre is ki kell tekintenem.

Az akadémiák és az eleven szellemi élet kapcsolata mindig kényes témának számított. Sőt a 20. századra az a vált Európában az Akadémia és a modern tudományok kapcsolata is: az akadémiák mint a tudományos élet központjai, a 18–19. században éltek „klasszikus” korszakukat; a 19. század végétől nem véletlenül merültek fel megalapozott kritikai vélemények és ellentétek az akadémiák s a mindinkább modern, „üzemszerű” működési kereteket követelő szaktudományok igényei között.¹ Ami pedig az akadémiák és a tudományon kívüli szellemi területek kapcsolatát illeti, az voltaképpen sohasem volt igazán eleven; az irodalom és a művészetek akadémiái reprezentációja – az akadémiáknak mintegy a természetéből következően – sosem tudott szinkronban lenni az eleven irodalmi-művészi élettel. Az enciklopédiák, irodalmi lexikonok nem felejtik el megjegyezni, hogy pl. a francia akadémia Molière-től, Balzac-tól, V. Hugón át a 19. század második felének nagy

újító költőit, majd André Gide-ig és másokig, senkit sem hívott a soraiba, s a modern korban is csak elvétve (és persze már öregeken) választott meg egy-egy nagy művészt, A. France-t, Valéryt, s teljesen ritka példaként olyan írókat, mint Jean Cocteau. Tudjuk, némileg más volt a helyzet a viszonylag későn alakult közép-kelet-európai akadémiák esetében: itt a késői modern nemzetté válás keretében merült fel az akadémiák szükségessége, amikor a humán tudományok jó része még szinte pre-szcientista fokon állt, a humán tudományok még kevésbé különültek el egymástól és az irodalomtól – gondoljunk arra, hogy nálunk a filozófia, a nyelvészet, az irodalomtörténet képviselői mily gyakran voltak gyakorló költők és írók; e régióban, így Magyarországon az Akadémia és az európai mércével mérve elmaradott szellemi élet kapcsolata, beleértve az irodalmat is, viszonylag sokáig, legalább az 1880-as évekig eleven maradt.

Ami közvetlen témánkat illeti, a 20-as évek Akadémiája különösen távol került már a mozgalmas és sokszínű szellemi élettől. A múltból örökölt nehézség, az elkerülhetetlen modernizálódást a tudományok terén is csak lassan és részlegesen követő szellemiség, a neobarokk vonások megerősödése jellemezte hivatalos oldalról ezeket az éveket. Több, a forradalmak idején némi szerepet vállalt, nyitott szemléletű tudóst – pl. a Fülep Lajos és a fiatal Lukács György filozófiai kezdeményezéseit támogató Alexander Bernátot – eltávolították, másokat, olykor egész tudományágak, így a modern lélektan képviselőit mellőzték és háttérbe szorították.² Távol került az Akadémiától sok, a modern követelményeket követni akaró, s a konzervatív ellenállás miatt többé-kevésbé a forradalmak oldalára került, persze nem akadémikus, de az akadémiái tudományosság szokáskörében működő szaktudós; hogy néhány példát említsünk: a filológus és irodalomtörténész Király György, a klasszika-filológus Révay József, a vallástörténész Czákó Ambró, a belső emigrációba vonult művészetfilozófus, Fülep Lajos vagy Gyergyai Albert. Ez a szakembergárda – éppen úgy, mint korábban az Eötvös-kollégiumban végzett, s az 1910-es években a modern irodalomhoz vonzó fiatalok csoportja (Szabó Dezső, Laczkó Géza, Kuncz Aladár, Balázs Béla) – a *Nyugat*-hoz és más ellenzéki folyóiratokhoz csatlakozott, s újra megerősítette ott a filológiai szakszerűséget és a tudományos kritikát.³ Az Akadémia megsínylette néhány régi, nagyszülő, az új jelenségek – így pl. Ady – iránt fogékonyabb akadémikus, Riedl Frigyes, a hosszabb ideig főtitkári posztot betöltő Heinrich Gusztáv halálát a 20-as évek elején.

Az újabb generáció már a 10-es évektől változásokat,

Elhangzott az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának konferenciáján (1992. máj. 6).

bizonyos mértékű modernizációt követelő tudósai (Hóman Bálint, Eckhart Ferenc, Horváth János, Gerevich Tibor, Szekfű Gyula, Moór Gyula, Thienemann Tivadar és a még fiatalabbak, Hajnal István, Mályusz Elemér), akiket előbb vagy utóbb beválasztottak az Akadémiába s akik többnyire élveztek Klebelsberg támogatását is, csak a 30-as években kezdtek befolyásolni az Akadémia légkörét. Ebben a helyzetben konzervatív oldalon is nőtt az Akadémián, s a hozzá szorosan kapcsolódó társaságokon kívüli tudományos és szellemi fórumok szerepe: az egyetemek és a múzeumok, nagy könyvtárak mellett, a szellemtörténet iránt elkötelezett *Minerva*-kör, a *Nyugat* hegemoniája ellen létrehozott s így erősebben irodalmi jellegű, de érdekes tudományos és kritikai szemleovattal rendelkező *Napkelet*, a szélesebb körök orientálására készült, de a mozgékonyabb akadémikusokra is támaszkodó *Magyar Szemle*.

Az Akadémia és a szellemi élet kapcsolatára kihatott az az ellentét, amely a hivatalos kultúrpolitika követendő útjáról rögtön 1919 után jelentkezett, szinte az egész évtizedet végigkísérte, s közrejátszott abban, hogy az Akadémia távol került a kultúrpolitika fő áramától. Klebelsberg egy németországi előadásában, tudománypolitikai és tudományszervezési elveit összegezve, ki mondta: „Ma az akadémiai gondolatnak túlfeszítése volna, ha az akadémiaikat mint a tudományos élet központi szervezeteit akarnánk tekinteni.”⁴ Ő nem az Akadémiára, hanem az egyetemekre, az új és régi kulturális intézményekre, a fiatalabb tudósnemzedékre, új folyóiratokra támaszkodott, s még művészeti téren is a modernebb irányzatokat – így a pseudo-modern „római iskolát” – akarta preferálni, s kultúrpolitikája kialakításában erősen épített a régi konzervativizmus reformját már az 1910-es évektől követelő „újítók” elgondolásaira. A fő problémákat, amelyek az európai tudományos életben a századforduló óta napirenden voltak, Hóman Bálint már 1920-ban élesen exponálta a *Budapesti Szemlé*ben.⁵ Ma két irányzat figyelhető meg – írta Hóman. Az egyik a régi kultúrpolitika teljes restaurálásának, a másik a nemzeti erő újraszervezésének és a reformnak az útja. Hóman, akit az újabb tudósgenerációból – talán nem véletlenül – elsőnek, 1918 tavaszán választottak levezető, majd a 20-as évek végén rendes taggá, az újraszervezés és reform híveként hangoztatta, hogy önbírálatra is szükség van, a „forradalmi destrukció” sokszor tényleges hibákat tudott kihasználni, s ezeket korrigálni kell. Meg kell erősíteni a tudomány autonómiáját, modernizálni a tudományos műhelyek szervezeteit, kutató intézeteket kell kiépíteni „részben az egyetemek kebelében, részben más, megfelelő országos intézmények mellett”, szakítani kell a tudományos intézményekben gyakran tapasztalható dilettantizmussal, áltudományossággal, a kasztszerű elzárkózással, vértömlesztésre van szükségük a társulatoknak, társaságoknak. Ezek a reformtervek, amelyek – mint látható – az Akadémiának komoly szerepet nem szántak, teljesen megfértek egy nemzetcentrikus, a tudománytalanságot az ún. „nemzetellenes vagy nemzetellenes” irányzatokkal együtt emlegető szemlélettel. A tudományos intézmények és egyesületek feladata – hangoztatta Hóman – a tudományban érvényt szerezni a „nemzeti irányynak”, ugyanakkor el kell utasítani a dilettáns nemzetieskedő irányzatokat, hiszen a „nemzetietlen” tudomány harcosai éppen e sovínyszta áltudományra hivatkozva támadják „a tudomány nemze-

ti irányú művelését”. Amint látjuk, már itt készen állt a hungarocentrizmus igényesebb, a magyarkodó provincializmust elutasító felfogása: ez nem vetette el, csak leszűkítette és a magyar „öncélúság” szolgálatába igyekezett állítani az európai tudomány és kultúra eredményeit.

Hóman 1920-ban lényegében ugyanazon a vonalon mozgott, mint egy kicsit később, némileg már nyugodtabb körülmények között Klebelsberg. De az Akadémia hivatalos vezetése csak nehézkesen és csak részben tette magáévá ezt a reformokat hirdető, ugyanakkor kombattánsabban antiliberalis irányzatot. Bizonyítja ezt az akadémiai és a Greguss-díjak sorsa is. Néhány esettől eltekintve a fő díjakat ókonzervatív szerzők kapták: elavult jogtudományi tanulmányaiért b. Wlassics Gyula, azután Vargha Gyula, Berzeviczy Albert, Pintér Jenő, Herczeg Ferenc és mások. Jellemző azoknak a munkáknak a hivatalos akadémiai fogadtatása, amelyek konzervatív oldalon a leginkább tükrözték az akadémiai korszellemet, s a leginkább hatottak a szélesebb szellemi életre is. Klebelsberg, egyik Szekfűhöz írt levelében, a három legfontosabb ilyen műnek Szekfű *Három nemzedék*-ét, Horváth János *Aranytól Adyig* c. könyvecskéjét s Tormay Cecile *Bujdosó könyv*-ét jelölte meg.⁷ Nos, e három műből a Budapesti Szemle csak egyről, a legjelentéktelenebb kurzusműről, Tormay Cecile könyvéről írt recenziót, arról is fanyalgó dicsérettel és éles kritikával. Eszerint nem egyes – Tormay által túlbecsült – egyének (Károlyi, Kúnyi, Jászi, majd Kun Béla) okozták a tragédiát, nem is a messzibb múltba nyúló hibák, hanem a nagy közép-európai válság, s ehhez képest még a liberalizmus és a zsidóság „kártevését” sem helyes túlméretezni.⁸ Berzeviczy Albert, neveket ugyan nem említve, sokszor bírálta Szekfűt és Horváth János „önkritikus” – a liberálkonzervativizmus önbírálatát követelő – álláspontját, nemcsak a 20-as évek elején, hanem még jóval később is. Így például 1928-ban, amikor Klebelsberg saját „neonacionalizmusáról” – vagyis arról a koncepcióról, amely egyáltalán nem tartozott Klebelsberg európeier oldalához s amely szerint az Ausztriával szembeni függetlenségi eszme fenntartására s a nemzetiségek által ostromolt magyar birodalom védelmére irányuló régi nacionalizmus helyére az új viszonyok között egy újfajta, a belső egységet s a kultúrfőlényt szolgáló nacionalizmusra van szükség –, tehát e „neonacionalizmusról” kért véleményt az Akadémia s a hivatalos tudományos közélet vezető szereplőitől. A válaszadók láthatóan nem értették Klebelsberg újnak látszó kérdésfeltevését, s a régi nacionalizmus eszméjét emlegették. Berzeviczy egyenesen azt válaszolta, hogy ő nem szereti a jelszavakat, az -izmusokat. Ne akarjunk mindig éles választóvonalat húzni Trianon előtt és után között. „Ézért ítélem el én minden alkalommal, amikor csak tehetem, azt a történelmi defaitizmust, mely a rajtunk elkövetett igazságtalanságot saját múltunkat vádolva s ezáltal tulajdonképpen ellenségeinket igazolva, kifogyhatatlan a múlt ócsárlásában.”⁹ S az Akadémia folyóiratában – ennek megfelelő szellemben – kijutott a bírálatból a Szekfű-epigon Pethő Sándor *Világostól Trianonig* c. népszerű könyvének is: a recenzens tiltakozott Tisza István túlzó bírálatát, s azon „könnyelmű” megállapítások ellen, „melyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a trianoni békekonstrumot az utolsó évtizedek magyar politikája logikus következményének tüntessék fel”.¹⁰

Ez az ókonzervatív álláspont 1919 után kétségtelenül bizonyos pozitív szerepet is be-

tölthetett: a reform-konzervativizmusnál határozottabban utasította el az új kurzus szélsőségeit. Láttuk ezt már Tor-may Cecile könyvének bírálataánál, de például abban is, ahogyan a Budapesti Szemle egy másik recenzense Ban-gha Béla *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* c. könyvét bírálta éles hangon: nem igaz, hogy a túlzó libe-ralizmus vezette a magyar politikát 1918 előtt, hogy a szocializmus kifejlődése a liberalizmus bűne volna, sőt az sem igaz, hogy a magyar szociáldemokrata párt a bolseviz-mus számára készítette elő a talajt; a liberalizmus és a ke-resztény irányzat régebben nem voltak feltétlenül ellen-ségesek. A recenzens az antiszemitizmus „túlzásait” is el-marasztalta.¹¹ Egy másik kritika Eckhardt Sándor *A fran-cia forradalom eszméi Magyarországon* c. 1926-ban megje-lent könyvét bírálta, méltányosabb és adatgazdagabb képet kérve számon a szerzőtől a francia forradalom ma-gyarországi hatásáról.¹²

Az Akadémia vezetői az 1923-as Petőfi-centenárium idején nem tudtak olyan hajlékony aktuálpolitikai ravasz-ságokat sem elkövetni, mint például Székfi a Napkelet-ben, aki Petőfi alakjának számukra kényes problémáját úgy oldotta meg, hogy szétválasztotta a 48 előtti és a 48–49-es Petőfit: igaz, a költő a világszabadság és *Az apostol* költője volt, de amikor eljött 1948, a világszabadságtól megtért a nemzeti-nacionalista eszméhez.¹³ Berzeviczy viszont ezt mondta: „Ha bennünket szomorú tapasztalatok arra taní-tottak, hogy a haza érdekét néha csak a szabadság korláto-zásával lehet megmenteni, ám intézzük el a saját lelkiismer-etünkkel, de ne kívánjuk Petőfitől, hogy bennünket ez úton is kövessen.”¹⁴

A tudomány „nemzeti irányú művelésének” gondolatát viszont elfogadta az Akadémia. A tudomány magyar vagy egyetemes szempontú művelésének régi vitájában most annyiban történt fordulat, hogy az egész kérdés mint vita-probléma több mint egy évtizedre lekerült a napirendről. Persze nem arról volt szó, hogy ne hangoztatták volna gyakran a nyugati kultúrával és tudománnyal való kapcsola-tok fontosságát, sőt ne ismerték volna el, hogy ezek a kapcsolatok az utóbbi időben gyengültek. Még kevésbé ar-ról, hogy a tudományok művelőinek tekintélyes része ne követte volna az egyetemes – főleg a német – tudomány fejlődését, vagy hogy kiválóbb képviselői nem tudtak vol-na autentikus módon beleszólni a nemzetközi tudományos élet problémáiba, úgy ahogyan – hogy csak egy kis példát említsék – Heinrich Gusztáv még élete legvégén is, amikor egy német irodalomtörténész által a fiatal Goethenek tu-lajdonított, a bibliai Józsefről szóló, későn megtalált kéz-iratról pontosan és meggyőzően kimutatta: a korai mű nem származhat Goethetől.¹⁵ Egy általános tendenciáról volt szó, melyet, mint ismeretes, a Klebelsberg-ösztönözte s Magyary Zoltán által szerkesztett *A magyar tudomány alap-vetése* c., 1927-ben megjelent tanulmánykötet világosan tükrözött. A kötet a különböző tudományágak állapotát s a jövő tennivalóit igyekezett meghatározni – az Akadémiát szinte teljesen mellőzve. S miközben kiállt a tudomány-szervezés modern elvei mellett, nemcsak a történet- és az irodalomtudományt tekintette „nemzeti tudománynak”, nemcsak azt mondta ki, hogy a még tanszékkal nem ren-delkező etnografiának kell „alapvető nemzeti tudomá-nyunkká” válni, de azt is, hogy az embertan „magyar szem-pontú” legyen, a filozófia művelésének jelentősége „a nemzeti élet tudatossá tételében” álljon, a klasszika-filoló-gia fő feladata a vele összefüggő speciális magyar témák kutatása; még a román filológus se feledkezék meg arról,

hogy „maga is elsősorban magyar ember és csak másodsor-ban romanista”.

Ezt a felfogást nem opponálta az a kétkötetes tanulmányosorozat, mely az Akadémia 100 éves évfordulójára a – természetesen el nem készült – Aka-démia-történet helyett, a különböző akadémiai tudomá-nyok százéves történetét foglalta össze, azt is megkésve és töredékesen.¹⁶ A társadalomtudományok és az Akadémia kapcsolatáról szóló tanulmányok a tudomány és a hagyománys nemzeti eszme összefüggését hangsúlyozták – és fő-leg érdektelenek voltak, mint például a századelőn még az új irodalom megszületésénél bábáskodó Négyessy László beszámolója az Akadémia és az irodalom száz évéről.¹⁷ Egy-egy alaposabb tanulmány csak a századfordulóig követte szakmája fejlődését, mint például Förster Aurél írása az Akadémia és a klasszikus óorkutatás kapcsolatáról; Förster megállt Thewrewk Emil és Ábel Jenő munkássága is-mertetésénél.¹⁸ Volt azután egészen komolytalan megoldás is: Hubay Jenő, az Akadémia egyetlen zenész tagja *Az MTA hatása zenetörténetünkre* c. üres, az újabb zenei jelen-ségeket teljesen mellőző „beszámolójában” Liszt Ferenc múlt századi cigányságról szóló könyvéig jutott el.¹⁹ A tu-dománys élet modernebb, noha harcosabban antiliberalis irányzataival szemben az Akadémia által alkotott „ellen-súly” így persze nem lehetett hatékony – ez a konzervati-vizmus a régi értékek védelmére sem volt alkalmas.

A nemzeti befelé fordulás tendenciáját részben táplálta, de nagyobb részt korlátozta a német szellemtudomány-szellem-történet 1919 után megerősödött magyarországi hatása. Táplálta, amennyiben sok képviselője arra is példát muta-tott: az új irányzatot hogyan kell és lehet felhasználni a német nacionalizmus, a külön német hivatástudat alátá-masztására. De korlátozta is, s ez volt a 20-as években a nagyobb jelentőségű, mert új utakat nyitott, a tudományt újra összekapcsolta – ha egyoldalúan is – az eleven kor-problémákkal, a kulturális értékválság, a kultúrkritika, a kultúrpszimizmus nagy európai áramlatával, azokkal a problémákkal, amelyek a magyar viszonyok között széle-sebb körben csak az évtizedfordulón s a 30-as években törtek utat maguknak; a válságtudat nálunk 1919 után nem annyira az általános európai szellemi válság átélésében je-lentkezett, inkább a nemzeti sérelmek és a nagy szociális problémák körül konkretizálódott. Az új irányzatot a fiatal tudományos generáció sok tagja (Thienemann Tivadar, Zolnai Béla, Szerb Antal, Váczy Péter, Kerényi Károly, Prohászka Lajos és mások) modern szellemi megújulásként élte át, s nem is alaptalanul: ne feledjük, a két háború kö-zötti korszak nagy magyar esszéizmusának fő ösztönzője elsősorban a szellemtudomány-szellem-történet volt. Persze azt is tudjuk, hogy az irányzat többnyire eklektikus formá-ban honosodott meg, s benne nem annyira egy új szemlé-let és módszer jelentkezését, hanem az idealista filozófia, a metafizika föllendülését üdvözlötték.

Az Akadémia nemigen vett részt ezekben az új mozgalmakban. Hivatalos körei gyanakodva tekintettek az új áramlatra, s vagy a régi pozitivistá érveket hangoztatták olykor színvonalas formában, vagy arra utaltak, hogy a történeti tudományok, ha nem is tuda-

tosan, e módszer szerint jártak el régebben is. Nem véletlen, hogy a Minerva c. szellemtörténeti folyóirat az Akadémiától függetlenül jött létre. Amikor Babits – néhány szellemtörténeti munka, így a Hóman szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* megjelenése után – 1931-ben közölte a szellemtörténetet bíráló vitacikkét,²⁰ a kibontakozó széles körű vitában az Akadémia hivatalos folyóirata kevéssé vett részt.²¹ A szellemiségét képviselő öregek, így az *Egyetemes Philológiai Közönyben* Hornyánszky Gyula, pozitívista alapról bírálták az új irányzatot: eszerint Hóman nem tudja kifejtetni a szellemtörténet világos és kielégítő felfogását (amiben a szerzőnek igaza volt); ő, Hornyánszky nem hisz a szellemtörténet újító hatásában, s fél, hogy a nagy koncepciók mögött elvész a filológiai aprómunka és alaposság.²² Teljesen ritka volt az olyan elmélyült, a filozófiai anyag alapos ismeretét tükröző tanulmány, mint amelyet a nem akadémikus Marót Károly jelentetett meg 1929-ben a Budapesti Szemlében: Marót arra az eredményre jutott, hogy a régi pozitivizmus és az új „kultúrtudományos” történetfilozófiák egyaránt egyoldalúak, a történelem olyan tudomány, amely „az önmegélés és az objektív tudományosság határán egyensúlyoz”.²³ Jellemző, hogy a szaktudományos oldalról érkező, Babitscsal vitázó talán legigényesebb cikkeket – Fulep Lajos, de Váczy Péter írását is – ugyancsak a Nyugat közölte.

Babits és a Nyugat említésével eljutottunk utolsó kérdésünkhöz: az Akadémia és az eleven szellemi élet szempontjából központi jelentőségű irodalom és művészet egymáshoz való viszonyához. A kérdés elintézhető volna egy mondattal, ahogy azt az Akadémia 150 éves évfordulójára megjelent történeti összefoglalás tudománytörténeti fejezete találóan meg is teszi: a konzervatív irányzat a szépirodalom terén „végeképp muzeálissá vált”.²⁴ Mégis, van itt korszakunkban egy jelenségsorozat – Babits Mihály álláspontja és vitája, majd „egyezkedése” az Akadémia hivatalos köreivel, Berzeviczyvel, Négyessy Lászlóval –, s ez arra hív fel, hogy nézzük meg a kérdést egy kicsit közelebbről. 1925 elején Babits, sokak számára meglepően, fölvetette, hogy újjá kell alakítani az 1918-ban, még Ady elnöklelte alatt létrehozott írói-költői tömörülést, a Vörösmarty-Akadémiát. Itt az ideje, írta, hogy „a Nyugat megállapított írógenerációja autoritatív testületté tömörüljön, s e tömörülés erejével próbáljon irányítóan hatni a mai irodalmi anarchia között”. Társaságra van szükség a hivatalos konzervatív körök társaságai, de a „törtetésre szövetkezett vagy programokat tukmáló fiatal hadak” csoportosulásai ellen is; velük szemben a Nyugat nagy nemzedéke „mindmáig pusztán tagjainak egyéni tekintélyével adott ellensúlyt”. Babits – ahogy írta – nemcsak „tekintélyt és egységet” kívánt teremteni „szétzúllott irodalmi életünkben”, hanem az eleven kultúra ellenőrzését és az irodalmi közvélemény „centrális irányítását” is igényelte.²⁵ A költők–írók értetlenül fogadták a tervet. Konzervatív körökből pedig felháborodott támadások özöne zúdult Babitsra: Babits a magyar kultúra egysége ellen tör, a régi radikalizmus új offenzívájának ad hangot; megismételték a háború óta hangoztatott vádakot Babits ellen.²⁶ Babits, Négyessy László egyik Kisfaludy Társaságban tartott beszédéhez kapcsolódva „Akadémia és irodalom” című rendkívül érdekes cikkében válaszolt a támadásokra. Egyfelől határozott különbséget tett Akadémia és tudomány, másfelől Akadémia és irodalom–művészet között. Az akadémia – fejtette ki – elvesztette kapcsolatát az eleven irodalommal. Ezt maga az Akadémia is érzi, Négyessy szerint is „a magyarság [az irodalmi magyarság] szét van szakítva belsőleg is” – de erről a „kettéválásról” nem a Nyugat írói, hanem maga az Akadémia tehet. Az Akadémia tudományos tevékenysége előtt ma is tisztelettel hajlunk meg – mondta Babits, – s reméljük, hogy az Akadémia előbbutóbb megtalálja útját „az élő magyar szellemhez az irodalomban is”.²⁷

A Vörösmarty-Akadémia rövidesen közönybe fulladt,²⁸ de Babits nem mondott le arról, hogy most már a tudományos Akadémia s az égisze alatt működő irodalmi társaságok nyissák meg jobban kapukat az élő irodalomban vitathatatlan tekintélyre szert tett írók-költők előtt. A vita és a párbeszéd fonalát, mint ismeretes, 1927-ben újra fölvetették, amikor maga Berzeviczy lépett fel, fájjalva az irodalom „kettészakadottságát”, s óvatosan arra is utalt, hogy a vita szimbolikus központi alakja, Ady mindaddig negatív értékelésében ők is készek bizonyos kompromisszumra.²⁹ Babits nem utasította el a közeledést, noha feltételül szabta Ady, a teljes Ady (s ezzel együtt valójában a Nyugat első írónemzedéke) elismerését.³⁰ A vita, melybe mások is bekapcsolódtak, csakhamar némi „eredményre” vezetett: Berzeviczy 1929-ben – persze továbbra is óvatos formában – kijelentette, hogy Ady kérdésében az álláspontok közeledtek egymáshoz,³¹ s nemsokára már „csak” az újabb moder-

Ö V A L A T T

Miért hagytam ott Ausztriát?

FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK

Oly gyakran szögezik nekem a kérdést, hogy alig pár év után miért hagytam el ismét Ausztriát, hogy talán célszerű, ha most rámutatok az osztrák tudósok életét megkeserítő körülményekre. Bevallom, már néhány hónap után kétségeim támadtak, hogy vajon ez lesz-e a megfelelő hely a számomra, mikor is egy

ősrégi miniszteri rendeletre hívta fel a figyelmemet egy körlevél, melynek hangnemet és tartalmát oly világosan tükrözi egyetlen mondata, hogy szó szerint szeretném idézni: „Az az egyetemi tanár, aki akár tanítási szünet alatt, akár a nyolc napnál kevesebb, ezért munkaadói engedélyhez nem kötött szabadsága alatt külföldre utazik, köteles a Művelődési Minisztériumot tájékoztatni.” (A külföldi utazások maradék vonzerejüket is elvesztették, amikor egy újabb, valamelyik hivatalnok több heti munkájába kerülő táblázatokkal ékesített körlevélből megtud-

Ezt az olvasói levelet F. A. Hayek 1977 februárjában jelentette meg a *Die Presse*-ben. Az 1992 márciusában elhunyt tudós először 1931-ben vált meg Ausztriától, ahová London, Chicago és Freiburg után 1970-ben tért vissza.

neket utasította el.³² Az álláspontváltozás hátterében az a körülmény állt, hogy a talaj az Ady-kérdésben már alaposan elő volt készítve: nem „baloldali” körökben is mind többen fogadták el Adyt a legnagyobb modern költőnek. 1927-ben megjelent Makkai Sándor, erdélyi püspök Ady-könyve, mely a költőt éppen azon a területen védte meg, ahol az ókonzervatívok a legtovább tartották állásaikat: az erkölcsiség terén; a költőt a legnagyobb magyar vallásos költőként jellemezte. Az igényesebb konzervatív körök, nem utolsósorban az új fiatal tudományos nemzedék ösztönzésére, Adyt és általában a „nyugatosokat” szervezetenként ugyan nem, de ízlésükben időközben fokozatosan befogadták. A Magyar Szemle köréhez tartozó Keresztury Dezso, Bisztray Gyula vagy a Horváth János tanítvány Kerecsényi Dezso irodalomfelfogása már lényegében nem tért el Babits Nyugat-jától.³³

Babits Vörösmarty-, illetve egyéb akadémiai elgondolásai – noha tárgyalt korszakunk végén őt és Kosztolányit is beválasztották a Kisfaludy Társaságba – nem váltak valóra. De vajon negatívan kell-e értékelnünk ezt a „vereséget”? Hogy Babits ebben az időben súlyt helyezett az írók-költők akadémiai tömörítésére, majd arra, hogy a Tudományos Akadémia és a konzervatív irodalmi társaságok adjanak mintegy hivatalos tekintélyt a Nyugat nagy nemzedékének, s addig a szinte rendies gondolatig is elment, hogy – ahogy írta – az eleven kultúra és az irodalmi közvélemény „centrális irányítását” is igényelte, – mindez az adott korszakban sok mindennel magyarázható. Összekapcsolható Babits újklasszicizmus-eszméjével (a Vörösmarty Akadémia felújításáról szóló cikkét nem sokkal előbb írta, mint *Új klasszicizmus felé* c. írását);³⁴ összekapcsolható azzal, hogy valóban teljesen anakronisztikus volt az akadémiai és az igazi irodalmi értékrendnek nálunk az elkerülhetetlennél sokkal élesebb és végletesebb szemberkölés; összeköthető Babits idegenkedésével a „nyugatos” modernségen túllépő irodalmi-művészi modernizmustól, s nem utolsósorban a fiatalabb költő-írónemzedék, az ő számára még követhetetlen s így gyanakvással szemlélt föllépésével. Egy szempontra külön is utalhatunk. A magyar szépirodalom a 20-as években természetesen nem volt „kettészakadt” – az eleven irodalmat – egy-két

kivételtől eltekintve – a konzervatív körök még azon részének sem sikerült tényleg magához közelítenie, amely ezt tudatosan célul tűzte ki (így a Napkelet szerkesztőinek sem). A szellemi tudományokban azonban, az itt elsősorban számba jövő irodalomtudományban, irodalomtörténetben, a széles értelemben vett nyelvtudományban, az irodalmi kritikában és esszéizmusban más volt a helyzet: itt valóban fennállt a kettészakadottság. Babits tudatában volt annak, hogy ez a szaktudomány és kritika konzervatív oldalon is komoly értékeket produkál.

Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az alapkérdésben akkor Babits tévedett. Azt hitte, hogy az irodalomban intézményes módszerekkel meg lehet akadályozni a valóban zavaros „korszellem” érvényesülését, s kanalizálni lehet ennek különböző irányzatait, egyszersmind mintegy kijelölni: mi az értékes és mi az értéktelen bennük. Nem sokkal később maga is belátta, hogy elgondolása irreális. Hogy ezt nyíltan is kimondja, arra a 30-as évek elején az a döntés adott alkalmat, hogy egyetlen íróként a szórakoztató konzervatív tömegirodalom képviselőjét, Csathó Kálmánt választották be az Akadémiába.³⁵ Babits végleges elfordulásában talán az a körülmény is közrejátszott, hogy már észrevette, amire az Akadémia mindvégig nem volt képes figyelmet fordítani: az Akadémia és az irodalmi nyugatosság némileg csituló ellentéte mellett az új, sokkal veszedelmesebb szakadás fenyeget: urbánusok és népiek ellentéte. 1928-ban a Nyugatban – Erdélyi József költészetének értékelése körül – már lezajlott az első vita irodalmi urbanizmus és népiesség között.³⁶

Több szempontból igaza volt viszont az Akadémia és a tudomány kapcsolatának felfogásában, s e kérdéstről sok értékálló gondolatot is elmondott. Babits tudatában volt annak, hogy a konzervatív vonásoktól nem vagy csak nehezen szabaduló akadémia-eszmében – általános korszerűtlenedése ellenére is – van valami időálló. Nem véletlen, hogy az Akadémiát mindig támadták, az aktuális kultúrpolitika háttérbe szorította, de létét sohasem kérdőjelezték meg. 1925-ben így írt Babits: „Aki a magyar Akadémia tradicionális szellemét vagy általában az akadémikus elvet támadja, nem tudja, mit beszél. Csak éretlenség és hozzá nem értés ismerheti félre a tudományos akadémizmus szükségességét és jelentőségét.” A modern tudomány – folytatva – „haladásában is konzervatív, mert csak az igazság kényszerének szabad engednie”.³⁷

tam, hogy ha hivatalos kiküldetésre Malawiba mennék, akkor éjszakánként 440 schilling költségtérítés illetve meg, ha viszont Elefántcsontpartot keresném fel, akkor ez az összeg akár a 441 schillinget is elérheti!)

Mikor aztán arra is rá kellett jönnöm, hogy a salzburgi egyetemen nem lehet doktori (Ph. D.) fokozatot szerezni, s ezért a nemzetgazdaságtan tanszéken nincs egyetlen komoly diák sem, továbbá amikor a tudomásomra jutott, hogy a hatályos törvények szerint csak 75 éves koromig taníthatok, míg Freiburgban nyugdíjas professzorként életem végéig, végleg nyilvánvalóvá lett számomra, hogy rosszul döntöttem, amikor annak idején Salzburgba költöztem.

Egy darabig még itt tartott, hogy a jogi kar megvásárolta évtizedek alatt összegyűjtött könyvtáramat, amely messze túl lépte a szokásos közgazdaságtani és szociológiai szakirodalom

kereteit. De miután hét év elteltével még mindig azt kellett látnom, hogy a könyvek gyakorlatilag használatlanul porosodnak, mert a minisztérium egy rongyos szakkatalógus elkészítésére sem hajlandó pénzt kiadni, majd ráadásul megszüntette még annak a segédkönyvtárosnak a státuszát is, aki korábban legalább némi felvilágosítást tudott adni a könyvekről, a könyvtárban sem telt több örömmel.

És a többi kellemetlenség! Például évről évre külön kellett engedélyeztetni, hogy német nyugdíjamat még Ausztriában kaphassam meg, és később ha külföldről egy nagyobb csomag tudományos könyvet kaptam, minden alkalommal becitáltak a vámhivatalba – ez valóban az utolsó csepp volt a pohárban.

Másutt könnyebb tudományos munkát folytatni.

FORDÍTOTTA BOJTÁR PÉTER

Persze, az „igazság kényszere” nemcsak a tudományos hagyományhoz való kapcsolódást követeli meg, hanem a mérés újítás és az eredetiség megbecsülését is. Ezek a képességek nem köthetők a tudósok életkorához. Mégis van itt egy tanulság. A 20-as, 30-as évek komoly megújulást hoztak, nem az Akadémia hivatalos vezetése, hanem az akadémikusok körében. A humán

tudományok legjelentősebb művelői – Szekfűtől Prohászka Lajosig – nem utólagosan, alkotóerejük csúcspontját már maguk mögött hagyva kapták az akadémikus rangot: tipikus életkoruk 40-45 év volt. Csak ennek fényében látjuk élesen mai tudományos életünk szomorú helyzetét, a tudományos képzés évtizedeken át tartó visszaesésének következményeit. Elvégezvén a rehabilitáció nélkülözhetetlen feladatát, a mai Akadémia alapkérdése: a tudományos képzés s a tehetségek kiválasztása szigorú elveinek érvényesítésével szakítani a gerontofília gyakorlatával.

J E G Y Z E T E K

1. Ld. erről Glatz Ferenc: *Tudománypolitika és Akadémia a két világháború között*. Előadás az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya tudományos ülésén. 1992. máj. 6.
2. Így járt az egész pszichoanalitikus iskola.
3. A Nyugat 1919 utáni néhány első évfolyamában tallózva megfigyelhetjük, hogy a folyóirat nemcsak az öntörvényű irodalom eszméjét s a századelő új irodalmát védelmezte, hanem – Babits és mások mellett, nem utolsó sorban az említett tudósok közreműködésével – az igazi hagyományörzés sok példáját mutatta: kitűnő cikkeket jelentetett meg a Pázmány Péter-évfordulón, a Petőfi-centenárium alkalmával, méltató írásokat közölt Riedl Frigyes, Heinrich Gusztáv, Beöthy Zolt, Gárdonyi Géza halálára; szakszerűen beszélt olyan tudományos kérdésekbe, mint Melich János nyelvtörténeti írásai, Hóman Bálint húnmonda felfogása, mint Horváth János Magyar ritmus, jövevény versidom c. tanulmánya stb.
4. Klebelsberg Kuno: Szervezeti problémák a magasabb kultúra téren. *Budapesti Szemle*, 1930. 217. köt. 168.
5. Hóman Bálint: A magyar tudományosság jövője. *Budapesti Szemle*, 1920. 181–184. köt. 127–162.
6. Akadémiai nagydíjat kapott Melich–Gombocz a *Magyar Etyimológiai Szótár* munkálataiért, s Horváth János Petőfi-könyve is.
7. Klebelsberg Kuno – Szekfű Gyulához, 1921. júl. 23. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Szekfű-hagyaték.
8. B. A. Tormay Cécile, *Bújdósó könyv*. *Budapesti Szemle*, 1921. 185–186. köt. 90–92.
9. Nemzeti Szellem – nemzeti kultúra. Berzeviczy Albert válasza. *Budapesti Szemle*, 1928. 208. köt. 418–431. – Concha Győző válaszában a „neonacionalizmus” helyett a „magyar géniuszról” érkezett, hagyományos konzervatív módon. – Itt emelem ki, hogy az Akadémia hivatalos köreinek itt jelzett magatartását megállapítja Tilkowsky Lóránt is, *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. c. műben* (276–277.).
10. Nagy Miklós: Még egyszer Világostól Trianonig. *Budapesti Szemle*, 1926. 204. köt. 289.
11. Ugyancsak bírálta Ritoók Emma: *A szellem kalandorai* (Bp., 1922.) c. könyvét. – r.r.: A magyarság útja a bolsevizmus felé. *Budapesti Szemle*, 1922. 167. köt. 76–78. Eszerint nem reális úgy beállítani az 1918–1919 előtti és alatti magyar viszonyokat, hogy néhány bomlott, meghibbant agyú intellektuel okozta a magyar tragédiát.
12. Karl Lajos: Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon. *Budapesti Szemle*, 1926. 201. köt. 148–152.
13. *Napkelet*, 1923. május.
14. Berzeviczy Albert: Petőfi politikai költészete. *Budapesti Szemle*, 1923. 192. köt. 168.
15. *Budapesti Szemle*, 1921.
16. *A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada*. I–II. köt. Bpest, 1926–1928. – A kötet tanulmányain kívül még több éven át jelentek meg elkészett beszámolók az 1925-re tervezett munkához.
17. Uo. I. köt. 35–54.
18. Uo. II. köt. 87–135.
19. Uo. II. köt. 3–28.
20. Babits Mihály: Szellemtörténet. *Nyugat*, 1931. II. 321–336.
21. A szóban forgó vitához két *Budapesti Szemle*-beli írás kapcsolható. Egy gr. jelzésű cikk Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* c. könyvét ismerteti (1931. 220. köt. 308–314.), s megállapítja: a szellemi élet ábrázolására jó Thienemann módszerre, „de magasabb szintézisbe foglaláskor nem meríti ki az irodalomtörténet feladatait s pusztán ezekkel az alapfogalmakkal a magyar irodalom történetét – szerény véleményem szerint – nem lehet megírni... A szellemi élet története nem meríti ki, tehát nem teszi fölőlegessé az irodalomtörténetet...” – A másik Nagy Miklós írása: *A szellemtörténeti módszer* (*Budapesti Szemle*, 1931. 223. köt. 321–336.), mely hasonló módon kétségbe vonja a szellemtörténeti „újjáértékelést”.
22. Hornyánszky Gyula: A magyar történetírás új útjairól. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1931. 54–56. köt. LX. évf. 108–111.
23. Marót Károly: Történetírás és történetfilozófia. *Budapesti Szemle*, 1929. 213. köt. 449–462. és 214. köt. 91–118.
24. *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada*. 314.
25. Babits Mihály: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat*, 1925. I. 433–437.
26. Ld. erről Schöpflin Aladár: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat*, 1925. 12–13. sz. 3–5.
27. Babits Mihály: *Akadémia és irodalom*. 1925. okt.–dec. 17–20.
28. A Vörösmarty Akadémia 1925 júniusában tartotta újjáalakuló ülését. Az ülésen többek között novella- és kritikapályázatot hirdettek meg. Ezt a novellapályázatot nyerte meg a fiatal Németh László. – A társaság még néhányszor tartott összejövetelt, azután érdeklődés hiányában megszűnt.
29. Berzeviczy Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy Társaság. *Budapesti Szemle*, 1927. 205. köt. 321–328. – „A kor, a helyzet az erők egyesítését irodalmi téren is szükségesebbé teszi, mint valaha.” (328.) Berzeviczy ugyanakkor, Ady költői nagyságát elismerve, erkölcsi cinizmusát részletezi, hangsúlyozva, hogy szerinte ez a cinizmus a Nyugat irodalmi körének „ráhatásából” fakadt.
30. Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. *Nyugat*, 1927. I. 527–539.
31. Berzeviczy Albert: Egységes magyar irodalom. *Budapesti Szemle*, 1929. 212. köt. 466–469.
32. Berzeviczy Albert: Irodalmi viszonyaink az összeomlás után. *Budapesti Szemle*, 1930. – Persze Ady elismerése részükről továbbra is erősen fenntartásos maradt.
33. *A Magyar Szemle*, 1926-os indulása után, egy ideig még élesen Ady- és Nyugat-ellenes cikkeket közölt; 1929–1930-ban tett ezekben a kérdésekben határozott fordulatot.
34. *Nyugat*, 1925. II. 17–20.
35. A választás 1933-ban történt. Ld. MTA *Almanach*. 1934. 119.
36. *Nyugat*, 1928. II. köt. 273–280; 283–295.
37. Babits: *Akadémia és irodalom*. Id. h.

Gyémántos égbolt

AZ AMERIKAI TELEVÍZIÓRÓL

MIHAIL EPSTEIN

A statisztika tanúsága szerint az amerikai átlagpolár ideje három, nagyjából egyenlő részre osztható. Egyharmad rész a munkáé. Egyharmad annak rendje s módja szerint az alvásé. És az utolsó egyharmad, pontosabban hét óra és néhány perc – a televízióé.

A pontos statisztika már önmagában is teljes filozófia. A számok jóvoltából az amerikai televízió elfoglalja az öt megillető helyet: a munka és az álm között. A nappal a realitásé. Az éjszaka a fantáziáé és az álmoké. De átfordulhat-e éjszakába a nappal, ha nincs este? És vajon hogyan váltottak át őseink a munkából az alvásba, ha nem volt televízió? Hiszen a tévé a lényeg az estében, maga a kellemes ernyedtség, amikor a realitás izgalmas képekbe burkolózva fokozatosan kihuny, de még föl-föl sejlík, hitelességet színelve – ott, a képernyő túloldalán. Valahány esti szórakozás, amit az ember kitalált magának, a mulatságok, az álarcosbálok, az ivászatok s az ünneplések, ezek voltaképpen mind előfutárai a sokcsatornás tévézésnek, amelynek révén az ember a realitás világából „átevezi” az illúziók világába, ahol az illúziók egy darabig még sikerrel álcázzák realitásnak magukat, mielőtt a kéklő félhomályon át elmerülnének az álomban. A televízió fénye kábító, igazi esti fény, mely különbözik, mégsem választható el a beköszöntő sötétségtől.

Egy banális példa. Tegyük fel, hogy Ön napközben egy olyan vállalatnál dolgozik, amely különféle italokat ad el Ausztráliába. Telefonok, utasítások, szerződések, munkabérek, napi rutin. Este aztán a híradóban vagy egy riportfilmben látja viszont Ausztráliát: a meleg tengerektől, izgalmas kéklő kontinentst, a Dél Keresztjének csillagképe alatt. Közben látja az ugyanazon üdítőitalokról szóló reklámfilmeket is; mint ezernyi szikrázó, szívárványos ékkő, úgy tör fel a nedű, fényes gyöngyei ellepik a mosolygó ajkakat, lassan legördülnek egy bárszemes nyakon, jut belőlük még a szép ívű hajlatokra is. Éjszaka aztán vagy az óceánok habjában fürdő Ausztrália tűnik fel, vagy bíborszínű ajkak mosolyognak a szakadó esőben, vagy szívárványok ívei zárják le a horizontot – ez már kibogozhatatlan.

Így vezet át bennünket a televízió az álmodásba: mintha tovább vibrálna ugyanaz a kékes színű képernyő, csak most már a szemhéjünk alatt. A televízió összebékíti a két hatalmas, különváló realitást: a nappalét és az éjszakáét, az éber öntudatét és a tudattalanét. Lám, lám: a földgolyó felszínét agyféltekéink kérge borítja. Nincs immár szörnnyű, végzetes ellentmondás a külső és a belső között. A televízió olyan szerkezet, melynek egyik oldalán minden csupa illúzió, a másikon minden csupa realitás.

Ez maga a nagy amerikai álm, melyet az európai agy nem képes felfogni sehogysem. Számára a televízió a tudás eszköze, a propagandáé vagy a szórakozásé. Az amerikaiak számára szó sincs eszközről, csakis realitásról, amely egyen-

rangú mind a fizikai, mind a pszichikai realitással. Sőt valószínűbb ez utóbbiaknál, merthogy összekapcsolja, egyesíti őket. Hiszen ez az egész amerikai világ is, a technikai bizonyosságokra épülő fantazmagóriájával együtt, mintha a tévé képernyőjéről úszott volna elő. Mintha az egész kontinens, óceántól óceánig, pontosan lajstromozott hegyeivel és kanyonjaival, plasztikusnál plasztikusabb részleteivel egy hatalmasra nőtt képernyő lenne, nagytotálban. Csak meg kell nyomni egy gombot, s Amerika máris visszahúzódik a képernyőre, oda, ahonnan kilépett.

Az amerikai ember féktelen mohósággal imádja összekapcsolni a dokumentumot az utópiával, s a televízióban éppen az a nagy varázslat, hogy lehetővé válik e két hókuszpókusz egyesítése. A reklám, amely időről időre minden műsört megszakít, korántsem valami idegen zárvány az amerikai képernyőn, hanem éppenséggel a legsajátabb cél. A reklám a valóra váltott utópia birodalma, amely minden elgondolható tökéletesség fényével ragyog a néző előtt: minden mártás az ízek paradicsoma, minden porszívó a tisztaság paradicsoma. És nem földöntúli, másvilági paradicsom, nem kommunista paradicsom, valamikor, a távoli jövőben, hanem A paradicsom, a maga végleges formájában, pontosan megadott kalória- és koleszterinértékekkel, műszaki jellemzőkkel. A televízió pedig maga a kéklő ösvény, amely elvezet a testet öltött fények és égi látomásom eme világába.

Éppen arról van szó, hogy Amerika számára a televízió semmiképpen nem technikai vívmány vagy új művészeti ág, hanem ugyanolyan alapkategória, mint Hegelnél a szubjektum és az objektum, Marxnál pedig az anyag és a szellem. A világtól elidegenedett, a saját végtelen „én,-jébe gubózó, sápatag szubjektum... A szigorú valóság, melyet a történelem örök törvényei irányítanak, s amely ellenáll az egyén erőfeszítéseinek... Az amerikaiak számára érdektelenek ezek az európai filozófiai fogalmak, mert az ő filozófiájuk szubjektumból és objektumból, anyagból és szellemből egyetlen masszív, ésszel és minden egyéb módon felfogható realitást gyúr. A televízió egységes világnézet, ahol a realitás teljességgel átlátható, az ábrázolás pedig több mint reális. A történelem: film, melynek hőse belekerül a történelembe, sikeresen kiverrekszi magát belőle – aztán megmarad benne, emlékül az utódok számára.

Ám az említett adatra – több mint hét óra a képernyő előtt – a statisztika odaadó hívei felkaphatják a fejüket. Az alváásra és a munkára szánt idő levonása után minden egyébre egy óránál is kevesebb marad. No és mi van akkor a barátsággal-szerellemmel? A könyvvel-újsággal? A regge-

likkel-vacsorákkal? A gyerekreveléssel? A szomszédolással és a vendéglátás örömeivel? Erre mind tényleg nem marad ideje szegény szenvedélybeteg tévénezőnek?

Hát hiszen éppen az a lényeg, hogy a televízió mindezeket nem kizorítja, hanem szinte körbefogja, behálózja. A tévé tökéletesen megfér a teázással is, a szerelemmel is, ha tetszik, a fuvolázással is, csupán egy kicsit lejjebb kell venni a hangerőt. A televízió mindenféle időtöltésbe valami másfajta, titokzatos gyönyörűség ízt lopja be, hogy még annál is jobb legyen az embernek, mint egyáltalán lehetne.

Eme totális jelenvalóság érdekében az amerikai televízió azt is megengedi magának, hogy úgy tegyen, mintha nem is lenne mindig jelen. Nem ragaszkodik hozzá, hogy állandóan őt figyeljük. Annyi eltávolodást enged, hogy mondjuk öt perc múlva, miután megigazítottuk az összekócolódott frizurát vagy becsuktuk a szakácskönyvet, teljes biztonsággal vehessük fel újra az események fonalát. Saját, amatőr számításaim szerint az amerikai műsorok többségében egy-egy gondolati egység negyven-ötven másodpercig tart – esetleg két-három percig. S ha elmulasztottunk is egy ilyen egységet, máris jön a következő, és abban már gond nélkül bekapcsolódhatunk.

Így hát a televízióban azok a műsorok a legkelendőbbek, melyeket a mozgásuk alapján izeltlábúaknak nevezhetünk, például a rengeteg különféle verseny és vetélkedő, ahol a versenyzők percenként váltják egymást, vagy a rövidke, vidám jelentek, egy bizonyos körbe tartozó, közismert személyiségek részvételével. Ezeket a műsorokat bármilyen egyéb foglalatosság mellett is lehet nézni.

A közkeletű magyarázatok szerint az amerikaiak gyerekesen nyughatatlanok, és szeretnek gyorsan váltani, újdonságokkal találkozni. Igen, irtóznak a nehézségtől-vontatottságtól, s a mi komoly filmjeink legtöbbszörében valószínűleg eleve tisztáná őket a következetesen felépített mondanivaló, melyben egyetlen gondolat is elegendő egyórányi, kétórányi televíziós hipnózishoz. Az amerikaiak nagyon gyorsan felfogják, miről van szó, és azonnal tudni akarják, mi van még, mi következik. Az ismétlés szerintük a debilnek való, pontosan úgy, ahogyan a mi számunkra debilnek tűnhet az ő állandó rohanásuk innen oda s tovább.

De más itt a lényeg. Az amerikai élet legfőbb értéke a demokrácia, amelyet a televízió egész technikai struktúrájával erősít és támogat. Nem arról van szó, hogy a televízió propagandát fejtene ki a demokrácia mellett, nem. Ő maga a demokrácia. Eltérően a színháztól és a mozitól, ahol válogatott és egy sajátos térben összegyűlő publikumra van szükség, a televízió mindenkihez házhoz megy, megmarad a mindennapi lét egyszerű elemei között, és az első szóra működésbe lép. Rádásul az amerikai tévé nem pusztán formálisan igazodik ehhez az igényhez, de adásainak finomszerkezetével is mindig kész illeszkedni a mi érzékelésünkhöz, velünk tud lenni szerelemben, barátságban, ebédkészítésben, leckeírásban, mindig és mindenben, úgy, hogy soha ne zavarjon, hanem érzékenyen simuljon bármely témakörhöz, mint a lombok suhogása vagy a tengerzúgás, az univerzális második termé-

szet moraja. Pszichológiailag az effajta televízió csupa csatlakozási lehetőségéből áll, minden szónál, bármely időközben.

És, tegyük hozzá, a tér bármely szeletében. Éppen erre a célra szolgálnak a hordozható készülékek és a távirányítók, hogy a tévé elválaszthatatlanul ott legyen mellettünk, kényelmesen elnyúljon velünk a kereveten, ott ácsorogjon a konyhában a tűzhely mellett, a vállunk felett beleolvasson a regényünkbe vagy a matematikakönyvünkbe. Tényleg, vajon miért van szüksége az amerikai embernek erre az állandóan égszínké háttérre, sokrétű tevékenysége minden formájához? Azért, mert ez az ő nemzeti álma, földi paradicsoma mindenütt megszólal és mindenhova elér.

Különben is, az amerikai teletelátványosság esetében a műsor mint egy szerzői-rendezői elgondolás valamifajta egysége egyáltalán nem számít önálló tárgynak. Ahogyan a modern építészetben sem egy bizonyos épület a legfontosabb, hanem egy komplett életkörüzet megteremtése, ugyanúgy az amerikai tévé is életteret teremt – az agyunk számára, „kéklő városokat” épít a testet öltött álmokból. A televízió az érzékelés építészet. Tévézésekör a néző belemerül a végtelen televíziós lehetőségek világába, sokkal inkább, semmint egy bizonyos filmet, koncertet vagy meccset nézve. Szakadatlanul bolyong az egyszerre harminc-ötven csatornán futó műsorok rengetegében. Ha ehhez hozzávesszük a nem ingyenes kábeltelevíziót is, akkor a csatornák száma a százat is eléri, s ezek mindegyike szünet nélkül sugározza a különféle programokat: hír-, sport-, zenei, színházi, kabaré-, gyermek-, ifjúsági, oktató stb. műsorokat.

Rendszerint körülbelül tíz perc elegendő ahhoz, hogy a néző végigkapcsolgassa az összes csatornát, mindegyik műsorba belekukkantson, s kiválassza az ízlése szerint valót, ám a türelméből megint csak a következő tíz percre futja. Ez idő alatt ugyanis a csatornák felén már új műsor kezdődött, hogyne pásztázná végig rajtuk újra az ember, keresve a legeslegjobbát. És újra csak kattog a csatornaváltó, és a különféle programok kaleidoszkópja megint új képet rögzít a fáradt-mohó szemek rechehátyáján.

Az eredmény egy minőségileg új látványosság: a gigantikus telepreskó. Egyetlen helyiségben mintha száz, különböző műsort sugárzó készülék venné körül az embert, kinek pillantása egyik képernyőről a másikra vándorol, de ezzel együtt az egészről is megőriz valami ködös képet, halvány benyomást. A televízió pedig mintha sebesen körözne körülötte, széldítené, s szünet nélkül körbefogná a képeivel.

Oroszországban egy hokedlin árválkodik a készülék, magányosan, mint a megvakulófélben lévő ember utolsó esélye a látásra, mint egyetlen ablak és szellőzőnyílás egy másik, ismeretlen világba. Hosszan, nagyon hosszán kell nézni, hogy valamit meglásson végre az ember a homályba boruló szembogarán át – hogy megtudja a rejtett igazságot. Amerikában ugyanez a doboz, mint egy mágus, azonnal ontja a képeket. Nem bámulni kell, elég rápillantani. És már nem is a gyöngén pislákoló fadoboz imbolyog törékeny csónakként a szoba sötét örvényében, hanem maga a szoba úszik az éter hullámain, köröskörül pedig árad az óceánvégtelenségű, morajló, tajtékzó tévés közeg.

Egyébként a nyolcvanas években az amerikai kiállítótermekben megjelent egy új műfaj. Tévékészülékekből összeállított installációt tesznek

közszemlére, ahol a képernyőkön egymástól függetlenül futnak a filmek, s az újfajta művészi egységet a sokcsatornás „műsor” rendezője által meghatározott, belső kapcsolatrendszer adja. Lényegében a hagyományos képet sem egyszerre érzékeli a néző, hanem a tér törvényeinek megfelelő, sajátos érzékelési geometriájú pupillaelmozdulások révén. Így aztán abban sincs semmi meglepő, ha immár nem egyetlen képernyő, hanem egy képernyő-rendszer ölti magára az egységes művészi kép sajátosságait.

De ilyen összevont (bár esetleges) kép jön létre a tévé-néző tudatában is, amikor egyik csatornáról a másikra kapcsolgat. Ezzel mintegy amatőr művelőjévé válik ő is az új műfajnak. Egyetlen dobozban száz képernyő helyezkedik el, s ezeket váltogatva idézi maga elé a néző. A választék bősége új minőségbe vált át: az egyesített érzékelésbe. Ahogy sokasodnak a műsorok, úgy egyre kevésbé az a cél, hogy kiválasszuk közülük a legjobb, hanem az, hogy a növekvő, öntörvényű, programok fölötti egészben egyesítsük őket.

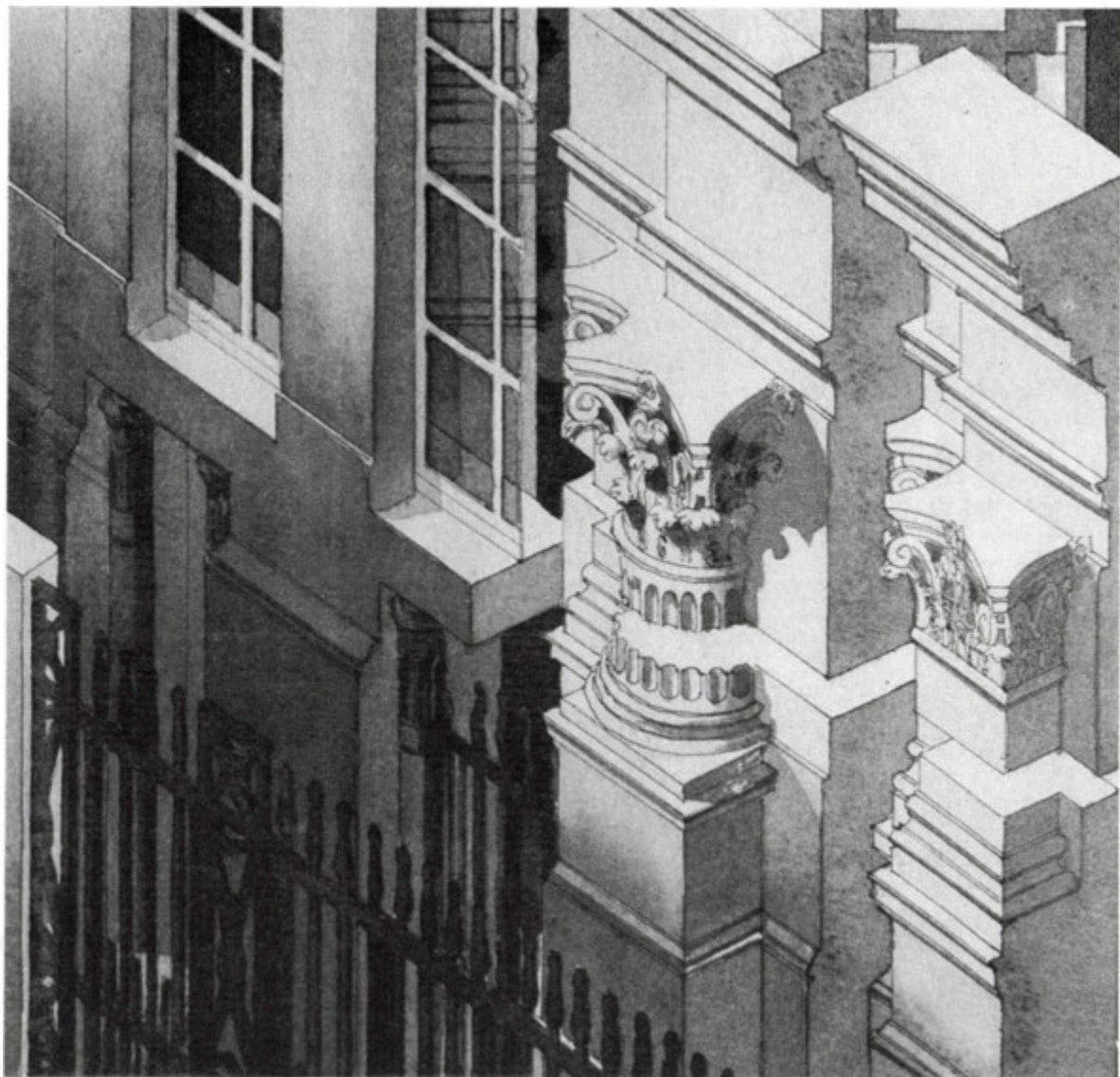
Fokozatosan maga az agy válik sokcsatornássá, ahogy a száz forrásból egyszerre érkező információkat feldolgozza – ez az az uralkodói képesség, amely még Julius Caesar számára is elérhetetlen volt, aki mint ismeretes, egyszerre legföljebb három-négy információforrással volt képes megbirkózni. A televízió kifejleszti az amerikai emberben a sok-

szorosan összetett belső szemet, amely mintha a bibliai Ezékiel látomásának lélek hajtotta, „csupaszem” kerekére emlékeztetne. Csak az ilyen sokrétű, az egész paradicsomi polifóniát magába foglaló látás válaszolhat az amerikai televízió kihívására.

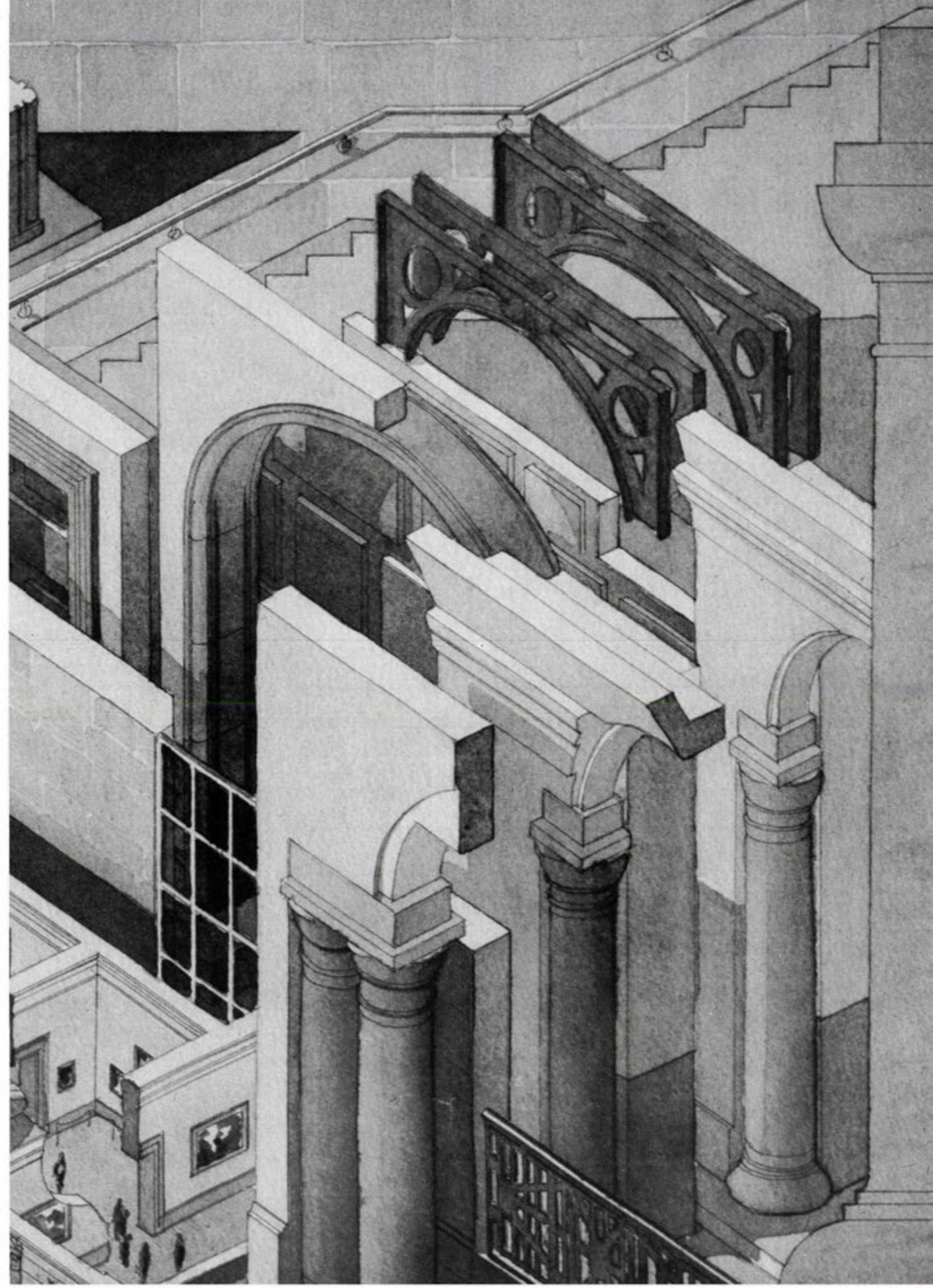
És végezetül. Bush elnök egyik beszédében szerepelt az „ezernyi fénylő pont” kifejezés, amelyet az amerikaiak rögtön megjegyeztek és felkaptak – ilyen tükdöklően sokrétűnek szeretné látni az elnök Amerikát. De ilyennek látják országukat az amerikaiak minden este anélkül, hogy egy lépést is tennének: a tévé képernyőjén. És ugyanezt a képernyőt látják a nemzeti lobogójukban is: fehér és piros sávok, melengető hajnali fénysugarak keretében az esti égbolt fényes négyszögét, s rajta az ötven állam csillagporát. Mintha az amerikai álom előre megsejtette volna a technikai vívmányt, és szándékosan helyezte volna el a kéklő képernyőt a nemzeti szentélyek közé: a zászlónak ama szimbolikus terébe, melyen át az egyszerű polgárnak is látni adatik a gyémántos égbolt.

1991. október

FORDÍTOTTA MORCSÁNYI GÉZA

LEONARDO · RAPHAEL

Firkák a Tisztelt Ház falára

LUKÁCSY SÁNDOR

Nem kellene írót beengedni a parlamentbe. Eddig kettő ülhetett a honatyák közé: Jókai és Mikszáth. (A többi nem számít.) Jelenlétükből nem származott dicsőség az országgyűlésre. Mert az egyik megírta, amilyennek látta a törvényhozás műhelyét, a másik, amilyennek (a jövőben) elképzelte. Nem hízelgő képek.

Mi sem jellemzőbb egy íróra, mint a hasonlatai. Sokszor ezek közlik vagy árulják el a mondanivaló mélyrétegeit, az irodalom tudatalattiját.

Így vélekedhetett Mikszáth Kálmán is, mert amikor parlamenti karcolatait írta, nemcsak a honatyák arcát, idomát, viselkedését figyelte meg, hanem beszédek stílusát is: hasonlataikat, metaforáikat. „Ivánka Imre szétterpeszkedik, mint egy terebélyes fa.” Mikszáth azért írta le ezt a bombasztikus hasonlatot, hogy kajánul hozzátehesse: „Ez volt ma a legkedvencebb hasonlata a szónokoknak.” (87)* Másutt a parlamenti beszédmod „körmönfont metaforáit” említi (210), „a retorika cirádáit” (92), „az egy madzagra fűzött különböző anekdoták”-at (358). Tudna ám ő is ékezen írni, olyasmiket, hogy „a szabadság fokosa”, „az egyenlőség sarkantyúja” (113); de nem teheti, mert „az ékes hasonlatokat, metaforákat kivette árendába a habarék-párt” (151).

Mikszáth nem dúskált hasonlatokban, mint Krúdy. Elbeszéléseiben szűkmarkúan osztogatta őket, karcolataiban kicsit bővebb kézzel. Nem díszítményként, hanem mint megannyi ítéletet.

Mindjárt az első lapok egyikén: „Tisza [Kálmán] eldöntötte a vitát, a skizhák [a görög nyelv tanításának ellenfelei], mint a lomha békák, szanaszét görögtek e beszédre.” (26) Mikszáth többnyire az állatvilág köréből veszi hasonlatait, akár kormánypárti, akár ellenzéki honatyákat jellemez. A szembenálló táborok „úgy sziszegtek, mint a kígyók”. (52) A püspökök: „mintha varjúsereg akarna föl szállni, valahányszor mozdulnak.” (62) Egy képviselő „úgy néz ki, mint egy kis megöszült cickány”. (66) Más valaki, fölfogva atillája két szárnyát, úgy fest, „mint egy óriási denevér kipecskelve”. (147) Ismét mások „olyanok, mint a megszózott békacombok, örök mozgásban látszanak lenni”. (205) Szilágyi Dezső összetöri szónoklatával az ellenfelet, „melynek a feje fölött kóvályog, mint a kánya”. (205) Fenyvessy Ferenc „hányta-vetette magát halcsík módjára”. (312) Szendrey Gerzson a miniszterelnök beszédét taglalta, „s mint a hernyó, leevett mindent, amerre ment, s elpo-

tyogtatta karakterének tojásait”. (313) „Orbán sűrűn szüli a beszédeket, szapora, mint a házinyúl.” (389) Heves vita ellenzék és mamelukok között: „Az ingerültség, mint lázas testen a pióca, szemlátomást nagyobbra hízik.” (392) Az ultramontán Komlóssy: „kis menyétkéjú pap”. (435) Egy kormánypárti honatyája ellenkezik egy miniszterrel: „Néha a birka is topog a lábával.” (468) A mamelukok „fölélednek, mint tavasz hasadtán a kiengedett földből a megdermedt hangyák”. (668) A főispánok „kevélyen jártak-keltek a nagyteremben, vagy elvonultak a mellékhelyiségekbe jöltjeikkel, mint az anyatyúkók a csirkéikkel” (726); „... a többség megrázza magát, mint a girhes ló”. (763) „Péchy Tamás ült az elnöki katedrán, vagyis akkor még zöld mennyezettel elsötétített kalitkában, mint egy vérbeli fűrj.” (764) „...Az a baj, hogy minálunk nem az intézicikóban van az erő, hanem a személyekben. A tekintély és a hatalom ide-oda vándorol, mint egy gazdátlan bolha...” (764)

A törvényhozás háza, melyet Kölcsey még „szent boltzat”-nak nevezett, és Mikszáth is „szent csarnok”-nak (ő már csak nosztalgikusan vagy iróniával), nos, a parlament Mikszáth hasonlatainak tanúsága szerint: menaszéria.

Vagy olyan hely, ahol minden közönséges és alrendű. A személyek is lélektelen tárgyak. „Róth Pál köpcös, gömbölyű, mint egy patikai tégely.” (130) Irányi Dániel öreg és idejétmúlt, „a mostani gázvilágítási korszakban ő már csak faggyúgyertya”. (430) Geduly Lajos „úgy nézett ki lutherrokkjában, lefityegő, fehér kravátlíjával, mint egy medicinas üveg”. (472) Az egyik miniszter haját „már erősen megcsípte a dér, olyan messziről, mint a cukorral behintett mákos metélt”. (588) A királyi leiraton a pecsét olyan, „mint egy derelye”. (402) Milyen a képviselők hangja? Szilágyi Dezső „élesen nyiszált olykor, mint a borotva” (130); Szentkirályi Albérté „olyan, mint a lúgzó kád csepegése”. (298) „A kukoricamorzsoláshoz hasonlít a Madarász József hangja, a tormareszeléshez Csanády Sándoré, a köpüléshez a Törs Kálmáné, a keréknyikorgáshoz a báró Kemény Gáboré.” (209) Az orátorok sablonokban beszélnek, „ami olyan, mint a pléhforma, amelyben a kuglófot sütik”. (212) A szónoklatok hossza egyre nő, argumentumaik szétágaznak, „mint a káposzta levelei”. (430) Ha lázadozik a mameluk, az csak olyan, „mint amikor a pezsgő dugója nem durran, nem ugrik fel, hanem csak cuppan egy kevéssé, mert nincs elég szénsav benne”. (663) „Fenyvesi kitértette a száját, hogy a méltóságos mondatok [egy grófi szónoklatból] oda is beröpüljenek, ne csak a füleibe, és szopogathassa, mint a medvecukrot.” (316) Tisza Kálmán fiatal grófocskákkal töltötte meg a parlamentet; „Nem volt okos dolog. Csak az uborkánál szokás, hogy az éretleneket, ki nem fejletteket szedik le indáikról idő előtt és besavanyítják.” (665) A stréber képviselők: „Olyanok voltak, mint a csiriz, ragad-

* Az idézetek lelőhelyét Mikszáth Kálmán Művei (Magyar Helikon, 1969) 14. kötetének lapszámaival jelölöm.

tak, tapadtak mindenkihez; a miniszter morzsolta őket, hogy mi lehet a csiriz alatt, de csak mindig csiriz volt, végig csiriz, még a szívük is csiriz..." (699)

Az emberi foglalkozások köréből vett hasonlatokkal sem jártak jobban a honatyák. „Úgy veszik ki magukat előttem a szónokok, mint éjféltájban a *lámpaoltogatók*. Minden beszéd után nagyobb sötétség támad egy fokkal.” (96) Udvardy Ferenc apró emberke, „lekonyult szomorú-fűzfa-bajusszal, a homlokára lelógó, katlan színű üstökkel, nyomott körte arccal, prototípusa egy vidéki *csizmadiának*”. (313) Egy képviselő úgy mondja el beszédét, „mint valami *árverési kikiáltó*”. (358) Irányi Dániel „olyan, mint a *szobafestő*, patronokkal dolgozik”. (367) A házelnök, „egyszerű *csősz*, aki arra ügyel, hogy a nyáj közül valaki bele ne harapjon a kormány káposztájába”. (763)

„Bohókás Marat-k, icike-picike Robespierre-ek, mézeskalács Dantonok” – összegezi a véleményét Mikszáth a kisszerű parlamentről (666). Figuráit tudósító korában úgy látta, mint játékszereket, mint „apró katonáit, lovait, szekereit, ágyúit, báránycsücsöket” a gyermek. Tollával össze is törhetne volna őket, de nem! – s hangja ez egyszer megenyhül: „sohase bántottam rossz célzattal egyiket sem, hiszen enyimek, magyarok.” (472)

Jókai 1872-ben kezdte el írni *A jövő század regényét*. Története az 1952. és a következő években játszódik, tehát már túl is vagyunk azon a koron, amelyről Jókai fantáziált.

Utópiája egyszerre politikai és technikai. Tizenharmadik fejezetének címe: *Egy országgyűlés a XX. században*.

A parlament kétkamarás. Roppant nagy épületét a műszaki tudás minden vívmányával felszerelték. A felsőházat üvegtető, az alsóházat Drummond-féle mészfény világítja meg. Mindenütt légkondicionálás.

Az alsóház tárgyalótermének nincsenek ajtóit, a képviselőket gépezet emeli helyükre vagy távolítja el onnét. Ha az elnök szavazásra bocsát egy kérdést, villanycsengő figyelmezteti „a ház büféjében, társalgó- és olvasótermeiben, dolgozószobáiban, fürdőiben és alvótermeiben, koncertszalonjában és télikertjében, üzletszobájában és dohányzójában mulató, dolgozó, tanuló, étkező és szunyadozó tisztelt képviselőket”. (Ismerős jelenet ma is; a különbség annyi, hogy a parlamentben manapság tudtommal nincsenek fürdők, szunyókálni meg az ülésteremben szoktak.)

A képviselők széke óraművel van összekötve; ez számolja, mennyi időt tölt helyén a honatyá, hó végén aszerint fizetik. Az ülés permanens, tizenkét elnök vezetésével. Egy-egy szónok félórát beszélhet. He ez letelt, „a szószerkelet vele együtt lesüllyed”, s jöhet a következő. A képviselők maguk állják beszédeik kinyomtatásának költségeit, a közbekiáltásokét is, de a pártok kasszája átvállalhatja a fizetést.

Kilenc párt működik: 48-as, 67-es, 72-es, 96-os párt stb., történelmi évszámokról elnevezve; van 22-es párt is, az aranybulla éve (1222) után. A parlamentbe mindenféle klubok, szövetségek, ligák juttathatnak be képviselőket, még a nők is, de csak egyet, különben összevesznének. Ha a gyűlésterem zajong, az elnök villanycsengőt szólaltat meg, magas cé hangon a baloldal, mély cé hangon a jobboldal számára, s ha ez nem elég, a süllyesztőgéppel egyszerűen eltávolítja a lármozókat.

Jókai fantáziája, mint látjuk, nem vetett meg némi játékoságot, de képes volt beteljesülendő komoly jóslatokra is. A szavazógép leírása következik.

Minden képviselő asztalától villanyösszeköttetés szolgál az elnöki emelvényhez; gomb megnyomásával lehet szólásra jelentkezni és szavazni. „Minden kérdés név szerinti szavazással döntenek el, s a hajdani annyi időt pusztító szavazás most öt perc alatt megy végbe. Első perc: elnök fölteszi a kérdést, akik elfogadják a javaslatot, szavazzanak igenel. Ekkor az elfogadók megnyomják villanygépeik gombjait, s neveik előállnak a ház falán magasra emelt táblán. Második perc: a gyorsírók leírják a neveket. Harmadik perc: a leírt nevek eltűnnek, szavazznak a megtagadók. A nemre szavazók nevei tűnnek egyszerre elő. Negyedik perc a gyorsíróké. Ötödik perc: jegyzők felolvassák a számokat, elnök kimondja a többséget.” (Jókai masinájának nagy előnye, hogy kivettíti a szavazók nevét, ezért, ha valaki a szomszédja gombját is megnyomja, azonnal lebukik. Persze meglehet, hogy Jókai a dupla szavazás stiklijét el sem tudta képzelni. Ez korunk vívmánya.)

Nagy írónk ismerte a politikusok hiúságának az ellenzerét. Parlamentjében a szónokokat a karzat közönsége csak látja, a hang nem hatol el a magasba, onnét csak annyit lehet megfigyelni, hogy az óratornak „a szája tátog, a keze billeg, s a szemöldöke rángatózik”. De nincs is szükség nagyszerű szónoki teljesítményekre. A vita bizottságokban folyik, az ülésteremben csak a pártok vezérszónokai beszélnek. Az alatt a többi képviselő folytathatja polgári foglalkozásával együtt járó tevékenységét. „A kereskedő készítheti számláit, a festő rajzolhat, az író szaporíthatja a betűket.” De aludni nem szabad!

A büfében minden párt találkozik. A felszolgáló Hébék szépek és fiatalok. A képviselők minden adag harapnivaló mellé göröcsövet kapnak, s megvizsgálhatják, nincs-e a sonkában trichin vagy a pogácsában zaidium. „Enélkül egyik párt könnyen megmérgezhethetné a másikat.” (Ismét egy látónoki anticipáció, melyet korunk, legalább jelképesen, beteljesített.)

„Mindezekből megtanultuk azt, hogy a XX. században képviselőnek lenni nagyon mulatságos dolog a termen kívül, nagyon egyhangú és prózai azonban a termen belül.”

Az ember nem is érti: miért vágyódnak oly sokan a képviselőségre? Igaz, Jókai a XX. századi honatyák fizetéséről, igazgatósági tagságairól, egyéb javadalmairól nem beszélt. Lehet, hogy mégis csak szegényes volt a fantáziája?

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja szeptembertől ismét nyitva áll az érdeklődők előtt, s bár a helyszín a régi, a Merlin Színház (V. Gerlóczy utca 4.), szeptemberben — vendégünk elfoglaltsága miatt — kivételesen nem a hónap harmadik, hanem **negyedik** csütörtökjén, este hétkor.

1992. szeptember 24-én csütörtökön a 2000 régi tisztelője, reménybeli szerzője, **Hegyí Loránd** műtörténész, múzeumigazgató, vendégmunkás lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy mikor, s miért hagyta abba a rajzolást, hogy milyen volt Korniss Dezső lábainál ülni, hogy igaz-e, hogy Bécs intellektuális sivatag, hogy van-e, akivel még beszélő viszonyban maradt a magyar képzőművészeti közéletben.

A szünetben nemzetközi könyvpremier!

Előzetes. Októberben szintén nem a szokott időpontban találkozunk. Október 8-án csütörtökön este 7-től a Merlin Színházban rendezzük meg a "2000 Storytelling Fesztivált". Vendégeink részletes listáját lásd az októberi számban. (A jelző: "Tíz perc az élet"...)

SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK) JORDÁN TAMÁS (MERLIN)

TÖRÖK ANDRÁS (2000)

VIGYÁZAT, LÉPCSŐ!

"...egy ember csupa belső fokozat, s így a gondolat és érzelem szép kárpitjából valamiféle okozat is. Csupa belső fém-kő-fa-grádics. Szüntelenül Pokolba, Mennybe vezető botladozás; és eldönthetetlen múlt-jövő, meg iránytűk nélküli biztos előre-hátra. (...) Kívülről pedig: érezted már milyen a felbők hab-tortáit szeletelő, leszállni (mint ha zubanni!) készülő repülő lépcsős-fűrészfogas döcögése? De a lépcsők — templom, iskola, börtön, kilátótorony, magasles, — bennünk fényesednek, bennünk vásnak. (...) Amíg érdekelnek a fokok, grádicsok közti poraszemek."

[NAGY GÁSPÁR]

OROSZ ISTVÁN

(ΟΥΤΙΣ)

anamorfózisainak kiállítása

Budapesten a Műcsarnok

Dorottya utcai kiállítótermében,

1992. SZEPTEMBER 3 – OKTÓBER 3.

VIGYÁZAT, LÉPCSŐ!